

1981 | 5

Falvak—sodrásban

Nagyközségek

Város és környéke

Bezzeg János,

Bódi Tóth Elemér,

Hideg Antal, Katona Judit,

Madár János,

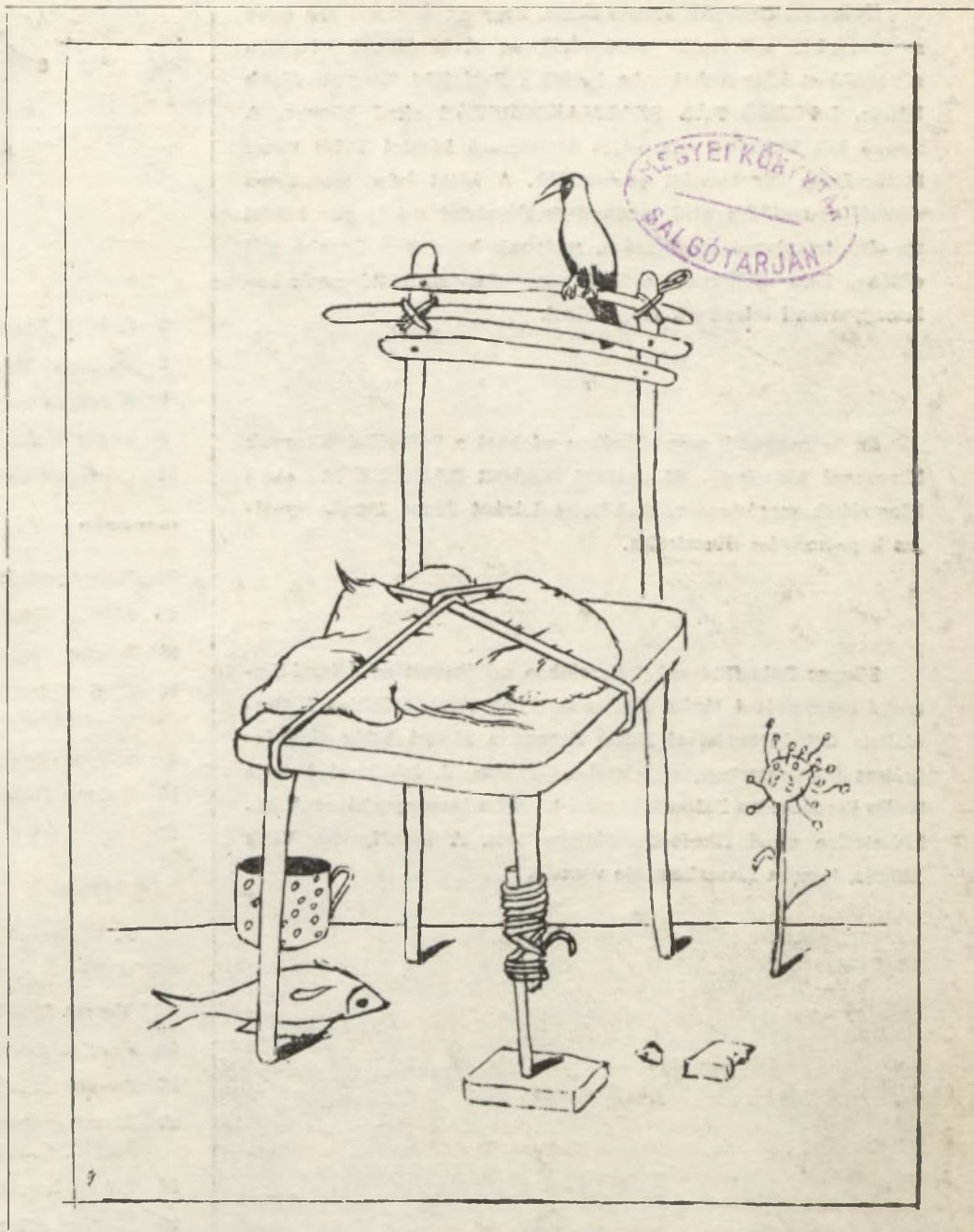
Romhányi Gyula,

Zonda Tamás versei

Nagy Iván, a történész

A szolnoki színházról,

évad elején

PALÖCFÖLD

„Szakemberek (kik büszkeséggel, kik kéte-lyekkel) mondják, hogy hazánkat az elmúlt évtizedben soha nem látott mérvű urbanizáció jellemezte. Csaknem százra emelkedett a kis- és középvárosok száma, így megfordultak az arányok. Míg tíz esztendővel korábban 4 667 000 honfitársunk mondhatta magát városi lakosnak és 5 665 000 ember élt községekben és falvakban, addig 1981 elején 5 750 000 ember lakik a városokban, a községek és falvak pedig 4 963 000 lakost számlálnak. És még egy jellemző adat: míg a hatvanas évek elején a közös tanácsú községek száma nem érte el a kétszázat sem, addig napjainkban ez a szám már a hétszázötvenhez közeledik.”

(Császár Nagy László: Reteszek)

„Három nagyközség — többnyire azonos vonásokkal, s alapjaiban eltérő nehézségekkel. A kiindulópont: betölteni egy-egy körzet differenciált ellátásának szerepét, biztos jövőt nyújtani az itt élőknek. A statisztikák sok mindenre felhívják a figyelmet, főként a temérdek tennivalóra, amelyek nélkülözhetetlenek. ha Pásztó, Szécsény és Rétság a fejlődés következő szintjét célozza.

Mi ez a szint?

Gyakran a pontos meghatározás is hiányzik. Nem pótolja ezt önmagában sem közép-távú fejlesztési terv, sem a baráti, nem hivatalos összejövetelek közepette szótt ábrándok.”

(M. Szabó Gyula: Tenyeredből megmondom)

„A vidéki színházakra felesküdt lelkesült hívek között bizonyára szentségtörésnek hangzik: »szolnoki színház« nincsen. Természetesen pontosítani kell ezt a kifejezést, hiszen az ártatlan olvasót, illetve színházlátogatót enyhe tudathasadásos állapotba taszíthatjuk, a „bennfesekből” pedig felesleges felháborodást provokálunk ki. Az előbbieknél tehát megnyugtatóan annyit, hogy továbbra is működik a színház Szolnokon, az utóbbiaknak pedig nem szabad elfelejteni: egy szóval sem állítottam, hogy a szolnoki színház nem jó.”

(Bérczes László: Egy szolnoki évadról — évad kezdetén)

1981|5

Örömmel tudatjuk olvasóinkkal, hogy az Ébresztő idő című sorozatindító antológiát reményteljesen rövid idővel követően a napokban könyvesboltokba került a Palócföld Könyvek újabb kötete, LACZKÓ PÁL SZALMAKOMISZÁR című könyve. A szerző hét kisprózai munkáját tartalmazó kötetet Földi Péter festőművész illusztrációi gazdagítják. A kötet iránt mutatkozó olvasói érdeklődés első megnyilvánulásaként máris sor került az első író-olvasó találkozóra, melynek keretében Laczkó Pál október 5-én találkozott a Budapesti Finomkötőtárugyár balassagyarmati telepének dolgozóival.

★

Ez év negyedik negyedében várható a Palócföld Könyvek következő kötetének, KELEMEN GÁBOR BAKSZEKÉR című könyvének megjelenése. A kötetet Lóránt János Munkácsy-díjas képzőművész illusztrálja.

★

Sikeres Palócföld-ankét keretében találkozott az Állami Biztosító salgótarjáni járási fiókjának dolgozóival, a Május 1. Szocialista Brigád tagjaival Kulin Ferenc, a Mozgó Világ című folyóirat főszerkesztője, egyetemi adjunktus. A találkozó témája Kulin Ferencnek a Palócföld ez évi 4. számában megjelent A békihíthetetlen című filmforgatókönyve volt. A beszélgetést Végh Miklós, lapunk főszerkesztője vezette.

TARTALOM

- 3 Császár Nagy László: Reteszek
- 5 M. Szabó Gyula: Tenyeredből megmondom
- 6 Kelemen Gábor: Változások és remények
- 9 Regös Molnár Pál: Városkörnyéken
- 13 Falujárás 1981-ben

- 15 Hideg Antal: Szűnyoggal havaz
- 15 Madár János: Kiszárad a tenger
- 15 Bezzeg János: Nincs átkelés, Arc borul arcra, Arckép indulóban
- 16 Bódi Tóth Elemér: Maszületett gyermek fölött, Tengertánc, Gólyaförgeteg, Csillagom fészkel, Szédület
- 17 Zonda Tamás: Születésnapomra, Velünk az ősz
- 18 Katona Judit: Karácsony-köszöntő, Magányosan
- 18 Romhányi Gyula: Ősz, 1980; Szemben magammal

- 19 R. Várkonyi Ágnes: Nagy Iván, a történész

- 22 Veress József: Gondolatok a szocialista filmek fesztiválja után
- 24 Bérczes László: Egy szolnoki évadról — évad kezdetén
- 26 Ancsel Éva: Írás az éthoszról (Csongrády Béla)
- 27 Énekfogytiglan, Ladányi Mihály: Torkomban sóhajokkal; Utassy József: Pokolból jövet (Madár János)
- 28 Fekete korall (Szigeti Csaba)
- 29 Mátyus Aliz: Holnapon innen, tegnapon túl (Horpácsi Sándor)

★

A borítókön és a belső oldalakon ef. Zámbó István munkái.
(Fotó: Buda László)

PALÓCFÖLD

TÁRSADALOMPOLITIKAI IRODALMI MŰVESZETI FOLYÓIRAT

A NÓGRÁD MEGYEI TANÁCS MŰVELŐDÉSUGYI OSZTÁLYÁNAK LAPJA
Főszerkesztő: Végh Miklós. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-386. Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Bálint Tamás igazgató. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben, és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI, Budapest, V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 Ft, előfizetési díj fél évre 36, egy évre 72 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

INDEX: 25 952
ISSN 0555-8867
81.22764 N. S. 1200 db

VÁLTOZÓ VALÓSÁGUNK

Reteszek

Még egyszer körbejárta a házat, ellenőrizte, hogy jól erősítette-e fel a reteszt, tekintetével végignézett az eleddig bőven termő kerten. Hálával gondolt a gazdagon termő gyümölcsfákra, amelyek — igaz, sok munkával — megalapozták az életét. Megkérte a szomszédot, hogy amíg ők maradnak, néha veszenek egy-egy pillantást az üresen maradt portára. A sofőr türelmetlenül dudált, így sietve lekezeltek:

— Ég áldja L. szomszéd, aztán sok szerencsét a városi élethez — ejtette maga elé némi irigységgel a szavakat az öreg.

L. azonban mégis a megfutamodóknak kijáró megvetést érezte a szomszéd hangjában. Elindult a teherautóhoz, az órájára pillantott. Sietni kell, gondolta, mert az asszony és a gyerekek már bizonyára nagyon várja. Fölkászálódott a bútorok közé, előreszólt a sofőrnek, hogy indulhatnak.

A motor felbögött, L. még intett néhányat a motorzúgásra a ház elé tipegő öregasszonyoknak, hátát nekitámasztotta a szekrény oldalának, egyedül maradt a gondolataival. Még egy évtizede sincs annak, futott át benne, amikor még hatszáz lelket számláltak a faluban, most pedig alig maradtak kétszázan. Akkoriban még szép jövőt, virágzó életet jósoltak a településnek. Aztán amikor híre ment, hogy elköltöztetik a tanácsot, körzetesítik az iskolát, az egyesülés miatt pedig raktárrá alakítják a termelőszövetkezeti irodát, hirtelen megváltozott minden. Akik az egyik napon még új házat álmodtak maguknak, a következő hetekben már azon töprengtek, miként adhatnák el jó áron hajlékaikat. Előbb az orvos költözött el, aztán a tanácsi tisztviselők. Őket a pedagógusok követték, végül pedig a tsz-irodán dolgozók látták jobbnak, ha megrendelik a bútorszállító teherautót. Akik tehettek, a városba, a kevésbé módosak pedig a székhelyközségbe települtek.

L.-ék úgy döntöttek, hogy a nehézségek ellenére a várost választják lakóhelyüknek. Így neki se kell ingáznia, és jövőre, amikor a gyerek középiskolába készül, a gyereket is megkímélik majd a mindennapos fárasztó utazástól. Igaz, előbb albérlésben kell meghúzniok magukat, de reménykedtek, mert L. vállalatánál ígérték, hogy támogatják lakásgondja megoldásában.

★

Szakemberek (kik büszkeséggel, kik kételyekkel) mondják, hogy hazánkat az elmúlt évtizedben soha nem látott mérvű urbanizáció jellemezte. Csaknem százra emelkedett a kis-, és középvárosok száma, így megfordultak az arányok. Míg tíz esztendővel korábban 4 667 000 honfitársunk mondhatta magát városi lakosnak és 5 665 000 ember élt községekben és falvakban, addig 1981 elején 5 750 000 ember lakik a városokban, a községek és falvak pedig 4 963 000 lakost számlálnak. És még egy jellemző adat: míg a hatvanas évek elején a közös tanácsú községek száma nem érte el a kétszázat sem, addig napjainkban ez a szám már a hétszázötvenhez közeledik. Ez azt jelenti, hogy a falvakban és községekben élő lakosság csaknem háromnegyedének hivatalos ügyeit a több település igazgatását végző *tanácsházák*on intézik. Az adatok elgondolkodtatók és azt mutatják, hogy a községek egyesítése megállíthatatlan lett. A nekiveselkedés eredményességét aligha vitathatjuk, bár azt sem képzeltük, hogy a nagyarányú községegyesítéssel mindenki egyetértett.

Falvak „tűntek el a térképről” és falvak szüzai váltak szerep nélküli településsé. Akik e folyamat gyorsítását szorgalmazzák a községek egyesítése nyomán keletkező társadalmi feszültségeket a fejlődés természetes velejárójának mondják. Mások éppen a tervszerűséget hiányolják és azt hangoztatják, megelőzhetők volna a feszültségek nagy részét, ha a települé-

sek első lépésként csak egy-egy szakigazgatási feladat elvégzésére szövetkeznek. Ők vannak kevesebben. Mert a folyamat — ha lassult is némiképp — folytatódik és a falvak lakói — a gazdaságosságra és az ésszerűsége hivatkozva — igyekeznek meggyőzni arról, hogy a községek egyesítése a falusi emberek érdekeit szolgálja. Ígéretben nincs hiány. A községek egyesítését kimondó államigazgatási határozat megfogalmazása előtt (a jogszabályi előírásnak megfelelően) azt ígéri a lakosságnak, hogy az egyesítés miatt a társközségek lakói nem kerülnek a korábbinál hátrányosabb helyzetbe. De jogszabályi előírás az is, hogy az összevonás után se csökkenjen a lakosság részvétele a közös ügyek intézésében.

★

Így az elmélet. A hétköznapi történései azonban gyakran mást mutatnak. M. társközség lakói emléktáblával tisztelgetnek a falu hajdanvolt tanítója emlékének. A tanító úr sírjára mindig jut friss virág. Nem meglepő ez a gondoskodás, hiszen a falu valamennyi negyven év feletti polgárát ő tanította az egyszerűre. Munkásságának eredményét igazolja, hogy egykori tanítványai közül sokan orvosként, mérnökként, középiskolai tanárként keresik a kenyerüket. De mondják, szövögette ezekben a padokban egykor az álmait majdani vegyész, vállalati főmérnök, sőt még minisztériumi tisztviselő is. Útjukat tisztelik, nevüket megjegyzik.

Ülünk a csendes iskolában, ahol már csak tíz alsó tagozatos nebuló ismerkedik az alfabetikával. S.-né, a falu mostani tanítója már nem is ábrándozik az elődjéhez hasonló szakmai sikerről. Szavai kongva visszhangznak az üres tanteremben:

— Csak az tart a faluban, hogy mindössze két évem van a nyugdíjazásig. Addig talán még lesz kit tanítani. Tanítványaim már nem kergetnek ábrándokat, realisabbak lettek az álmok. Munkások és agrárszakemberek akarnak lenni. Mivel a felső tagozatot a székhelyközség iskolájában végzik, útjukat egyre nehezebben kísérhetem nyomon. Nagy volt itt a felzúdulás, amikor szóba került az iskola körzetesítése. De hiába minden, ha egyszer kevés a gyerek. Azóta a felső tagozatosokkal háromnegyed hétkor indul az autóbusz. Az út rövid, így megesik, hogy a gyerekeknek egy órát kell fagyban, sárban toporogniok, amíg kinyitják az iskola kapuit. Az általános iskola elvégzése után a gyerekek nem jönnek vissza, ez meghatározza a falu jövőjét.

M. az életképes települések közé tartozik, hiszen a helybelieknek munkát kínál a tévesz, a téglagyár, az erdőgazdaság telepe és rövidesen a most épülő halfeldolgozó is. Amikor D., a ma már tiszteletdíjas tanácsi kirendeltségvezető negyedszázaddal korábban idekerült tanácselnöknek, még hétszázhusz embert számlálhatott a faluban. A nyolcvanas évek első napjaiban azonban már félszáz kartont se kellett kitölteniök a számlálóbiztosoknak. A lakosság egyharmada nyugdíjas.

— Megállíthatatlan az elnéptelenedés — ejti maga elé a szavakat D. olyan keserűséggel, mint amilyen keserűséget csak azok érezhetnek, akiknek végig kell nézniök életművük romba döntését —, túllépett rajtunk az idő. Bárhogy is fáj, el kell ismernünk, hogy a falu életképtelen a társadalmi haladásra fogékony értelmiségi nélkül. Nálunk pedig két évtizede nem állított ki tanult ember bejelentőlapot. A lányok szebb jövőt remélnek maguknak a városban, a legények pedig mennek utánuk. Az egyesítés óta pedig ami fejlődés van, az az itteniek kétkézi munkáját dicséri. A közös tanács pénzéből még a legalapvetőbb fejlesztésre se futja. Már akkor is boldogok lehetünk, ha fél kiló fehér festéket és lakkot kapunk, hogy a lakosság által létesített békeparkban fehérre tudjuk festeni a békegalambot.

És a jövő sem ígér sok biztatást. A helybeliek abban reménykedtek, hogy a közös tanács az egykori kastély eladásáért

kapott másfél millió forintból utat épített. A pénz azonban kellett a székhelyközség fejlesztésére. Nem csoda hát, ha K., a helyi népfrentbizottság titkára nagy szóval tolmácsolja a legutóbbi lakossági fórum hangulatát:

— Képzelterti, mi mindent mondtak ránk az emberek. A legenyhébb vélemény az volt, hogy mi az egyesülés óta csak hátrafelé lépegetünk. Azt pedig hiába magyarázom, hogy a kastélyunk árából felépített tornatermet a mi gyerekeink is használják, nem adnak igazat nekem. De mondjak valamit, ezt én sem hiszem, mert nem láttam még olyan gyereket, aki délután buszra ül és visszamegy az iskolába, hogy szaladgálhasson egy kicsit, hacsak nem teszik kötelezővé. Néhányan még azzal is megvádoltak, hogy eladjuk a falut. Nem haragszom senkire, mert tudom, hogy mindezt a fájdalom mondatja az emberekkel. Égetően nagy szükség lenne nálunk az útra, de erre nem futja a közös költségvetésből. Így aztán sokan már élére állítják a kérdést és arra várnak feleletet, hogy ők már ennyit sem érdemelnek? Pedig ezek az emberek a háztájiban végzett munkával milliókkal járulnak hozzá az ország boldogulásához, ám azzal nem mennek semmire, ha a tanácsülés évek óta elismeri az igényük jogosságát, de azonnal elmondják azt is, pénzre ne számítsunk. Talán majd az évtized közepe felé. S akkor is családonként négyezer forinttal kell hozzájárulni az útépitéshez. Mit tehetünk? Várunk, hát tervezzék csak, aztán építsék. Feltevére, ha még akkor is lesz, kinek építeni. Addig pedig bele kell törödnünk, hogy a tőlünk három kilométerre eső faluig negyven kilométeres utat kell végigautóznunk. Nekem elhiheti, ha út lenne, egszapsra fellendülne itt az élet.

★

És vajon ki vitatná az igények jogosságát? Hiszen esős időben a kocsitengelyig érő sárban még a mentő sem tudja megközelíteni a falut. A többnyire idős embereknek pedig olykor szükségük van a sürgős segítségre, mert az orvos csak hetenként egy alkalommal rendel a faluban. A társközségek lakóit a székhelyközséggel csak a rossz állapotban levő utak és a segélykérő telefonok kötik össze. De időnként a telefon is felmondja a szolgálatot. Marad a sár, meg a várakozás.

Csakúgy, mint S. társközségben, ahová falugyűlésre szól a meghívó. Órák óta egyhangúan esik. Néhol leragadunk, másutt meg kerülgetjük az árokba csúszott járdákat. Ez az idő nem kedvez a közéletiségnek, mert bár igaz, mind a négyszáznyolcvan házba küldtek meghívót, de ez a figyelmesség inkább a tisztelet jele. Tudják ezt jól a tanácsiak is, akik alig nyolcvan széklet zsúfoltak be a tanácsterembe. Az ülőalkalmatosságok fele így sem talál gazdára. Mondják, ennek az időjárás az oka, bár gyanítom, szerepet játszik ebben az is, hogy a hajdan önálló főjegyzőséggel rendelkező település egykori és mai polgárai szebb jövőt reméltek a településnek.

A tanácselnök azt tudatja velem, hogy régen csak a bánya és az erdőgazdaság adott kenyeret a falu lakóinak, ma a lakosság fele a közeli város ipari üzemében dolgozik. Évszázadokon át nem történt itt a krónikások tollára kívánczó esemény, míg nem kilencszázhetvenhét áprilisában kimondták az egymáshoz közel eső négy település egyesülését. A felzúdulást nem az egyesülés ténye okozta, hanem az, hogy a feleannyi lakost számláló szomszédos községbe költöztették a tanácsi apparátust.

Egyesek úgy tudják, hogy azért lett a korábbi s-i tanácselnök a közös tanács első számú embere, hogy ezzel is csillapítsák a kedélyeket. A tanácsházán azonnal kicserélték a táblát, azóta szakigazgatási szervek vezetői hetenként két ízben fogadják az állampolgárokat. De, mint azt H.-né, kirendeltségvezető szavaiból kihámozom, nem sok sikerrel:

— Nézze — okosít a fiatalasszony —, mi hiába erőlködünk, ha a lakótársak semmibe veszik az erőfeszítésünket. Többször kidoboltattuk, hogy mikor intézhetik ügyes-bajos dolgaikat, mégsem jön senki. Előbb azzal magyaráztuk a közömbösséget, hogy a szakigazgatási szervek vezetői egy-egy alkalommal nem tudtak eljönni, de másról van szó. Az emberekben él az a torz szemlélet, hogy a hivatalos ügyeiket csak a tanácsnál tudják jól elintézni, vagyis a tanácsnak van tekintélye. Mi pedig csak kirendeltség vagyunk.

A jelenlevő tanácsi vezetők alig győzik jegyezni a sokak közérzetét befolyásoló gondokat. Egyebek között azt kérdik, miért sötétek az utcák? Miért nem lehet a patak fölötti átjáró korlátját évek óta kijavítani? Miért tehetik tönkre a téves munkagépei a társadalmi munkában döngölt földutakat? És egyáltalán, az apró gondok megoldására miért kell évekig várni?

A válaszolók megértést kérnek és türelmet. Mert meg kell értenie mindenkinek, hogy a székhelyközség fejlesztése fontosabb, hiszen halaszthatatlan feladat az óvodai helyek számának a növelése, sőt a körzetesítés miatt iskolai tantermeknek is szűkében vannak. De kell az új bolt is, mert a közigazgatási központba mégsem vásárolhatnak sokáig az asszonyok a jelenlegi rossz körülmények között. De azért — felelik nyugtatásként — a fejlesztésnél az s-iek igényeit is figyelembe vették, hiszen tízezer forint jut útjavításra, negyvenezer járdák fektetésére, ötvenezer pedig az új utcák villamosítására.

Ennyi és nem több. Nem csoda hát, ha sokan nem érik be a válaszokkal, márcsak azért sem, mert azok a szövetkezeti vezetők, akik kötelesek lennének felelni az ellátással kapcsolatos kérdésekre, nem jelentek meg az állampolgárok legfőbb fórumán. Mintha elfelejtették volna, hogy kiknek a bizalmából és érdekében töltik be tisztségüket. Így aztán — jó esetben — csak a jegyzőkönyvekből ismerhetik meg az s-i háziasszonyok gondjait:

— A bolt éppen akkor zár be — csattan föl egy asszony —, amikor megérkezik velünk az autóbusz. Ha pedig a székhelyközségben vásárolunk, ahol egyébként háromszor annyi portéka között válogathatunk, csak egy órával később érünk haza. Ne csodálkozzanak hát, ha költözésre nógatjuk otthon a férfiakat, mert ne csak akkor legyünk jók a szövetkezetnek, amikor a felvásárlótelepen leadjuk a rengeteg zöldséget és gyümölcsöt, hanem akkor is, amikor értünk kell tenni valamit. Ne csodálkozzanak hát, ha a fiatalok nem vállalják ezt a keserves életet.

★

P. szerep nélkülivé lefokozott község főutcáján fiatal legényt faggatok a szórakozási lehetőségeikről. Úgy néz rám, mintha nem értené, hogy miről kérdezem. Beletúr bozontos sörényébe, izlelgeti a szavakat, mint aki nagyotmondásra készül, aztán egszusra elsorolja:

— Évente két bál, de csak a búcsú utáni számít igazinak, hetenként egy mozi, tévé, meg az év minden napján a kocsmá. Ennyiből áll itt az élet.

A település — nemrégiben még főállásban dolgozó — művelődési házának vezetője sem sokkal derűlátóbb:

— Lelkesedéssel jöttem, mert hívott a szülőfalum, és arra gondoltam, hogy itt kell élnem, mert idekötnek a szálak. Tévedtem. Nincs itt jövője az életnek. A szabad idejében mindenki dolgozik, hogy anyagilag ne érje felkészületlenül az esetleges elköltözés. Az emberek gazdagok, nekünk meg évente csak két bálra futja, mert egy zenekar négy-öt ezer forintot is elkér a muzsikáért. Mióta elköltözött az értelmiség java része, színtelenebb lett itt az élet. Már én is bánom, hogy a döntéskor nem engedtem a város csábításának.

Z., a nemrégiben városba telepedett munkás meg azt panasolja, hogy nem tud gyökeret eresztetni a megyeszékhelyen. Öt év alatt sem tudta megszokni a városi életet, a kapcsolatok hiányát, meg a tétlenséget.

— Hiányzik a kert, a mozgás, de legfőképpen a barátok. Igaz, ismerek itt két falumbélit, de nem értünk szót, mert ők állandóan a kocsmákat járják. A lakótársaim nem fogadtak be igazán, mert elkövettem azt a hibát, hogy egyszerre kifizettem a lakás árát, amire ők éveken, évtizedeken át kuporgattak. Hallottam már azt is, hogy ennek a zsirosparasztnak még a bőre alatt is pénz van. Mondjanak amit akarnak, nem érdekel a véleményük, még a lakógyűlésük, tőlem dönthetnek ahogy nekik tetszik, csak hagyjanak békén. Munka után beriglizem az ajtót, leülök a tévé elé, körbe pakolom magam sörrel, felerősítem a készülék hangját, hogy ne is halljam, miről esik szó a falakon túl. Ha őszinte akarok lenni, be kell vallanom, nem ilyennek képzeltem a városi életet. Nem, azért nem költözöm vissza, mert szégyellem a megfutamodást, hanem azért, mert nem akarom, hogy a gyerekeimnek végig kelljen járniuk a mi utunkat.

Az egyik nagyvárosunk lakásosztályának munkatársát hallgatom:

— Kár lenne tagadni, hogy az évek óta lakásra várakozók hangulatára kedvezőtlenül hat az ilyen mértékű urbanizáció. Sérti az igazságérzetüket, hogy miközben ők türelmesen várakoznak, a jobb anyagi lehetőségekkel rendelkezők a mellényzsebből kifizetik a lakás árát. Nehezíti a helyzetet, hogy nem készültünk fel megfelelően az urbanizációra.

★

R. székhelyközség végrehajtó bizottságának titkárával járjuk a néptelenedő falvakat.

— Akad olyan község — jegyzem a titkár szavait —, ahol néhány év alatt hatszázról kétszáz alá csökkent a lélekszám. Másutt pedig az okoz gondot, hogy a hetven lakosból a legfiatalabb is betöltötte már az ötvenedik életévét. Viszonylag sok magára maradt ember szorul anyagi segítségre és kevés az a heti egy-két óra, amit a társközségekben töltenek az orvosok. Sajnos, a társközségekben élő honfitársaink gondjain önerőből nem tudunk segíteni, hitegetni nem szabad őket, mert a meg nem tartott ígéretek csak rontják a közhangulatot. Egy-egy meg nem valósult boltfelújítás, vagy útépités után pedig érezhetően emelkedik az elköltözők száma. Szerintem az elnéptelenedés folyamatát nem szabad sürgetni, nemcsak azért, mert a falvakban élő honfitársaink a népgazdaság számára még ma is nélkülözhetetlen munkát végeznek, hanem emberi okok miatt sem. Inkább azon kell gondolkodni, miként javíthatnánk az életfeltételeket, mert az innen elköltözők lakásigénylőként jelennek meg a városokban. Ennek tudható be, hogy miközben a megyeszékhelyen ugrásszerűen emelkedett a lakásra várakozók száma, addig nálunk három év alatt kétszázötvenen jelentették be, hogy nem tartanak igényt elhált szüleik jó állapotban levő ingatlanára. Ennyi üres házzal pedig a legnagyobb erőfeszítésünk ellenére sem tudunk mit kezdeni.

Értékek enyésznek el. Meredek ösvényeken, gazzal benőtt kaptatókon kapaszkodunk a hegy oldalán levő L. társközségbe, az egykor négyszáz főt számláló faluba, ahol ma mindössze három háznak van lakója:

— Ház után érdeklődik? — szólít meg egy öregember. Amikor megtudja, hogy mi járatban vagyok, csak legyint, aztán csöndes szóval folytatja:

— Befellegzett már nekünk! Bennünket már csak az tart itt, hogy itt éltük le az életünket. Maradunk is addig, amíg onnan nem szólítanak — bök botjával a magasba —, aztán ha tíz év múlva erre vetődik valaki, csak a kidőlt falú házokról, meg a sirkertről tudja meg, hogy itt valaha emberek éltek.

Nagyszóval bocsát utunkra. Dudvával benőtt kertek, bereteszelt és lelakatolt ajtók, szélben himbálódzó ablakok, málló vonatlatú épületek jelzik, hogy hol nincs már nyoma az életnek.

Császár Nagy László

Tenyeredből megmondom

Vannak, akik csupán azért élnek le életüket egyetlen lakásban, mert minden porcikájuk irtózik a költözködéstől. F.-ék alighanem csúcstartók, hiszen tíz esztendő alatt a negyedik otthonukba cipelték cökmőjüket. Az Alföldről kerültek Pásztóra, szűk albérleti szobába. Szokatlan volt eleinte a meztelen hegyormok látványa, álmosította őket a levegő. Az állami gazdaság tehenészeti telepére szegődtek, s hamarosan pakolhattak, mert Mária-tanyán kaptak lakást. Igaz, a fala foszladozott, a gomorba viharok befűyültek a repedéseken, tetejét itt-ott kimarta az idő. Eső után cuppogott a víz a padlón, ahonnét négy oldalt fehér penészfoltok szaladtak felfelé. Az ember nekiállt: amikor végzett a fejjessel, habarcsot kavart, lyukakat foltozott betonnal. Életében nem volt kezében kőművespernyő, de megtanult vakolni. Felesége, aki munkahelyén a gazdaság jószágaival foglalatzkodott, a ház körül a sajátot gondozta: csirkéket nevelt, sertéseket tartott, s két hizómarhát abrikolt.

Néhány kilométerre a településtől nem volt unalmas életük.

Egy alkalommal a központ embere állított be. Újságolta, hogy Pásztón a gazdaság korszerű szolgálati lakásokat emel dolgozóinak. Nem sokat kell befizetni, van-e kedvük hozzá? F.-ék nem mondtak se igent, sem nemet. Amikor a Cserhát vonulatai mögött lebukott a nap és kékre festette az ég peremét, a gyerekek ágyba bújtak, a házaspár órákig diskurált a ház előtti farönkön ücsörögve. Menni, vagy maradni? Egyik oldalon a kényelem, a másikon a megszokottság, a háztájiból származó többletjövédalom. A beköltözés gondolata ott motoszkált a fejükben, míg döntéssé nem érlelődött. Ismét pakolhattak.

— Nem bántuk meg! — mormolja a gazda fekete mucibajusza alatt, s körbevezet a hevenyészve berendezett lakásban. Három szoba, konyha, mellékhelyiségek — két szinten. Fönt, apró erkélyről elénk tárul a Mátra nyugati oldala, ahonnét őszszel hűvös szelek görögnek alá, s ahová F.-ék hétköznapon a munkától, hét végeken a fáradságtól, még nem jutottak el.

— Majd a télen! Kivisszük a gyerekeket, onnét talán még a házunkat is látni — jegyzi meg a férfi, már lenn, a nappali üvegajtaja előtt. Kitarja, s a hűvös falak közé édes virágillat tödul be, ráfekszik a mellre, egészen megrészegít. Margaréták bókolnak fehér-sárga fejükkel, mint megannyi kíváncsi szem. A sorházakhoz darabka kert is tartozik. A mérlegelésnél fontos szempont volt. Gondosan kialakított ágyásokban paradicsom virít, paprika zöldell, uborka szúrós szára kúszik keresztül-kasul.

— Olajjal fűtünk. Drágább, mint a tanyán a szén és a fa, de kevesebb a baj vele, tisztább — mondja az asszony, akinek ügyes kezét asztalon, falon textíliák dicsérik.

F.-ék nehezen birkóznak az új környezettel. A szomszéd-tól csak egy fal választja el őket, megfér egymás mellett fejős és középvezető. A tanyára autóbusszon indulnak reggelente. Olyan korán, hogy még nyáron is pislákolnak az utcai közvilágítás lámpái.

— Kinn pár lépés volt az istálló, de nem azért mondom, hogy visszamennék — mosolyodik el az asszony. Az ő arcán gyorsan felfedezni az elégedettség jeleit. — Itt minden más, közel az üzletek, nem sajog a derekem a nagymosástól, szabad napon még moziba is eljuthatunk...

A fejő szavai a települést hozsannázzák. Pásztó, miként az ország nagyközségei, szépen fejlődik. Évek óta, s az itt élők bíznak abban, még sokáig az építők a főszereplők. A települést átszelő fűutat, amely a Mátrába irányuló forgalmat is szolgálja, két esztendeje túrták fel. Elterelték a járműveket, a bazalt kockakövek kupacokban álltak a járdán, torlaszokként a járókelők előtt. S mint ahogy lenni szokott, akadtak káromkodók Pásztón is, akik csak a törmelékkúpokat, a kellemetlenségeket vették észre. Szemüket ma elégedetten legeltetik a felújított úton.

A nagyközségben nem szokták meg a településfejlesztéssel együttjáró felfordulást.

★

„Mikor lesz Pásztó város? Tudja, hogy milyen fölösleges a kérdés? Hat éve nagy dérrrel-dúrral beharangozták, hogy a nagyközséget várossá kell fejleszteni. Aztán gyorsan lesöpörték a napirendről, még emlegetni sem volt szabad hivatalos fórumokon. Óvatosan most megint azt rebesgetik, a várossá válás folyamatát gyorsítani szükséges. Olyan ez, mint a lift, egyszer fenn, aztán lenn. Attól függ, hogy ki száll bele...” (Pásztói nagyközségi közös Tanács tagja.)

„Tervszerű településfejlesztésről beszélünk, amióta az eszemet tudom. Rendezési tervek, ilyen, meg amolyan állásfoglalások... S a felszabadulás óta most készül az első általános iskola. Nekem eliheti, itt sem nézett televíziót mindenki minden este... Zsúfoltak a tantermek, tőlünk pedig olyan színvonalon kérik számon az oktató-nevelő munkát, amihez messze nincsenek meg a feltételek...!” (Pásztói általános iskolai tanár.)

„Megvan itt minden. Elégedetlenkedők pedig mindig akadnak. Nézze meg az új házakat, mikor raktak ilyenféleket? Mind

a három unokámnak építettünk, én mondom, hogy ilyen jó élete nem volt sohasem a pásztóiaknak...!" (A pásztói Béke Termelőszövetkezet nyugdíjasa.)

★

A nyári nap perzseli az aszfaltot. A délelőtt megszokott képei peregnek a pásztói utcákon. Az autóbuszokról a környező falvak lakói rebbennek szét ügyeket intézni járásbírószágra, járási hivatalba, vagy az üzletekbe igyekeznek. Az ÁFÉSZ áruháza előtt a létesítmény igazgatójába botlok. Ormótlan lemezajtón keresztül kalauzol kuckójába, s gyors mozdulattal törli le a homlokán gyöngyöző izzadságcseppeket.

— Van sikere a kedvezményes akciónak? — célzok a főbejáratnál rikoltó táblára.

— Hogyne! — vágja rá. — Népszerű az áruház. Salgótarjánból, Gyöngyösről is gyakran járnak vásárolni, nagy a forgalom...

Szakmai előadásnak is beillő monológ következik a nagyközség kereskedelmi ellátásáról. A legfőbb a vásárlók érdeke, s a kereskedő leleményessége. Nincs olyan hét, hogy az ide bétérőket ne fogadná meglepetés, többnyire a pénztárcájukat kímélő árleszállítás. Érvei kifogyhatatlanok, és melléje szívós. Legutóbb a könnyűipari gyár elfekvő készleteit nyolcvanszázalékos engedménnyel hozta Pásztóra, s adta tovább a vásárlóknak. Az irodán az ÁFÉSZ-elnök említette, hogy bővítik az áruházat, a település központjában megépült korszerű ABC-t pedig megirigyelhetné akármelyik város. Most a szakboltok bölcsőit ringatják.

— Jó úton haladunk — állítják a nagyközségi tanácson, s ezt nemcsak a szó valódi jelentése szerint értik. Fektetik az újabb közműveket. Hasznos községe után hatalmas víztározó körvonalai bontakoznak ki. Látványnak is pompás a völgykat-

lan, ahol hamarosan megállítják majd a hegyekből aláfutó patakot. Hogy a beruházás százmillióit elsősorban nem Pásztó ivóvízellátása érdekében költik? A nagyközség vezetékrendszerébe is jut majd elegendő ivóvíz innen, s persze az ipari üzemeknek.

Sokáig csak a mezőgazdaság jelentett kereseti lehetőséget a helyieknek. A vidéki ipartelepítés azonban Pásztót is elérte. Sorban letek otthonra a gyáregységek: az Üvegipari Művek Szerszám- és Készülékgyára, a Váci Kötöttárugyár telephelye, a Közlekedési Nyomda. A „váci kötött” zömmel az asszonyokat szólította el hazulról.

— Háztartásbeliekből váltak munkásnőkké dolgozóink, s a kezeik alól kikerülő termékek ma már számtalan országba eljutnak — mondja csendesen a gyáregység igazgatója. S, amint az ipar megjelent, az élet minden területén érezte hatását, a munkásszállítástól az egészségügyi ellátásig, a kultúrától az üzletek nyitvatartásáig.

S ha a „lift” jelenleg áll is, a nagyközség fogcsikorgatva készül a rangosabb szerepkörre. A VI. ötéves tervben legjelentősebb feladat a járás betegeit ellátó kórház rekonstrukciója.

Ami itt is legkevesebb, a pénz.

— Ismerve a népgazdaság lehetőségeit, különösebb panaszra nem lehet ok, hiszen a legszükségesebbekre rendelkezésre áll a fedezet — mondja D. Lászlóné, a környék országgyűlési képviselője. Azok közé tartozik, akik szabad idejüket szinte kizárólag a település holnapjára fordítják. A jövő Pásztója esetében ez a közvetlen holnap gyakran csak két-három évet jelent: sebesebb a változások.

A benzinkút felé tartva ott a Kiváló termelőszövetkezet címmel kitüntetett közös gazdaság kertészete. Évekig primórt termeltek, a február végi fagyokban fóliát húztak csóvázra az asszonyok, gémberegett ujjakkal babráltak, míg minden a helyére került, s hőmérőt lesve igyekeztek csongrádi, baranyai

Változások és remények

Kellene egy statisztikát készíteni, mi manapság a leggyakrabban visszaköszönő téma a napi sajtóban. Úgy vélem, a településfejlesztéssel foglalkozó cikkek alighanem dobogós helyezést érdének el. E föltevést erősítendő, íme a magánmegfigyelésem: egyetlen hét leforgása alatt több mint egy tucat írás foglalkozott az említett témával. Vagy több! Néhány lap olvasója vagyok ugyanis, nem pedig hivatásos sajtófigyelő.

E „kampányra” többféle magyarázat is adható. Szolgálhat ez a cikkdömping afféle háttéranyagként is, elvégre a Minisztertanács néhány hónappal ezelőtt hozott határozatot az éppen tíz évvel ezelőtt elfogadott településfejlesztési koncepció módosításáról. A híradások szerint pedig a következő év végéig kell a megújított, a változó körülményekhez igazított elképzeléseket az Állami Tervbizottság elé terjeszteni. A naponta visszaköszönő témára persze van más magyarázat is. Ez az úgy a szó legszorosabb értelmében véve is közügy, amely mindenkit érint, ha nem is mindenkit érdekel.

A zsebünkről van ugyanis szó.

Lássunk előbb egy kis statisztikát, hol is élünk? Az elmúlt években megszaporodott — kilencvenhatra nőtt — a városok száma; 1429 községnek van

önálló tanácsa; a 714 községi közös tanácshoz pedig 2311 falu tartozik. A fentebb leírt magánfigyelésem egyik részlete — tudniillik, a sajtóközlemények zöme a falvakkal foglalkozik — következhet ezekből az adatokból is. A falutéma „túltengésének” sokkal valószínűbb oka azonban éppen az, ami a településfejlesztési koncepció felülvizsgálásához vezetett: aránytalanságok, ellentmondások jelentkeztek a településfejlesztésben.

Talán mondani is fölösleges, a falu hátrányára. S, hogy a falu mennyire meghatározója a településstruktúrához és -fejlesztés komplex gondjának, azt érzékeltetik a következők is. Nevezetesen: az elmúlt tíz esztendőben csaknem kétszázzal emelkedett az olyan települések száma, amelyeknek a lakossága nem éri el az ötszázat. Olvashattam ez ügyben konkrétabb adatot is: ugyanebben az időszakban Szolnok megyében „az aprófalvak népességének 18 százaléka keresett magának új lakóhelyet”. S, hogy mennyire zsebbevágó ez a nagy népvándorlás, arra megintcsak beszédes számok sorát lehetne idézni, de hadd utaljak csupán a „legbőbeszedűbbre”. A legmeghökkenetűbbre, a legmellbevágóbbra! Egyetlen Budapestre költöző családnak cirka másfél millió forintjába kerül a népgazdaságnak — ha úgy tetszik, a településfejlesztés költségvetésének — a megyeszékhelyeken a szükséges infrastruktúra árából való részesedés csak (?) egymillió körül van.

A koncepció fölülvizsgálásának, a változás reményének éppen ez a jelentősége, hogy végre itt a felismerés: másként is el lehet költönni ezt a pénzt. Ezt és nem többet, mert több nincs is. Az elosztás helyesebb arányainak megteremtésével tehát kettős lehet a cél: hétköznapi gyakorlattá kell válni a mostanság egyre divatosabbá váló kifejezés, a települések népességmegtartó szerepét; ezzel pedig elkerülhető a városok már-már egészségtelen felduzzasztása. Azaz, a kisebb településeken kell megteremteni a helybenmaradást domináló jó közérzetet, mintsem újabb terheket rakni a városok nyakába. Az utóbbit ráadásul meglehetősen drágán.

S, hogy miért ment, (és megy?) ez a lakóhelyében csalatkozott ringóteleg ember a városba, ahhoz számos adalékot szolgáltat a Palócföld mostani számának több riportalánya is. Felmelegítésükre és kiegészítésükre egyszerű ok készlet: a „menekülés” indítékainak ismerete egyfajta mankó is a cselekvéshez. A változáshoz. A megjelölt életképeinkben felemlegetteken túl íme egy másik példa: a megyeszékhelytől negyven kilométerre levő faluból ingázó munkásnak és diáknak, az ügyes-bajos dolgait intézőknek két-három óra az út a városba. A buszok és a vonatok csatlakozása között semmire sem használható félórás, egyórás „lyukak” vannak; a vonat a huszadik század végén óránként harminc kilométeres sebességgel „szá-

kertészekkel versenyre kelni. Feladták, mert gazdaságtalannak bizonyult a zöldség. Most szegfű virul a koraiak helyén. Jobban is illik ez Pásztóhoz.

A Cserhát vendéglő asztalain mégis rubinszínű kardvirágok ágaskodnak. Sarkig tárva a bejárati ajtó, hívogatja az utazót. A beruházás hajdan nagy port vert fel. A téesz, később az ÁFÉSZ volt a gazdája, majd átkerült a megyei vendéglátó vállalatához.

Az étlapot az üzletvezető fekteti elének. Negyven-ötvenféle étel: szárnyasok, birkapörkölt, palóc specialitások. Összefut a nyál az ember szájában.

— A presszóban gyakran tartunk rendezvényeket, főként a délutáni órákban, irodalmi pódiummal is próbálkozunk hamarosan — magyarázza. Igényekről beszél. Meglevőekről és olyanokról, amelyeket ébresztgetni kell. A pásztóiak igényesek, s vágyuk, hogy idővel várossá nyilvánítsák a települést. Azt is tudják: ez nem határozat kérdése csupán.

A feltételeket kell megteremteni először hozzá, nem a címet...

★

A Cserhátot keresztülszelő műút vadregényes tájon át vezet. A padkán gyalogos, hátizsákos turisták húzódnak félre óvatosan. A bitumen fölé hajló fák nyújtanak némi enyhét a melegben, lombkoronájuk rezdületlen. Apró és csendes falvakon át kanyarog az út, míg fel nem tűnik a helységnevjelző tábla: „Szécsény”.

A szécsényiek nagy lokálpatrióták. Helytörténeti kiadványuk rendszeresen napvilágot lát, a környéken számos régészeti érdekességre bukkantak. A Kubinyi Ferencről elnevezett múzeum pedig idegenforgalmi megállóhely. Az egykori, restaurált kastély előtti réten 1705-ben tartották az országgyűlést, ahol II.

Rákóczi Ferencet fejedelemmé választották. Némi túlzással, Szécsényben minden „II. Rákóczi Ferenc”. A könyvtár, a termelőszövetkezet, a művelődési otthon.

A nagyközség két esztendeje még járási székhely volt. A közigazgatás átszervezésével e tisztétől kénytelen volt búcsúzni. Persze mindössze annyi történt, hogy néhány középület megüresedett, a hatóságok, szervezetek elköltöztek. A szécsényiek mindebből — néhány tucat tisztviselőt leszámítva — vajmi keveset észleltek.

— Talán még jobb is — mondja K. András, a helyi szolgáltatóipari szövetkezet alkalmazottja. — Túl közel volt a „járás”, körülbelül kétszáz méterre, s gyakoriak voltak a „vendégek”...

A tanácson ugyancsak úgy tűnik, kevés idő szükségeltetett az új helyzethez való igazodásra. Gyorsan ocsúdtak. Töprengésre a VI. ötéves terv feladatainak kidolgozása egyébként sem engedett túl sok időt.

— Folytatjuk a telepszerű lakások építését, húsz célcsoportos és harminc OTP-lakás kivitelezése a terv. Szükség van új személtrepre, bővítjük a közműveket. A legjelentősebb vállalkozás a művelődési központ lesz, jelenlegi áron is több mint harmincmillióba kerül — sorolja Ceglédi János, a nagyközségi közös tanács végrehajtó bizottságának titkára.

A művelődési központ több mint évtizede valamennyi falugyűlésen, tanácstagi beszámoló morgásra adott okot. A jelenlegi korszerűtlen, zsúfolt, kevés a hely a kultúra új formáinak meghonosítására. Járási székhelyként a ház a környező községek életére is kihatással volt, kiállítások, rendezvények követték egymást. A falakat azonban régen kinőtték...

S aki „kiszorul” a művelődési központból, a település szívében fekvő Rákóczi étteremben és Omnia eszpresszóban veri el idejét. Az egység a közétkeztetésből is jelentős részt vállal magára, de az elmúlt években a terített asztalokhoz ülők a koszos abroszok, ürítetlen hamutartók és a gyér választék miatt dohog-

guld”; s a csigatempó miatt kétszer olyan hosszúnak tűnő utat enyhén fogalmazva is kulturálatlan körülmények között kénytelen az ember végigszenvadni. Ugyancsak — a létfontosságú! — utazásnál maradva: egy bevásárlásra, vagy más kurta ügyintézésre Salgótarjánba érkezett (rendelt) polgár egész délelőtt az állomáson kénytelen lézengeni. Egy megyeszékhelyről ugyanis reggel fél nyolc és déli háromnegyed tizenkettő között nem indul vonat!!!

Bagatell ügy. De meglehetősen súlyos érv lehet a sokba kerülő döntéshez: megunták már a család a kínló-dást, költözik! S bár vegye meg — a később megvilágítandó módon megszerzett — készpénzért a lakást, mint Császár Nagy László riportalánya — az iskolát, az óvodát, a járdát, az ABC-áruházat, meg mindenféle más járulékos beruházást fizethet a város. Vásárolni, persze az otthonmaradóknak is kell, igaz a jó utazási feltételek esetén csupán az alapellátás megteremtése is elegendő. Nem akartam hinni a füllemnek, amikor egy szövetkezeti vezetővel tartott rádióműsorban hallottam a kérdést: Kivonultak-e az ÁFÉSZ-ek a kisfalvakból? A tagadásra pedig ott volt a replika: sok helyütt a vegyesboltok mégis úgy néznek ki, mint ötven évvel ezelőtt. Az alapellátás kategóriája pedig? Némely megye statisztikája szerint minden rendben, a gyakorlat pedig egészen mást bizonyít.

Íme, az újabb érv a kisteleplésről való „menekülés” mellett; ami egyben adalék is a teendők hosszú, most ko-

rántsem teljességgel részletezett sorához.

A rendelkezésre álló anyagi eszközök arányosabb elosztásával — tehát a kisebb településeknek juttatott több pénzzel — megteremthető az egészségesebb településszerkezet. S ez nemcsak a városok (tehermentesítése érdekében fontos! Legalább ilyen számottevő, hogy a jó közérzet, s a helybenmaradás eredményeként tetemes „hozadékhoz” jut a népgazdaság. Ne részletezzük most a kisteleplések zöldség- és gyümölcscellatásában betöltött kiemelkedő szerepét, de hadd jegezzünk meg egyetlen apróságot: a helybenmaradó megtermeszteti a magát, a városba költöző pedig veszi a kosarát, megy a piacra. Vevőként kér — a megtermesztett kevesebből. Még a piac pusztá „tehermentesítése” is — hát még a főlöszleg értékesítése! — a népességmegtartás, az arányosabb településfejlesztés mellett szól. Akárcsak sok más. Rossz rá gondolni, mi lenne, ha a rossz közérzet, a külvilágtól való elzárás, a gyerekek jövőjének féltése, a kritikán aluli alapellátás „eredményeként” a kistenyésztők zöme is indulna a városba. Bármilyen hihetetlen is, hozzáértő közigazdászok mutatták ki: ha a háztáji és kisegítő gazdaságokból származó állattal nem számolhatna a népgazdaság, a hasonló mennyiség elhelyezését megteremtő állami beruházásokra egy egész tervciklus pénzüsszege sem lenne elegendő.

E kurta cikkben természetszerűleg minden összefüggés nem világítható

meg, az önkényes példák azonban bizonyára érzékeltetik: éppen időszzerű a településfejlesztési koncepció felülvizsgálata. Mi több: talán a tizedik évfordulót sem kellett volna megvárni, és akkor kevesebb lett volna a változás ára is. Ami persze a tempót illeti, az most sem valami nagy. Az országgyűlés legutóbbi ülésének kapcsán is felpanaszolták, hogy kevés még a kézzelfogható bizonyíték a falvaknak juttatandó „több”-re. Somogy megyéről meg azt olvasom: „Ebben az ötéves tervben a községek fejlesztésére a központi pénzalapok 18,1 százalékát szánják, az előző 12,5 százalékkal szemben”. S mi erre a reakció? Keserű Ernő idéz egy országgyűlési képviselőt: „Ez a szétosztás még mindig nem egészséges mértékű, kevés ahhoz, hogy elindítsa a szükséges megújulást a falvak százaiban”. Kétkedésért azonban nem kell messzire menni. Nógrádi községek tanácselnöke néz rám: „Nem valami nagyon tapasztaljuk, hogy többet kapnánk!”

Itt van tehát egy jó lehetőség, élni kell vele; gyakorlati tettekkel kell igazolni a reményeket! S akkor talán mihamarabb valóság lesz, amit M. Szabó Gyula egy jegyzetének címében fogalmazott meg: „Falvakban élni”. Élni és nem lakni — a kettő között ki-mondhatatlanul nagy a különbség.

Az utóbbi ugyanis nekem kissé átmeneti jelleget sugall. Ideiglenesnek érzem.

Kelemen Gábor

tak. Bizonyára hozzájárult ehhez a személyzet és a vezetők gyakori cseréje is.

— Érdeemes összevetni a korábbiakat a mai tapasztalatokkal — jegyzi meg Szelcsik Pál, az ÁFÉSZ elnöke. A *Vásárlók könyve* lapjainak másodpéldányait sorakoztatja fel bizonyítékként. Szinte kizárólag dicsérettől hemzsegek; pompásan érezte magát Szécsényben a budapesti természetjárók csoportja, a bagi nyugdíjas házaspár, s a többiek.

Vajon miként érzik magukat Szécsényben a szécsényiek?

★

Három éve költöztek D.-ék a Magyar utca egyik négyemeletes tömbjébe. Ízlésesen rendezték be a lakást, az előszobafalat mutatják: saját ötlet, saját kivitelezés, az erkélyen gyalulta a férfi, pirosra mázolták a deszkákat, csavarokkal erősítettek rá tükröt, fogasokat. Megvásárolni egyébként sem tudták volna hol.

— A Skálával nagyot javult az ellátás, itt a lakótelepen kényelmes az élet — ejt el egy mondatot a szűkszavú feleség. Szemközt a tavaly átadott tizenkét tantermes általános iskola — a nagyobb gyerek ősszel oda jár majd. Az ablakok porosan csillognak, a nyári szünetet a játszótér pezsgő élete is mutatja.

D. az ELZETT helyi gyáregységében dolgozik. Korábban a megyeszékhelyre járt, de mivel itt is megkapta ugyanazt a pénzt, három éve állást változtatott.

— Az utazással rengeteg idő ment pocsékba. A családdal alig lehettem együtt, a gyerekeknek pedig hiányzik az apa... — magyarázza a családfő, miért az ELZETT-et választotta.

A nagszobában kényelmes heverők, műbőr fotelek, a nemrég cserélt televízió, a szekrény sor polcain állandó díszként néhány könyv, csiszolt falú pohárkészletek, törékeny porcelánfigurák társaságában.

— A tévé az egyetlen szórakozásunk, időnként édesapámékhöz megyünk el — mondja a nő, aki gyermekgondozási szabadságát tölti. Nem unatkozik. Az erkélyen kitergetett pelenkák, a patyolattiszta lakás elárulja, mivel tölti a délelőttöt.

A szomszédokkal a kapcsolat a köszönőviszonyt alig haladja meg. Jöttek ide lakni Nógrádszakálból, Varsányból, Endrefalváról, s a családi házhoz, kerthez szokott ember nehezen viseli az emeletes világot.

— Kocsira gyűjtünk! A pénz lassan csordogál, hiányzik az asszony keresete. Most vettünk bérbé egy darabka földet a falu szélén, azzal pótolgatjuk a háztartást, a friss levegő sem árt. Nézz meg a gyereket! — mutat D. a két éves kislányra, akinek csokoládébarna arcából kivillannak apró, fehér fogai.

Szécsény lehetőségei alkalmasak a lendületes fejlődéshez. Szellős a nagyközség, megmaradt műemléképületei sajátos hangulatot árasztanak, s úgy tűnik, a járási székhely szerepköre megszűnését nem sajnálják. Az átmenő forgalom ugyanolyan, mint előtte. S megmaradt a szécsényi vásár is, amely országos esemény: Varsányból, Rimócról a hónap első hétfőjén már hajnalban hajtják a jószágokat, a kirakodók előző este verik a sátrak csövázát, s szálloda, panzió híján a személygépkocsiban töltik az éjszakát. A vásárban reggel ezrek forognak.

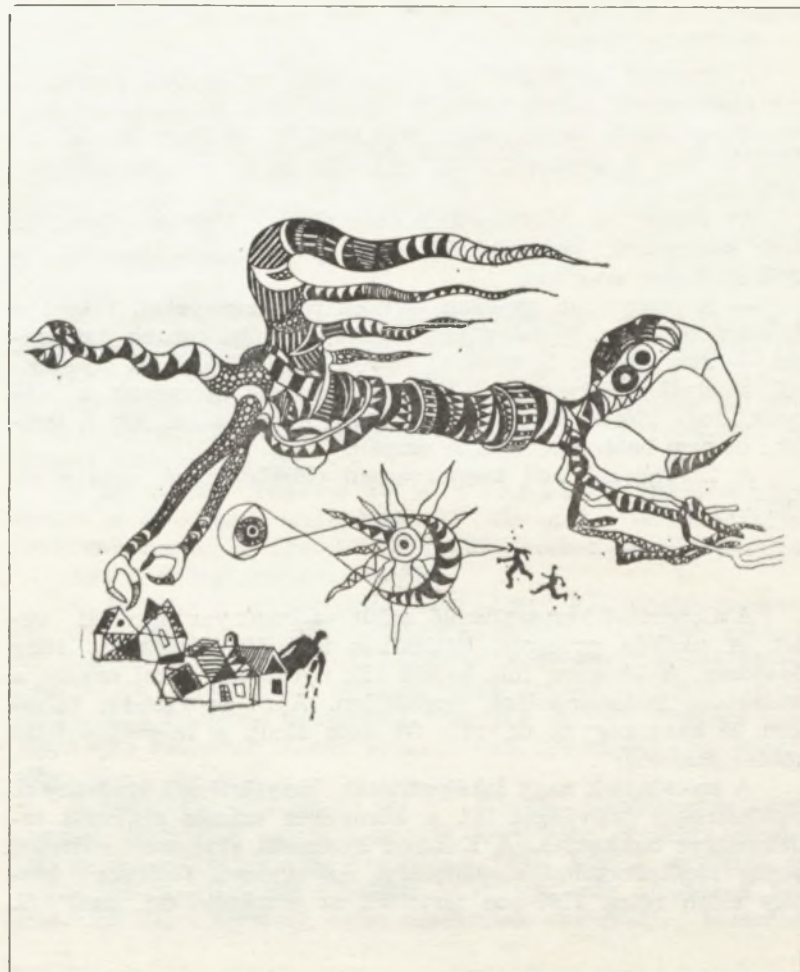
Színes kavalkád, alkalmi bővílárakkal. Narancssárga és püspöklila kötött pulóverek, farmernadrágok és -öltönyök minden méretben.

— Mama, ezt nézze! — tolja egy öregasszony orra elé portékáját a köpcös árus. Az azonban mással van elfoglalva. A sáttorsor végén cigányasszonyok perlekednek. Az egyik elkapja egy arra sétáló középkorú férfi kezét: — Drágaságom, megmondom a tenyeredből a jövőt! — Hasztalan a próbálkozás.

Hiszen, ha ilyen egyszerűen menne Szécsény jövőjéről is a képalkotás. Nem kell hozzá kártya sem: a nagyközség hosszú életre számíthat, és sok gonddal kell megküzdnie. Félúton a két város, Balassagyarmat és Salgótarján között egyre inkább kötelező megállónak számít.

★

Nógrád megye nyugati csücskében, Rétságon ellenkező a helyzet. Járási székhely, nagyközség, de mintha a megyei pén-

zekből ide kevesebb jutott volna. Itt is a többszintes családi házak uralkodnak, tucatnyi telepszerű lakótömb jelent fejleszhető magot. Társközségei — Tolmács és Bánk — a két véglet. Bánk, a vízi falu, tópartján hétvégi házak százai, a rétságiak is szívesen töltik itt idejüket. Motel, vízisínpad, tájház — útikönyvekben néhány sor. Rétságról kevesebb kívánczik a turistákat eligazító lapokra. Tolmács pedig maga a csend.

A nyár elején a televízió riportfilmet forgatott a nagyközségben. A főszereplő a víz volt. Az ihatatlan, a vezetéket evő víz. A tanácsiak válasza: — Ha majd a Nyugat-nógrádi Regionális Vízmű elkészül, pont kerül az ivóvízgondokra Rétságban is...

Addig a boltokban nagy tételekben fogy a kristályvíz és a sör. Utóbbi főként a nemrég nyílt, szemre is tetszetős sörözőben, ahol olyan a zsúfoltság, mint a futballrangadón.

— Máshová nemigen mehetünk. Sivár kis falu a miénk — mondja H. Tamás, a helyi építőipari társulás vízvezeték-szerelője. Fiatalember, alig túl a húszon, közelebbi tervei között nem szerepel a családalapítás.

— Lakás kellene előbb! — sóhajt. — Kiutalást aligha nyomnak a kezembe a tanácson, ahhoz meg lusta vagyok, hogy telket nézzek, alapárkot ássak, családi házat emeljek...

A magánerőből való otthonteremtés egyébként mind a három nagyközségben fő napirend. A tanácsok telekkiosztási vázrajzokat rendelnek a földhivataloktól, pénzt terveznek a legszükségesebb közművekre, minimálisan burkolt utakra. Ez az jár együtt, hogy a telkek használati díja a korábbinak többszörösére emelkedik.

— Az épít, akinek pénze van! — kommentálja az egyik tanácstag.

A tapasztalat más. Az vág neki a családi ház építésének, akinek kevés a tőkéje, számol a családtagokkal, munkatársakkal, C-menetlévéllel, kedvezményes anyagokkal, OTP-hitellel.

V.-eknek egycsapásra ment. Szolgálati lakást kaptak. A feleség óvónő.

— Sok a gyerek nálunk is. Zsúfolt az óvodánk, nem szép azt mondani, de télen alkalmanként örülünk, ha néhány gyerek meghülés miatt otthon marad. A többi kényelmesebben elfér...

Nekik még nincs gyerekük, pedig öt éve házasok.

— Szeretnénk előbb élni keveset. Utazni, menni, szórakozni, miként a pénztárcánk engedi. Bejártuk már Ausztriát, Olaszországot, Jugoszláviát. A legtöbb magyar városban is megfordultunk. Igaz, takarékbetétünk csak kora ősztől nyár elejéig van. Igyekezünk spórolni. Gyerek? Talán majd jövőre — mosolyodik el zavarában a fiatalasszony, s a gőzölgő kávéból néhány csepp az asztalra kerül. Rongyért szalad, letörlő.

— Esténként egyedül vagyunk. Néha nagyokat kószálunk. Korábban össze-összejöttünk a kollégákkal, de abbamaradtak a közös, s olykor fárasztó programok. Elég, ha látjuk egymást napközben. Alkalmanként bekukkantunk a művelődési házba, de tényleg nagyon ritkán, kevés a vonzó program — folytatja.

Rétság újabban ipari üzemével is magára hívja a figyelmet. Néhány gyáregység, ipari szövetkezet visszazippantott valamit abból a munkaerőből, amely reggelente Vácra, Budapestre indult. Ahhoz egyelőre erőtlén a település, hogy elartsa saját lakóit, s megélhetési lehetőséget kínáljon a vonzáskörzetnek is. Mint közgazdasági központ pedig nem valami csábító.

★

Három nagyközség — többnyire azonos vonásokkal, s alapjaiban eltérő nehézségekkel. A kiindulópont: betölteni egy-egy körzet differenciált ellátásának szerepét, biztos jövőt nyújtani az itt élőknek. A statisztikák sok mindenre felhívják a figyelmet, főként a temérdek tennivalóra, amelyek nélkülözhetetlenek, ha Pásztó, Szécsény és Rétság a fejlődés következő szintjét célozza.

Mi ez a szint?

Gyakran a pontos meghatározás is hiányzik. Nem pótolja ezt önmagában sem középtávú fejlesztési terv, sem a baráti, nem hivatalos összejövetelek közepette szőtt ábrándok.

A nagyközségek véleményéből kitűnik, hogy a kulcskérdés a helyi ipar. Ereje sokszorozhatja a települések gyarapítására biztosított erőket, lendítője lehet a falvak képe formálásának. Mert a legnagyobb jóindulat mellett is falvakról van még szó. Tömött és alkalmanként hiányzó gyermeklétesítményekkel, az igényekhez mérten lassan csordogáló fejlesztési forrásokkal, felújításra, vagy korszerűsítésre váró utakkal, régóta kívánt közművekkel, jogos lakásigénylőkkel.

Az elmúlt évtizedek nagyközségépítésének eredményei azonban tagadhatatlanok. Korabeli merész jóslatokat is túlszárnyalt a változás. Természetes, hogy a településfejlesztés üteme nem lehet erőltetett: gátat szabnak, befolyásolják az ország lehetőségei.

A jövő biztosítéka a szándék, s az a figyelem, amely a három nagyközségre irányul. Minden bizonnyal a két város árnyékában is arányosan részesülnek e települések a fejlesztésre fordítható összegekből.

Az alapokat felemelték, van mire építeni...

M. Szabó Gyula

Városkörnyéken

Frissen bitumenezett kocsit húzódik a falu közepén. Bal oldalt daliás ház; „Üjgazdagné” csörögve zárja be az ajtót, s bögyösen lépked le a betonrácison. Vele szemközt, az út másik oldalán helyi népviseletbe öltözött hatvanéves „menyecske” eresztí a vizet. Nyomós csapból virágmintásra zománczott vödörbe.

Autó dudál! Félrehúzódik. Vajszerű Skoda söpör el mellett, fölfénylik teteje a napsütéstől. Kifut a házak közül, az erdőben tűnik el. Alkalmassint a közeli városba tart.

★

Kétezerkétszáz lelkes falu Kazár, légvonalban legföljebb három kilométerre a megyeszékhelytől. Bizvást gondolható, hogy ránehezedik köz- és vasárnapjaira a „városkörnyékiség” néven nevezett állapot minden nyűgje, kolonca.

Négyszáz fős könnyűipari üzem (varroda) és egy majdnem háromszáz fős tsz kínál helybeli munkaalkalmat. Ezzel fontos szerepet töltenek be egy viszonylag újszerű faktor, a „népeségmegtartó képesség” fejlesztésében. Ami kiváltképp a mostani középtávú terv szakaszában kerül a figyelem középpontjába. A megye és a járás illetékesei mind masszívabbá próbálják tömöríteni a gátat a városba való áramlás előtt. Mert a beköltözéseknek mérhetetlen „anyagi vonzata” van, s egyéb bonyodalmakkal is jár.

A falu neve a viszonylag jó népeségmegtartó községek lajstromára írható fel. Idén senki nem kérte lakcímváltozásának bejegyzését a tanácson elköltözés miatt. Helyi építési engedélyt viszont tizenhárom adtak ki a tanácsi vezetők. Így most összesen huszonhat új ház falait húzzák föl a faluban, annyit, mint 1965. és 1968. között összesen. Persze elő lehet keresni másféle adatokat is. A községben száz lakásra háromszázhat ember jutott a legutóbbi fölméréskor. (A megyében kétszáznyolcvanegy, az országban kétszáznyolcvannégy fős átlagról beszél a statisztika. Ugyanakkor száz lakásra az országban százhat, a megyében százhat, a faluban viszont csak kilencvennyolc familia ju-

tott. Tehát ha háromfős családokat veszünk alapul: tizenöt; ha négyfős háznéppel számolunk: tizenegy lakás üres — legálábbis állandó lakó nélküli — a településen).

★

— Régebben, aki beköltözött a városba, munkaerőként elveszett. Most már nem ez a jellemző.

Magas, karcú asszony a gyáregység vezetője; fehér köpenye alatt talpig feketében.

— A beköltözéshez elsősorban sok pénz kell. Ez adja meg a választási lehetőséget arra, hogy menjenek vagy maradjanak. Elég pénze csak annak van, akit a szülei támogatnak. Ehhez az kell még, hogy a férj Nagybátonyban vagy Salgótarjánban dolgozzon, ő már odaház.

Tizennégy éve építették fel a faluszéli kis üzemet, amelyért a karcú, őszülő asszony felelős. Melegítőöltönyököt szabnak, gépelnek benne a varrónők. Csaknem százan mindig gyesen vannak, vagy betegek. A dolgozó háromszáz főnek körülbelül a fele helybeli, a többiek húsz kilométer sugarú „vonzáskörzetből” buszoznak be naponta. Újabban a „vonzáskörzetbe” tartozik maga a megyeszékhely is. Onnan reggelente öt nő jár be — pontosabban: vissza — dolgozni, régi, megszokott munkahelyére.

— Úgy látom én, hogy akik beköltöztek, nem nagyon találják a helyüket odabenn. Vissza-visszakacsintgatnak. V.-né például több mint két éve bement, de majdnem mindegyik hét végét itt töltik a szülőknél. Nemrég meghalt egy öregember, a háza megüresedett. Úgy hallottam, V.-ék érdeklődtek utána... De ezt csak hallottam innen-onnan! Lehet, hogy nem így van.

Hosszú tárgyalásztalnál ülünk szemben egymással. Az üzem vezetője egyik kezével rákönyököl a fényezett deszkalapra, másikkal élénken gesztikulálva szemlélteti bizonytalanságát.

— Vagy ott van B.-né. Idén költöztek be a városba. Lassan egy fél éve ott élnek, de az itteni házukat még nem adták el. Hét végeken ők is visszajárnak. B.-né állítólag azt mondta, megmondolják még, hogy végleg beköltözzenek-e.

— Mi az előnye annak, hogy itt maradnak?

— A megszokás. Meg aztán itt hozzájutnak a kiegészítéshez zöldségből, gyümölcsből, baromfiból. Ezekkel szeretnek is foglalkozni munka után.

A fehérköpenyes asszony hangja itt bizalmasabbra vált, közelebb hajol.

— És az az igazság, hogy a férjeket, főleg a fizikaiakat a napi munka után a falu . . . szóval, jobb irányba tereli.

— Mert a „bűnös város” . . . ?

Összehúzza szemét, széttárja tenyerét. Mindezt önkényesen „igenlő” válasznak könyvelem el. Lapozok egyet a noteszomban, az üres lapra fektetem a tollat, s az üzemvezetőre nézek.

— Ön hol lakik?

Hirtelen hátradől a széken, s fejcsóválás közepette kettőt is legyint.

— Ó, az én helyzetem nem illik ide . . . az egészen más.

Érzem — látván a fekete ruhát —, hogy a további faggatózás friss hegeket szaglatna föl.

★

— Csak napi egy órát buszozok, ezt könnyen elviselem. Fönt lakunk a Platón, ha onnan például a TIGÁZ-hoz járnék le, akkor se sokkal hamarabb tenném meg az utat, mert a buszmegállóban a helyijáratokról is át kell szállni.

E kerek válasz hallatán örömmel konstátálom, hogy V.-né végre-valahára elfelejtette, hogy most „nyilatkozik”. Piknikus alkattú, mosolygós fiatalasszony. Belsőszülött a faluban. Két és fél éve költözködtek el a szülei vásárolta öröklakásba. Egy akkor bölcsődés korú gyereket vittek magukkal, csemetéjüknek rögtön helyet is találtak. Így V.-né szinte megszakítás nélkül folytatta munkáját — a bérszámfejtést — faluja üzemében.

— Bent a városban nem is igen találna ilyen munkalehetőséget.

— De igen. Volna bent is ilyen lehetőségem. De nem akarok innen elmenni, mert ezt megszoktam. Jók a kollégák, szeretnek. Ha sok a munka, megosztjuk egymást közt . . .

Gondolkodik; szótlanul várom, hogy túllépje a sztereotípiákat. De az én türelmem fog el hamarabb.

— Mondják, hogy egy itteni ház után érdeklődtek.

Meglepődik „fölkészültségemen”.

— A férjem kíváncsiok vissza. Ő is itt született. Hiányzik neki a kinti munka, de főleg a garázs, a műhely. Ő autószerelő a bányánál.

— Ezért járnak haza hétvégeken?

— Nemcsak ezért.

Szünetet tart, mintha azon medítalna, elmondja-e. Én türelmesen várok, közben kézbe veszem és tüzetesen megvizsgálom a „Váci Kötöttárugyár” föliratú reklámhamutartót.

— Ott még a szomszédok sem olyanok, mint itt . . . Csak bezárják az ajtót, és megszűnt nekik minden. Lehet, hogy azért, mert idősebbek? . . . mert nyugdíjasok? . . . Vagy mert mink később költöttünk be a házba? . . . Itt a faluban az ember csak kiállt a kapuba, és mindjárt akadt beszédpartner.

— A gyerek hogy bírja?

— Neki vannak barátai a Platón. Ha kimegy, mindjárt a többiek között látom. De most, a nyári szünetben már több mint egy hónapja itt lakik mamánál. Jól érzi magát itt is, haza se akar jönni.

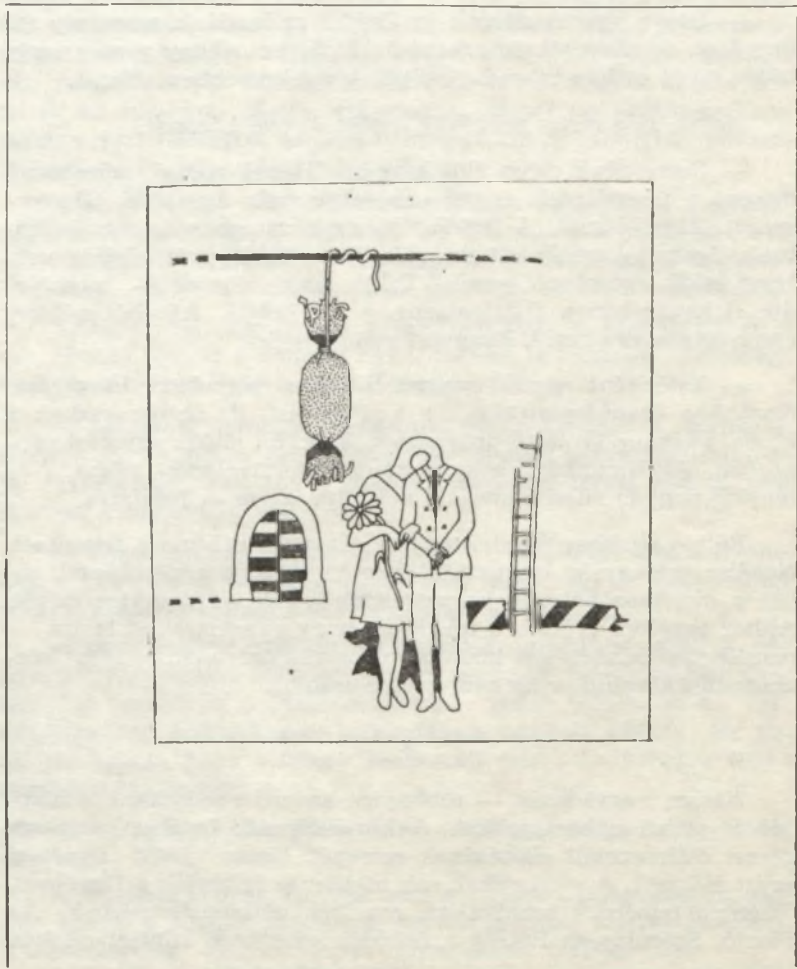
— És maguk, hogy viselik el a szabad időt ott bent, az „idegen” városban?

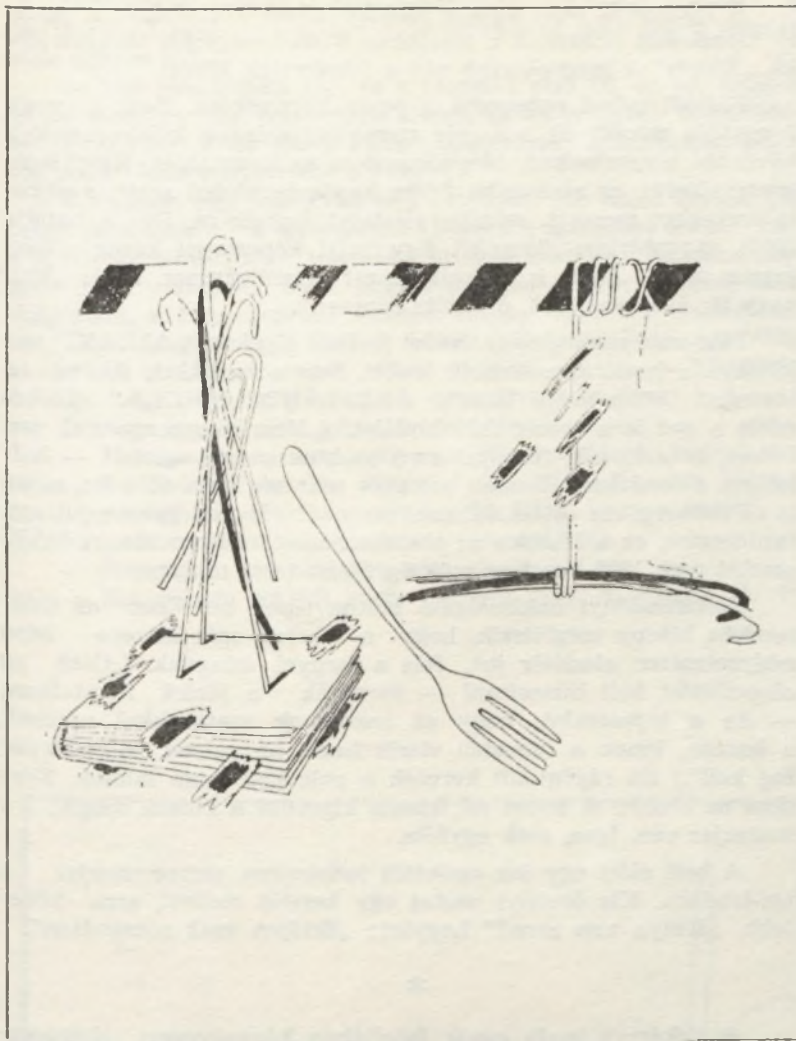
Egy pillanatra összecsomózza homlokán a bőrt, mintha zavarná a kissé sajnálkozó kérdés. Ő nem panaszra termett.

— Gyakran el szoktunk menni táncolni a Salgóba. Meg diszkókba. Diszkót itt a faluban is szoktam szervezni. A kultúrház évekig zárva volt, de most másfél éve megnyílt. A mi gyáregységünk a gazdája, így szállhatok be én is mindenbe. Újra megalakult a tánccsoport is, szóval most van élet megint.

★

— Én nagyon jól érzem magam bent a városban. Lehet, hogy csak az első hónapok öröme ez, de most nagyon elégedett vagyok. Ajánlom is mindenkinek: aki teheti, költözzön be.

B-né, a varrónő határozottan és láthatólag őszintén beszél. Februárban a férje révén öröklakást kaptak a bányavállalattól. Szoba-konyhás házikójukban a nagyobbik fiukat tizenhat esztendeig, a kisebbiket hét évig nevelték. Most egy háromszobás, összkomfortos otthonban élhetnek. Érthető, hogy boldognak érzi magát a karcsú, barna asszony.

— Korábban el se tudtam volna képzelni ekkora kényelmet. Főzök, mosok most is, mint régebben. Csak sokkal könnyebben, és sokkal hamarabb végzek. Már a tévéhez is oda tudok ülni.

Ez már „túl idillikus” kép, megpróbálom valósábra igazítani.

— De most már nincs zöldség a kertből, csirke, disznó az ólból!

— A zöldséghez kellett mag, az állathoz kellett élelem — és a rengeteg munka. Úgyhogy nem volt nyereséges. Most szinte ugyanannyiból kijövünk, kevesebb fáradsággal.

Karba tett kézzel, a székén hátradőlve válaszol. Eszembe ötlök a gyáregységvezető értesülése a „fizikai” férjek életmódváltásáról. B-né élete párja „fizikai” a javából: vajúr.

— Az urának hiányzik az udvar?

— Most neki is sokkal jobb. Hazajön a munkából, lepihen, olvasgat, tévézik. Még sétálni is eljárnak a Seabaj-telep melletti tóhoz. Persze, lehet, hogy egy idő múlva hiányozni fog neki. Ezért nem adtuk el még az itteni házat. Néha vasárnaponként ki is jövünk, dolgoztatunk. Most is be van vetve a kert.

Eufória ide, eufória oda, a köldökszínórt még ők se vágják el a falu és maguk közt. Biztos, ami biztos.

— Hiányoznak-e a jó ismerősök, barátok?

— Sok jó ismerősünk van, akik innen, vagy a környékről költöztek be szintén. El is járunk egymáshoz, viszünk egy üveg bort, azt elszopogatjuk. A szomszédok is helyesek. Mind fiatalok laknak mellettünk.

— Csak kollégistaként laktam négy évig a városban. Érettségi után nem sokkal a szüleim beköltöztek, én itt kint maradtam. Aztán hamar férjhez is mentem. Soha nem vonzott a körengeteg. Kertes házunk volt mindig, kert nélkül nem tudnék megmaradni. Szeretem a falusi embereket is. Itt csupa falusival dolgozom együtt, könnyen szót értünk.

A varrodavezető a gyáregység második „legnagyobb” embere. Az idézőjel itt mindenképp helyén van, mert a megállapodott korú asszony nem természetes. Élénken mozog, feje is friss: hamar egy kiselőadást kanyarít szakdolgozatáról, amelyet egy egyéves tanfolyam végén írt, s benne a minőségi bérezés helyi bevezetésének bajait boncolgatta. Könnyedén vált témát: a faluról mindig szívesen beszél.

— Itt sokkal szabadabbnak érzi magát az ember. Nálunk is szó volt ugyan róla, hogy beköltözünk, de szerencsére a férjemnek nem tetszett a lakás. „Babalakás”, azt mondta. A bátyámék két éve beköltöztek Novákról. Először tetszett nekik a meleg víz. De most már bezártnak érzik magukat. Ki akarnak költözni, itt is jártak, hogy házat nézzenek.

Hátratett kézzel áll íróasztala mögött. Néha az az érzésem, hogy nekem is illene föllátnom.

— Soha nem irigyelte azokat, akik innen bejárnak az összkomfortos lakásukba?

— Inkább ők irigyeltek engem. Olyankor jajgatnak, ha nincs víz. Vagy: múltkor a T. Mari jajgatott, hogy mit fog most ő enni, mit ad a gyerekének, ha nem lesz gáz. Egyébként, ha akarok, én is bemegyek. Óránként jár a busz. Aki nem a városközpontban lakik, az sincs sokkal nagyobb előnyben, folyton panaszkodnak a helyijáratra.

*

— Mindig falusi gyerek voltam, az a kis állat mindig hiányzott. Erdőszélen laktam, megszerettem a friss levegőt. Most is oda építkezek, apám háza mellé.

A huszonkilenc éves sofőr nyolcévi városban lakás után szánta el magát arra, hogy házat épít szülőfalujában. 1973-ban feleségével és kislányával költözött a negyvenhat négyzetméteres, egyszobás szövetkezeti lakásba. Azóta született még egy kislány, s az „odu” — ahogy ő mondja — kicsi lett.

— Az új házban majd mind a két gyerek szabadon mozoghat...

— És mit szól a dologhoz a neje?

Az ösztövé, fölnyírt hajú fiatalember szenvedő képet vág.

— Hát nehéz volt neki, de most már beletörődik. Ahol most lakunk oda közel az üzlet, az „Éva” Áruház. Csak kilép oszt mindent megkap. Meg a ruhagyárban dolgozik, azt se akarja otthagyni.

— Pedig van a faluban is egy varroda, ahol dolgozhatna. Tud róla?

— Hát hogyan tudna? Ott dolgozott, ott ismerkedtünk meg. De oda nem akar visszamenni.

— Épp azért, mert ott dolgozott?

— Hát . . .

Újabb szenvedő ábrázat, felvont váll.

— Nem gondolja, hogy egy kicsit önző? Hogy a neje nem akar megint falusi lenni, maga mégis odaerölteti?

Bár óvatos, szelid hangon kérdeztem, így is zokon veszi. Rám néz, mintha tőlem várná a választ is. Végül kiböki:

— Rájön ő is majd, hogy a gyerekeknek szabadabb a mozgás . . .

Legyint, s elnéz messzire.

— Mikor lesz kész az a ház?

— Jövő szeptemberre állapotunk meg, de most is áll a munka, mert valami nincs a kőművesnek. Így nem lesz készen akkorra.

— Mennyibe kerül?

— Ötszázhuszezerre jött ki a költségvetés. De csak úgy, hogy mindenki segít: apám, bátyám, sógorom. Megéri, mert az

a lényeg, hogy csak tömbház ne legyen. Nem bírom, ha a házból nem az udvarra lépek ki. Ott lesz a jó levegő! Tenyészttem az állatot is. Ezt szeretem, meg haszon is van belőle.

★

— Idén alakítottunk ki hat háztelket. Ezekből már csak kettő van szabad, a többit megvették. A legtöbben olyanok vesznek telket, akik itt laktak, s most visszajönnek. De akad tösgyökeres városi is a vásárlók közt, egy tervező. Igaz, neki a felesége idevalósi.

(Ezt a tervezőt föl hívtam telefonon. „Őt most hiába keresi — közölte a főnöke —, egy hónapig a francia Rivierán van.”)

A tanácselnök mély fotelbe nyomott, ő maga egy magasabb rekamiéra telepedett, s onnan fürkészt. Tényleg újságíró ez, vagy szélhámos? — kérdezi a tekintete. De azért minden kérdésre barátságosan válaszol, még adatokat is kerestet, ha szükséges.

A faluban nyolcszázötven fő az aktív dolgozó, négyszázötven az „inaktív”. Kétszázharmincan a mezőgazdaságban, a többiek az iparban keresik a kenyeret. A faluba bejárnak kétszázhuszan, a faluból eljárnak majdnem négyszáz; közülük kétszázharmincan a megyeszékhelyre utazgatnak be naponta.

Helyi munkalehetőség főleg a nőknek kínálkozik. A faluhoz közel egy címkegyártó üzem szuperál, abban is javarészt nők dolgoznak. Gyerekek, ha van, addig az óvodában tölti az időt. Tíz óvodai helyre nem egészen tizenegy emberpalánta jut a faluban — ez a megyei és az országos átlagtól lényegesen jobb arány. Áldoz rá a helyi könnyűipari üzem máshol székelő központja is: az ötödik öt éves terv ideje alatt ötszáznyolcvanezer forintot adtak a tanácsnak óvodafejlesztésre. Azon ritka községek közé tartozik a most vizsgált falu, amelyeknek hosszú időre megvan az iskolája, kultúrháza, orvosi rendelője. Ezek közül a gyermekintézményeket kell bővíteni a leghamarabb, a VÁTI-készítette prognózis szerint 1995-ben. A mostani középtávú tervükbe csak útépitéseket vettek bele a felelősök.

— Most, a gazdasági nehézségeink idején hogyan lehet ennyi építkezés, mint amennyi maguknál van?

— Az OTP jó feltételekkel ad kölcsönt az építkezésekre. Ezenkívül nálunk olcsó a telek: húsz forint négyzetméterre. Így tizenhatezer forintért már hozzájuthat mindenki olyan házterülethez, amelyet Terenyén csak negyvenezer forintért kap meg, a megyeszékhelyről nem is beszélve. Számít az is, hogy közel a fa, a sóder, amit az erdészettől olcsóbban is kapnak.

— Miért mérik olcsón a telket?

— Szeretnénk, ha itt ragadnának meg a fiatalok. Ők a közéletbe jobban bevonhatók, és többet tudnak tenni a faluért, mint az öregek. Bár lakóhelyszeretet inkább az öregeknél lelhető fel. El-elhangzik egy-egy társadalmi munkán, hogy: „én jöttem a fiam helyett, ő kirándulni ment a családdal”. Érthető: nekik nem volt olyan lehetőségük annak idején a beköltözésre, mint a gyerekeknek.

— Sok beköltözött „gyerek” mégis visszajön. Lehet, hogy reklámozzák is a falut?

A tanácselnök érzi a „provokáció” tréfaizét. Elnéz a fejem mellett, úgy válaszol.

— Én szerintem annál jobb propaganda, hogy víz, villany, út, olcsó telek — nincs.

★

Déli nap perzseli a falu utcáit, alig néhányan lézengenek csak a házak előtt. A tanácshoz közeli kocsmá rácso ajtaján ormótlan lakat. De a zajokból kihallani: bent megkezdődött az italmérés. Hátulról, az udvar felől lépek be a csapszékbe. Nagy terem, nem látszik rajta, hogy a faluban száz lakosra tizenkilenc négyzetméter vendéglátó-terület jut csupán, azaz majdnem hét négyzetméterrel kevesebb, mint a megyei, vagy az országos átlag. Nyolc-tíz ember ül az asztaloknál, előttük sör, pálinka. A pult előtt köpcös, barna ember szellemeskedik: „A csíkgig töltsd, Bandikám, nemcsak repedés az ott!” Nekem is levékonyított habú, hideg sört nyújt át a csapos, közben jól megnéz magának. Nehézkészen számolja ki a visszajáró filléreket.

A kocsmától nem messze, drótkerítéssel körbehúzva a temető. Gondozott sírhantok a legtöbbször kisebb-nagyobb faragott sírkö. „Tőzsér” a leggyakoribb név a fölvesettek között.

Fülledt csönd nehezedik a posta környékére. Bent a nagy üvegtábla mögött ül, s a vele szemközti ablakon kifelé mered a kövérkés hivatalnoknő. Megkocantom az üvegtáblát. Kicsit hangosra sikerül, az asszonyka felém kapja kerekded arcát, s akkor szemeket mereszt, mintha pisztolyt fognék rá. De a hangja öblös, magabiztos: „Tessék”. Egy helyi képeslapot kérek tőle, sajnos nincs. „Nem is szokott lenni?” Barátságosan felel: „Volt vagy tíz éve, aranyom, de azóta nincsen”.

Már-már romos, nagy épület mellett lépek el. „ALLAMI” van kirakva a homlokán fémből öntött, fekete betűkkel. Alatta a leszedett betűk helye látszik: ÁLTALÁNOS ISKOLA. Körbenőtte a gaz is a levert falú hodályt. („Most pingpongasztal van benne, és a község fiataljai azon szoktak pingpongozni” — hallottam a tanácson.) Eredeti szerepét már rég nem tölti be, nincs is rá szükség. Az új iskolában huszonkét „és fél” gyerek jut egy tanteremre, ez a létszám az országos átlag kétharmada. A VÁTI szerint csak 1995-ben lesz szükség újabb négy tanteremre.

Zsebkendőnyi önkiszolgáló boltba lépek be. Ezen az üzletcskén bizony meglátszik, hogy a faluban száz lakosra húsz négyzetméter eladótér jut, fele a megyei átlagnak. („Csak az alapellátást kell biztosítani — mondták a járási hivatalban. — Az a tapasztalat, hogy az asszonyok szatyrokkal utaznak a buszon, innen a városból viszik haza, ha valami nagyobb dolog kell.”) Én rágógumit keresek a polcokon, nem találok. Kérem az eladót. A testes nő frissen kiperdül a kassza mögül, s mutatja: van. Igaz, csak egyféle.

A bolt előtt egy ősz apókatól tudakolom, merre menjek a tsz-irodába. Kis ösvényt mutat egy kerítés mellett, arra közelebb. „Kutya van arra?” Legyint: „Eridjen csak nyugodtan”.

★

A titkárnői iroda egyik foteljában kényelmesen elterpeszkedve hörpöli kávéját a fiatal sofőr. Ide nősült, a szomszéd faluból költözött át az apósáékhoz. Nem is kérdezem tőle, úgy mondja:

— Itt lakok a Sztálin úton.

— Tessék?

— Sztálin utca ötvenhat.

S gyakorlottan belefog kedvenc adomájának elmesélésébe.

— Egyszer ez mentett meg a rendőroktól. Nem égett az egyik féklámpám. Bírásra nem volt pénzem, erre a tag fel akart írni. Diktálom a címet, visszakérdez. Megismétlem, erre odahívja a társát. „Hallgasd már, hol lakik. Nem elég, hogy Sztálin út, még ötvenhat is!” Erre a másik azt mondja: „Írjál neki egy KRESZ-figyelmeztetést”. Ezzel megúsztam. De különben van itt Rákosi utca is.

Bár az utcanevek talán jellemzőek lehetnek egy falura, inkább a „városkörnyékiségről” faggatom a könnyűszavú fiút.

— Ahhoz túl közel van a város, hogy itt jó kulturálódási lehetőségek legyenek. Esténként egyedül a „Hatsecscsbe” lehet menni. Három jó nő volt ott korábban a pincér, akkor maradt rajta ez a név. Most már régóta férfiak dolgoznak benne, mert aki oda belép, számíthat rá, hogy söröskorsóval fejbe verik. Jobbik esetben csak lehányják. Ha bált rendeznek, a verekedés napirenden van. Jobb érzésű emberek inkább bejárnak a városba szórakozni.

Hamisnak érzem ezt a péhovardi képet.

— De hát vannak olyanok is, akik bent laknak és ide járnak vissza!?

A fiú hajthatatlan.

— De csak a repáért, zöltségért, húsert, amit a szüleik így adnak nekik!

★

— Kevés az eredetileg földműves foglalkozású ember, ezért a tsz-nek korábban nem volt vonzóereje. Húsz évig kinlódó, vegetáló gazdaság volt.

Szekrénybe beépített hűtőszekrényből veszi elő a kólát a férfikorának javában lévő elnök. Ő maga nem iszik (mert vezet?), csak nekem tölt.

— Hat éve jöttem ide, és a mostani első fél év az, amikor végre elértünk egy komolyabb sikert, és az emberek érdeklődését is növeltük a tsz iránt. Főleg „műszakiak” hiányoztak: lakatos, sofőr. Idén enyhítettük a hiányt.

Korábban egy másik tsz-ben elnökölt. Ide azért hívták (?), hogy „stabilizálja” a gazdaságot. Beszédes adatokat sorol. Hat éve tizenötmillió forint termelési értéket állítottak elő hús függetlenített vezetővel. Most negyvenmilliós terv végrehajtásán dolgoznak, a függetlenített vezetők száma tíz. Bátor ember lehet, mert megszüntette többek között a függetlenített párttitkári státuszt is. „Ez nem volt nehéz — rázza a fejét. — Mindenki belátta, hogy negyven párttagnak erre nincs szüksége”.

Ő maga is a faluban lakik, tehát „városkörnyéki”.

— Nekem szerencsére annyi az elfoglaltságom, hogy nincs időm nem elviselni ezt az állapotot. Ha kilenc-tíz óra hosszút arat egy kombájnos, akkor nem árt, ha látja, hogy a vezető a munka kezdetekor is, végekor is ott van, dolgozik.

— Semmilyen szórakozásra nem jut ideje?

— Ezt otthon, családi körben oldom meg. A falunak tíz év

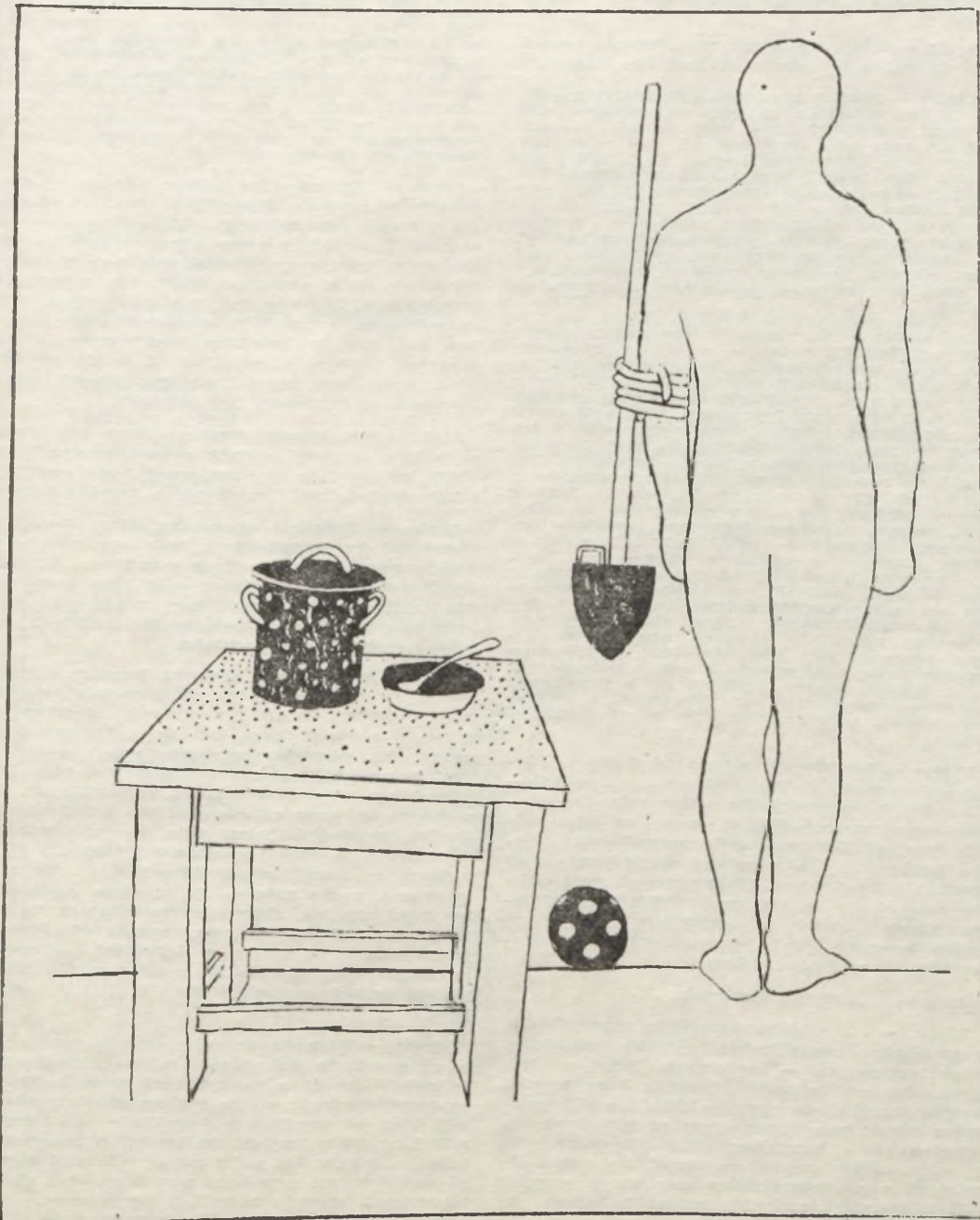
után tavaly nyílt meg újra a mozija. Én ugyan nem voltam ott eddig még, de akik látták, mind azt mondták: élvezhetetlen. Egyébként más értelmiségiek se nagyon mozdulnak ki. Én azt mondom: a munkám miatt.

★

Lemenőben a nap. Nekivágok a „kertek alatti” útnek, erre — állítólag — közelebb a város. Vigasztalanul gyér a „forgalom”, csak egy marhacsordával találok szembe magam. Kitérek előle a biztonság kedvéért. Később egy terepjáró duruzsol el mellettem, tömve nyakkendősökkel. Félúton járhatok, amikor egy Wartburg fékez a sarkamban. Harminc körüli, elzsirosodott fiatalember nyitja ki a hátsó (!) ajtót.

— Megboldogult legénykoromban sűrűbben jártam erre — meséli néhány perc múlva. — Bementem; az ÉMÁSZ parkolójában otthagytam a kocsit, aztán nyomás szórakozni. Akárhogy beszittyóztam, itt az erdőn át hazataláltam az autóval. Félnem nem kellett. Errefelé a rendőr se jár.

Regős Molnár Pál

Falujárás 1981-ben

Beszélgetés Lázár Istvánnal
és Szoboszlai Györggyel

J. J.: — A régi falu képét sokkal könnyebb lenne megrajzolni, mint a mai, de még inkább a jövődő magyar falu arcát. De azért itt a Valóság szerkesztőség szobájában próbálkozunk meg körülírni, hogy milyen is lenne a korszerű magyar falu?

Lázár: — Urbanizált lenne, de ez alatt nem értem azt, hogy várossá vált volna, hanem csak azt, hogy egy sereg technikai, vagy úgynevezett infrastrukturális mutatójában, berendezésében tulajdonképpen technikailag igen, de a felhasználást tekintve, tehát azt, amit ezek a berendezések a lakosoknak nyújtanak, nem különbözne a városból, volna már vízvezetéke, a villanyról nem is beszélek, mert az szerencsére már van, csak nem olyan megbízható, mint a városban, legalábbis általában, és volna csatornázása, és volnának se regestől, hogy úgy mondjam, már a méreteken belül, olyan közösségi helyiségek is, amelyek sokszor csak városban vannak meg. Vagy itt sem esetleg.

J. J.: — Lázár Istvánnak igen komoly kötődése van, melyik faluhoz is, azt hiszem, valahonnan Borsodból érkezett Budapestre?

Lázár: — Nem, én tulajdonképpen kvázi városból érkeztem, mert Sárospatakról és tegyük hozzá, hogy Zemplénből, amely ugyan ma Borsod-Abaúj-Zemplénné a része, de már ezt is degralálásnak tartom, hogy az összevonások emlékéért őrző megyenevekből hovatovább hagyjuk a mellékesnek vélt részeket és egyszerűsítjük, az előállót említjük csak. Szabolcs-Szatmárnál csak Szabolcsot, Borsod-Abaúj-Zemplénnél csak Borsodot. És most közvetlen a szülőhelyre értem. Sárospatak ősi város, azonban hosszú ideig nagyközségi rangú, de tulajdonképp városi funkciókat ellátó, kulturálisan, közlekedésileg, kereskedelmi, hivatalokat is tekintve. Még akkor is, amikor megszűnt járási székhely lenni, többnyire ellátta a városi funkciókat. Csak ehhez a közigazgatási rangja, formális rangja nem volt meg. A falukat viszont a környezetében ismertem meg, a Bodrogközben, a Hegyalján, a Hegyközben részben már egészen kisgyerekkoromban, mert apám tanfelügyelője volt a régi sárospataki járásnak, és bizony engem elkért annak idején a tanítómától, a gyakorlóiskolából, a tanítóképző gyakorlóiskolájából, és magával vitt az iskolalátogatásokra, kicsit szabálytalanul, de ennek megfelelően ismerem már a Horthy-rendszer iskoláit és apró falvait is.

J. J.: — Ön azt mondta, hogy mindenképpen urbanizált lesz a magyar falu, Szoboszlai György hogy van ezzel?

Hideg Antal

Szúnyoggal havaz

szigetén okos erőknek
szövetén teres erdőknek

nyaralni kedves a kedvem
fényel is ver isten engem

béke van dunai csönd van
fejtem a nyakamon fönt van

és tündérel tűzliliom
és búbájol tűzliliom

melled hirtelen kidobod
legyek birtokos birtokod

Mohács fénye látszik ide
hallom dobban véres szíve

fekszem tűzre titkos testre
szúnyoggal havaz az este

Madár János

Kiszárad a tenger

szememben
kiszárad a tenger
a végtelen
hullámai

fölött
megfeketedik
lassan az idő
Anyám!
hol vannak
a gyermekarcú
délutánok
a kövek
víz-suhanása
a jegenyék
lábainál
hol vannak
a sirályok
merre vitték el
a napok
hajnaltól estig
csillogó
örömét

Bezzeg János

Nincs átkelés

beüvegezve a délután
nézi a fiú mint kirakatot
míg arcának szédül az ősz
köd-zsibbadt kezéből mindent kiejt

teleírt papírok szaltóznak
elküldhetetlen levelek
nyár-tépett sugarak oszloznak
és indulnak sose-volt barátok
a készülő havazásnak háttal

a hosszú poharazások évszaka jön
a szesszel-vert részegségé
emlékezünk csak képzelt magunkra
mert a tekintet sugárútján
arctól arcig
nincs ma átkelés

Arc borul arcra

ennél a tekintetnél már ne tovább
ebbe a tekintetbe már befalazva
lassít a megfoghatatlan zuhanás
tükörnyi arc simul az arcra

már mindig csak ez a kéz legyen ez
a száj

ez a forrás mosdasson meztelenre
hazatalálni legyen mosolynyi fény
versben és szavakban hazát keresve

most már mindig csak e lázverte élet
szökéseimet már ez vigyázza
lehessen zsebemből kinyíló bicska
vagy csukódjon talpig gyászba

Arckép indulóban

a csillaggal megdobált éjszaka
titkait kivallja az idő felfüggesztett
a vándorlás falakat zülleszt ez az
üzenet

tisztább eget hadd húzzak magamra

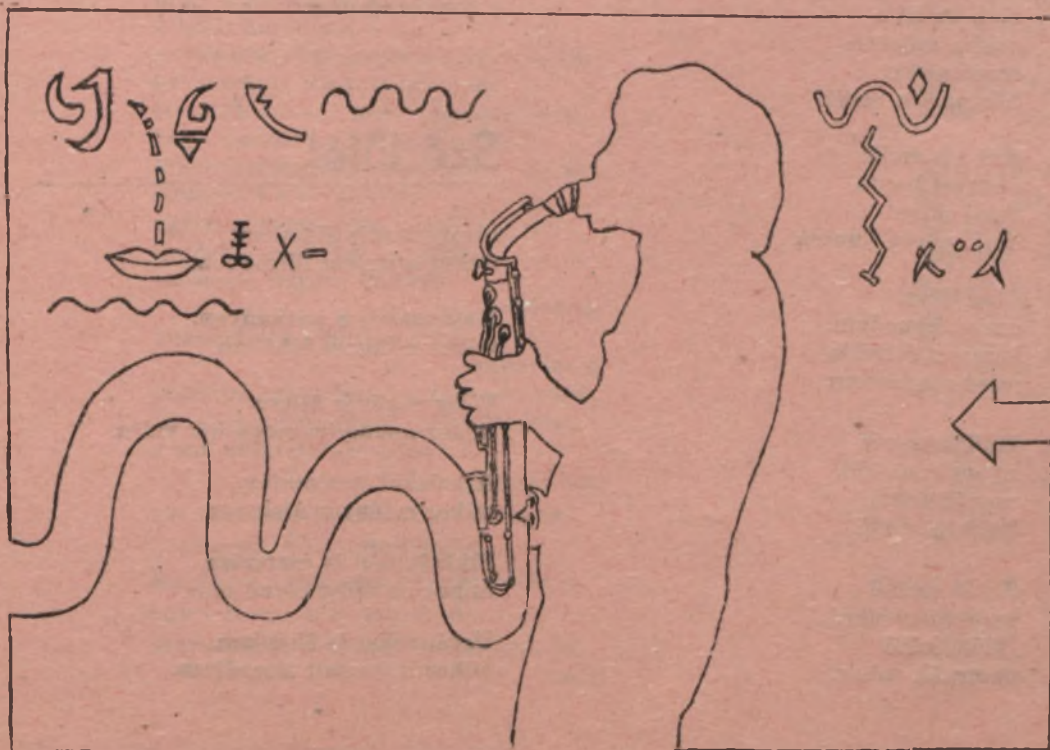
az összeköcölt tájból fény fészül
maradék szavakat ami volt ami
voltam

mi sose lesz s míg gyanútlan
szóltam

de jeleket hagyva menedékül

a lebontott időből valami épül
s bár keretezés alatt a kép
még semmisse végleges —

kilátni: valaki valamit keres
ennyi: egy arc felé emeli kezét
s a fáradt képből kilépni készül

Bódi Tóth Elemér

Maszületett gyermek fölött

Csillagszemű kis juhászom,
ostoros unokám,
majd eljössz hozzánk a nyáron
a kert alá, az ám.

Annyi kukru-galamb van, hogy
őrület, mert igen
elszaporodtak. A mag fogy,
ha jószágnak vetem.

Mikor épültünk, kint háltam
a fészkerben, de már
hajnalkor gerle-zivatar
vert föl, így múlt a nyár.

A villany oszlopa fából
volt, óvná még az úrt,
egy galamb végig — huj, gondom —
az oszlop csúcán ült.

Tengertánc

A tenger robajlik,
porlik, dühöng,
egy csepp belőle a
kövön a csönd.

Gólyaförgeteg

Tikszerieket nem látni,
hajó a ház, vagy akármi,
nyög, hordja a havat.

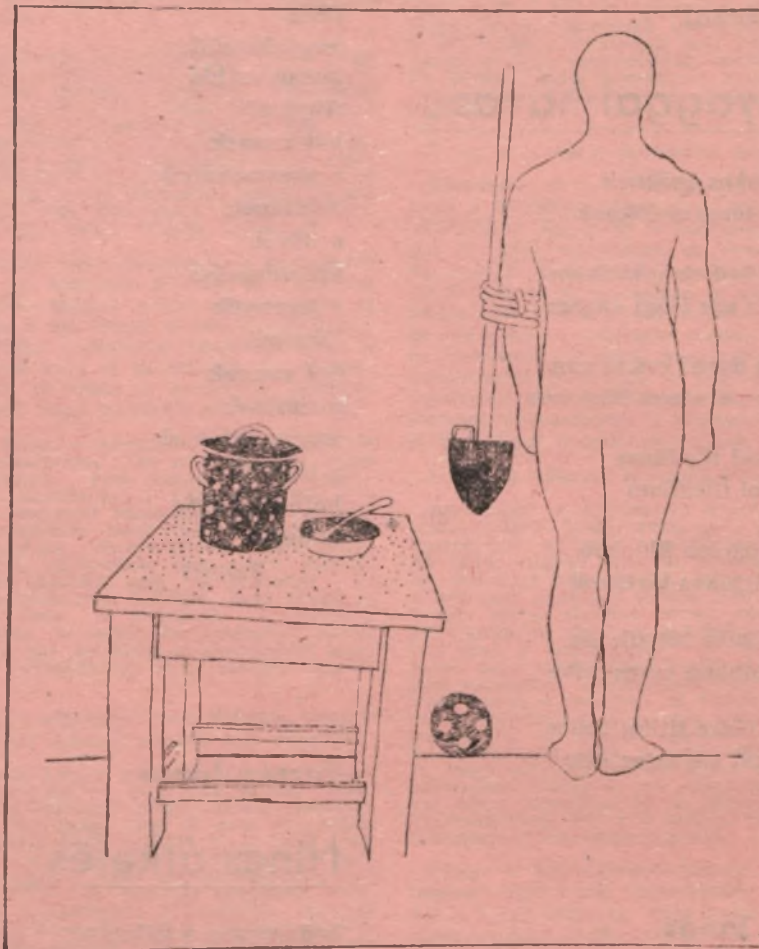
Hó a cserép közt betáncol,
Gizi söpri a padlásról
a szelemen alatt.

Nini, az Etit pördíti,
Benő kapuját oktondi
dühvel fordítja ki.

Valaki szalad etetni
Magdus malacait, ennyi
a dolga most neki.

Utána mindjárt süt a nap,
a postaúton átszalad
egy kis csalóka fény.

És fönségesen orgonál
tovább a sátán, aki már
sürgönypóznában él.

Csillagom fészkel

Líza orosz
táncokat táncol,
láng rezgése
kél Szkítiából.

Kék Taurisz
sajdul mögötte
amfóraként
hús partra vetve.

Két kis melle
sugarat bontó
fűdi súlya
sincs görög kancsó.

Pördülése,
amint álmodom,
bennem fénylik,
mint római rom.

Hullámot vet
nyomán az idő,
nomád őszám
bukkana elő.

Tatár szemű
széles fennsíkok
fölött felhő
ménésük robot.

S száll a tajték,
hogy ne nyugodhass,
ragyog reád
az aranyzarvas.

Cipruságon
csillagom fészkel,
nyúlnék érte
és nem ereszt el.

Szédület

Sirályokat is álomban,
mikor a hajnal fölrobban.

Magamat is a párkányon,
mikor a lábam lóbálom.

Világ végét is ásítva,
mikor mennybe megy hét vidra.

A halakat is tépetten,
mikor a fényes átok ver.

Pikkelyüket is ezerszám,
mikor az ezüst olvad már.

Örvényeket is álomban,
mikor a tengert álmodtam.

Zonda Tamás

Születésnapomra

Sustorgó, sziszegő szellő
babrál a bágyadt kis füvekben,
fülledt június aranya
csordogál a fákról,
a mai nap is felvette
végre kormos kalapját
molyrágások rajt a csillagok,
a vén romantikus hólyag
is fent kódorog az égen
szőke mosolyában katedrálisok
a kert tujái...
És meg kituszkoltam magam
erre a langyos kis teraszra
elmélkedni, hogy pont negyven éve
ma,

hogy bizony, bizony, meg minden,
de akárhogyan is várom, hogy
majd valami szomorú, pláne
okos dolog eszembe jutna,
nem megy...
Megtörténtem egyszer, indultam
védtelen, mi mást tehettem?
Valami csattogás felettem
„menekülés”, ki elől? hova?
(mindegy) végülis stabil
akác-illat, varas térdeim,
lopott gyümölcsök íze, békák,
kanyargós, havas utak,
aztán alig másfél évtizedig így
és gyanútlan sejtjeimre
rátört egy kegyetlen nagy szerelem,
és azóta legalább tudom,
de azóta se...
Közben meneteltem azért
pirult pántlikákkal, arccal
(így volt szokás)
lassan megtanultam persze,
hogy piros a szélverte ég is
a láz a harag a vér is
a szégyen és bizonyos naptári napok,
az arcom is, ha pofont kapok
(ez utóbbit csak azért jegyzem meg,
hogy valami bravúros kis rím is
kikerekedjen, szokatlan tölem úgylis)
egyszóval meneteltem
egyre pontosabban, rendben
kis könyvecskéket kaptam
tudásom, lelkeim bennük
számszerűen,
letapétáztak végül egy-két
diplomával
kezdtem egész formás, takaros lenni
kinek is a szemében? nem érdekes,
s bár tudatalattim néha
rakoncátlankodott
két igazán kedves katona-előzetest
is sikerült összeindukálnom...
Ráncaim, miértjeim csörömpölése
egyre hangosabb ugyan, de
szavazok, mosolygok, bevonulok, ha
kell,

magány-parcellám fala biztos panel
(na, na! ez is hogy sikerült!?)
szóval tiszta a ház és rendes az udvar
a bajtársaim és a felettesek
mit mondjak? Kedvesek, okosak és
mint pont odavalóak...

Hogy most a négy X-szel mit
kezdhetek
még nem tudom. Mondjuk
kitűzhetnék
velük egy szabályos, nyugodt teret,
vagy átüthetnék egy csúnya,
négybetűs
szót, hogy (?) pl.: sz..., ha
netán leírnám,
de nem teszem, úgyis nyálkás
gáncsok
röhögnek cipőmre,
varangy szőcsökben ázom szüntelen,
idegen pupillák fényét egyre
kevésbé értem,
cselvetők trágár fölénye
csattan arcomon,
dacgyúrta csontjaimmal állok
alvadék-tűnődés foglyaként magam,
s lány kegyelmét kérem még
a versnek, zenének...

Velünk az ősz

Lassan végetér a nyár.
A sétány mögötti rétről elveszett
a pengehaj, most majd a táskarádió.
Gyűrött bánatunk fűzfákat keres
majd,
a párás esték bolyhos völgyek
ölebe fészkelődnek,
a hélium-robbanás
lassan tükrötjás lesz.
A Körúton gyógyíthatatlan bánatunk
kezdjük rugdosni a gesztenyékkel.
Veled, vagy nélküled, még nem
tudom.
A törvények zibongó kérdéseimmel
majd most sem törődnek.
Az újra újabb következik, de a kajmán
enyészet már munkál is benne,
hosszabb útra készítette:
visszaadni egyensúlyát a Rendnek.
Remélem, szívemből is telik majd
egy kedves jácint illatára egyszer.
Bizony remélni kell most az
összetartozást.
Nehéz lenne szemed nyaratól
is elszakadva
penészes ízeket kutatni újra.
Reméljük maradnak titkok
feltöretlen.
Reméljük szép ősz következik,
mályvás, mézgyöngyű ünnepély,
hiába szeretné arcainkat
öregre karcolni a kapkodó idő.

Katona Judit

Karácsony-köszöntő

Szikrázik december hava,
csillagfészket himbálnak ágak.

Hírrel járnak a pásztorok:
bölcstől ácsol József, az ács
az ember megszülött fiának.

Pattog a forgács, hull a hó,
Máriát vaksin-abroncs fogja,
s vajúdva megsül. Száll a hír:
dicsértessék, megszületett
a gyermek, az élet legnagyobbja.

Hírrel járnak a pásztorok,
Mária karjában a gyermek.
Rebben a hófehér világ
s a velünk virrasztó vézna fák
csendben az útra térdepelnek.

Magányosan

Rossz pulzusán a gyors idő tapint.
Rebbenő keze szárnyal a falon:
fia elmozdult képén igazít.

Riadtan áll meg tört tükre előtt,
hajához kapva épphogy belenéz —
ünneplőbe is mily rég öltözött!

Mintha ott állna szépség, ifjúság.
Körötte holtak s élők serege
villanna néha az ezüstön át.

Kerüli házát dércsipkés öröm.
Rázkódó vállal szép asztalt terít
és hazavárja azt, ki sose jön.

Romhányi Gyula

Ősz, 1980

Látod Anyám: újra itt az ősz,
és én még mindig nem tudok sírni.
Szemem csak gyantát vérezik érted,
„pinokkio-sorsom” még a régi.
Hiába száll a számról új dal,
új ígéret —
átokként folyton visszahull rám:
s mert „tündérséged” is rég tényekbe
enyészett... ,

Nézd!

... meséidtől mérgezett hullám
szíve helyén csak üres pacsirta-
fészek.

Szemben magammal

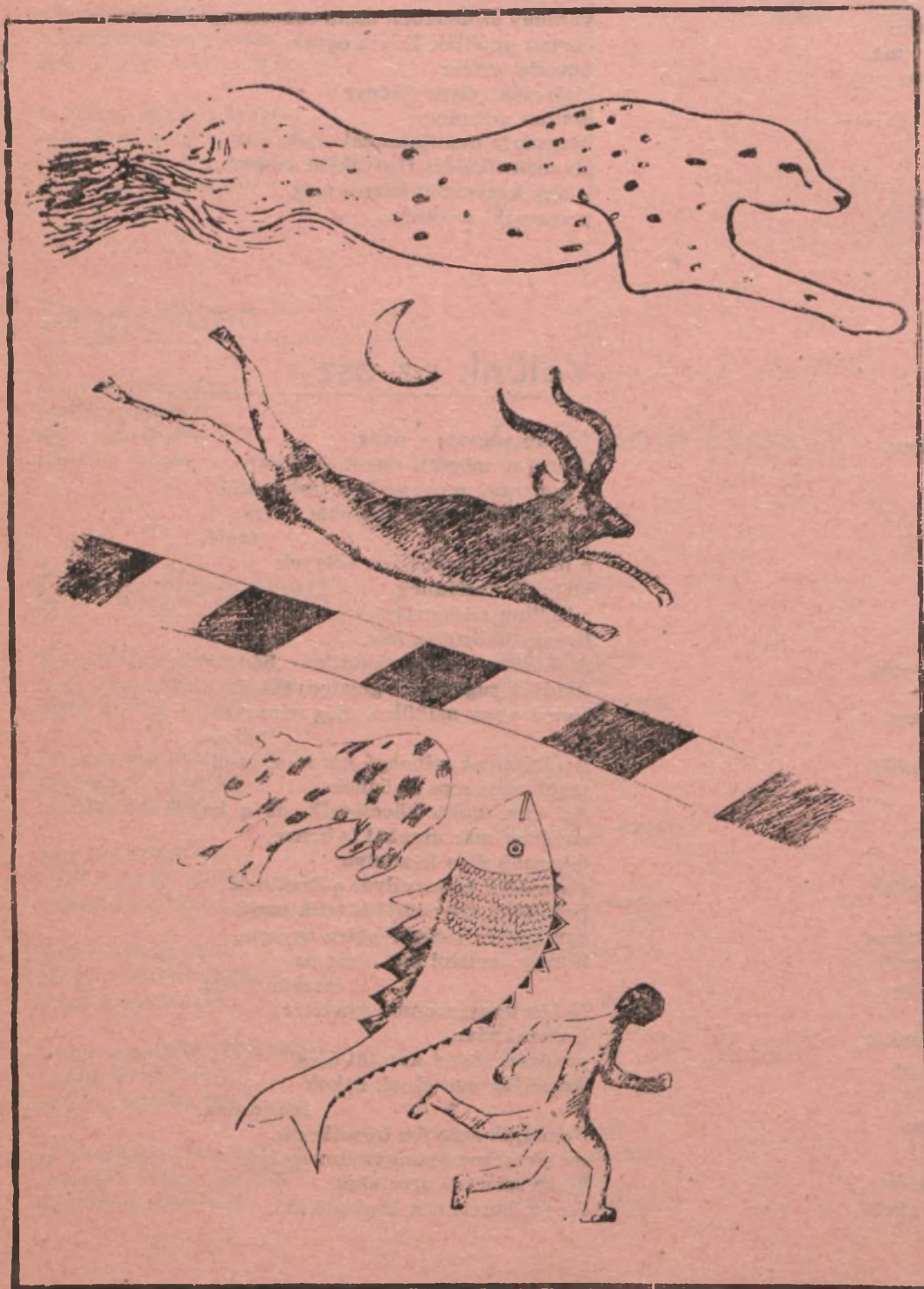
Csak hordod a sorsot,
vagy a sors hord téged —
Nyelved alatt
elporladt pecsétek.

A szád is csak néha mozdul.
Szavad (ha van) méla, lomha
zuhanással tűnik bele
asszonybeszédbe,
gyereksivajba —
nagy néha borba.

Szemed már tompa, fénytelen:
befelé vérezik szüntelen.
Arcodról eltűnt a könny

színtörése;
nem ragyog fel se csókra
se ütésre —
beletörődteél... ,

Vagy talán mégse!?

HAGYOMÁNY

Nagy Iván, a történész

A reformkor szülötte volt, 1848–49-ben lett felnőtt és a magyar történelem egyik legnagyobb korszakváltását megélve nevelődött történésszé. Személyiségét kél élmény formálta. A nemes fiúnak az országos váltás egyéni sorsát sarkaiból fordító megrendülés; a feudalizmus összeomlása, a régi, a nemesi, jobbágyi, a Habsburgokat uraló Magyarország elmúlóban és kialakulóban az új, a kapitalista világ, a bankok, gyárak, hitelszövetkezetek, vasutak, politikai pártok, tőkés, polgárok, parasztok, munkások világa. De a múlt még nem tűnt el, és a jövő ugyancsak bizonytalan: a csatavesztés, a megtorlás, a Bach-korszak, az országos megújulás és a kiegyezés évei ezek. Egyik nagy élmény tehát ez a múltat és a jövőt, a lehetőségek többféle változatát magabiztosító és felkínálni látszó, kegyetlenül sokértelmű másfél évtized. A másik élmény a szellem világába vezet, a tudományok forradalmi átalakulásához. Természettudomány és technika nyelvén ezekben az évtizedekben fogalmazták újra a világot és ez a világ összehasonlíthatatlanul tágasabb, mint a régi. Varázslatos kincsesláda nyílik fel az ember előtt, eddig nem sejtett ismeretanyag önmagáról, környezetéről, főleg pedig lehetőségeiről. Az átalakuló Európában a történettudomány kulcs helyzetbe került. Új módszerek birtokába jut, új feladatok megoldására kényszerül. A historikusok, ha tudományukról szólnak ebben a korban, szívesen és öntudattal élnek a világitótorony, az iránytűhasonlatokkal, így fejezve ki meggyőződésüket, a történettudomány immáron a természettudományok egzaktságával dolgozik és arra hivatott, hogy a biztonságos jövőbe vezesse a forradalmak korából Európa társadalmát és nemzetét. A fiatal polgári történettudomány boldog korszaka ez: a társadalom gyakorlati hasznát hozó tudománynak tekinti, mint például a geológiát. Általános meggyőződés, hogy a jövő megszerkesztésében elengedhetetlen a múlt ismerete. Sőt, miként az orvostudomány az emberiség testi egészségének záloga, a történetírás a társadalmi-politikai közösségek, a nemzetek lelki egészségéért felel.

A balassagyarmati fiatal tanulmányai során, Pozsonyban, majd a nógrádi falvakat járva, azután az 1850-es évek elején Olaszországban, főleg pedig könyvtárak és levéltárak falai között kerül az alkalmazható tudománnyá váló história sodrába. Sa két élmény együtt: leküzdhetetlen felelősségtudat.¹ A kérdés, hogy miért? Közvetlen út sem az életből a történettudományba, se a történetírásból az életbe nem vezet. Bonyolult áttételeket, látszólag össze nem tartozó természeteket kell szemügyre vennünk, hogy valamit is megpróbáljunk érzékelni a ma még alig ismert folyamatokból, a személyi adottságok és az értéktételek, a kor követelményei és a történelmi mű létrejötté között lezajló rejtett és izgalmas kölcsönhatások törvényszerűségéből.

A legnagyobb kérdés tulajdonképpen maga a témaválasztás. Egy huszon-egynéhány éves fiatal ember elhatározza, hogy összeállítja Magyarország nemesi családjainak történelmi adattárát az ősidőktől 1848-ig, vagy addig a pillanatig, amikor ő is felvette a honvédruhát. Vajon hogyan jutott észébe éppen ilyen művet írni? Sem az Akadémia, sem a Kisfaludy Társaság nem tűz ki ilyen tárgyú pályázatot. Az 1850-es években pedig az egész ország a közelmúlt és a régmúlt csatáit idézgeti, az elnyomatás és a bosszú históriáiban keres vigasztalást és a napilapok a régi nagyságról közölnek nyakra-főre kis színeseket, mert a történelemnek most kell közönséget teremteni, az olvasók vigasztalódnak és felejtetni akarnak. A szerző eligazítása meglehetősen szűkszavú: az 1848-as törvény eltörölte a nemesi kiváltságokat, az ősiséget megszüntették, a nemesség mint társadalmi osztály nincs többé, történelmi szerepe lezárult. A mű „szükségét okadatulják a külföldiekkel összehasonlított irodalmunk e téren feltűnő szegénysége, kopársága: korszakosságát az állami átalakulásnak ősiségi törvényeinkben mélyen beható újabb intézményei”. Majd kifejtette, hogy a szerző az „áldemokratizmussal szemben”, a nemzet történelmi érdekében kívánta megmutatni az egyes családok és a nemzet történelmének szerves kapcsolatát.² Bevallhatom, hogy sokáig egyáltalán nem értettem ezeket a gondolatokat. Az ugyan világos, hogy nem valami emlékművet kíván állítani egy, a történelem színpadáról letűnt osztálynak — ahogyan sokan magyarították a Magyar családok története 12 kötetét. Az sem kétséges, hogy az európai történettudomány példájára használható könyvet akart letenni a hazai történészek asztalára. De hogyan gondolta, hogy aktuális társadalmi programot szolgál — amint írta — „az áldemokratizmussal

szemben”? Hogyan vélhették, hogy ez a mű a polgári társadalom és a polgári nemzet megteremtésének is segédkönyve lehet? Korszerű, nemcsak tudományos, hanem társadalmi értelemben is.

Hogy a kérdésre válaszolhassunk, szélesebb körben kell végighor-doznunk tekintetünket. Miként a képi ábrázolások perspektívái csak megfelelő távlatból tűnnek elénk, a történelmi alkotások társadalmi-szemléleti dimenzióit is csak messzebről nézve érzékelhetjük.

Nem volt magányos történetíró, tudományos mozgalmak sodrában dolgozott. Neve először Erdélyi János vonzaskörében tűnt fel, a Zagyva és Tarna menti népdalokat gyűjtötte össze. Az 1820-as évek sok szülöttjét, későbbi neves történétírókat Pesty Frigyes, Révész Imrét is magával ragadta az önmaga múltját kereső európai polgárság felismerése, hogy a nép körében élő emlékek, a történelem eddig ismeretlen fejezetének dokumentumai. Nagy Iván 1848–50-ben már kapcsolatban van a Magyar Tudós Társasággal is, de a Magyarország családai I. kötetének megjelenése 1857-ben mégis országos meglepetés. Ipolyi Arnold, a Magyar Mithológia szerzője, akinek nevét Herderrel, a Grimm testvérekkel, az angol Peryvel és a finn Lönnrottal együtt emlegették ekkor, így üdvözölte: Ilyen munka „históriai tanulmányaim között nekem is régtől kedvenc eszmém volt, de megfelelő kivitelét csak hosszas stúdiumok után és többek egybegyűlt erejéből mertem egykoron reményleni. S ime most minden óhajtásainkat, bizonyára nem csak az enyémet, de a hazai történelem valamennyi barátját felülmúlta... Kezdetnek, melyre csakugyan szükség volt, nem csak jó és dicséretes, de sőt a várt és reménylettnél is többet ad... Tökéletesnek látom a munkát..., becse, értéke, szívemen fekszik.”³ Vagyis világosan kifejezik Ipolyi szavai, hogy ez az alfabetikus rendben közölt családtörténelmi adattár a hazai tudományosság egyetemes igényű elvárását hivatott kielégíteni.

Hazai tudományosság — mit fed ez a szépen hangzó, sőt nagylepűnek tűnő kifejezés? Valójában nem többet, mint alig két tucat férfitűt Pozsony, Máramarosziget, Pest, Buda, Sárospatak, Kecskemét, Temesvár, Kassa és más városok, falvak dolgozószobáiban. De nem is kevesebbet, mint a magyar polgári tudományosság és ezen belül a történettudomány megteremtésén munkálkodók közösségét. Az immáron egyetemi könyvtár öreként Pesten dolgozó Nagy Iván, miközben családtörténelmi kézikönyvének következő kötetét készíti sajtó alá, e láthatatlan munkaközösség osztatlan támogatását élvezi. Sokan küldenek rendszeresen címére forrásokat, így például Kazinczy Gábor is, aki 1857-ben meghívja magához, hogy Miskolc és Eger városi és vármegyei levéltáraiban végezzen kutatásokat.⁴ Részt vesz a szaktudomány és a társadalom összefogásán munkálkodók mozgalmában. Szoros kapcsolatban áll Ráth Károlyval, a szakmai demokratizmus jegyében egyesülést szervező, a Magyar Történelmi Társulat megteremtéséért küzdő Győri Történetkedvelők Társaság vezéralakjával. Közreműködik a Magyar Monográfusok Társasága keretei között a vármegyei történet módszertani alapvetésének kidolgozásában.

Az 1850-es, 1860-as évek a társadalomtudományok és természettudományok egymásra találásának zavartalan és gyorsan múló mézeshetei: a geológus Lyell felgyűjtja a historikus Buckle képzeletét, Buckle-tól Darwin örömmel tanulja meg a cédulázás technikáját és a Down-i Darwin-házban ma is olvashatók a fejlődéselmélet koronázatlan királyát üdvözlő Marx elismerő sorai. Magyarországon a történészek őszinte érdeklődéssel járnak végig az országot a Magyar Orvosok és Természettudósok vándorgyűléseivel, és sokan hallgatják az Akadémia és a Nemzeti Múzeum természet-tudományos előadásait. S a történettudománnyal eleve kapcsolatban levő természettudományra példát keresve megbocsájtható lokálpatriotizmus, ha helyütt most Kubinyi Ferenc szavait idézzük: „Valamint a nemzetek történelmének leírásában a régi oklevelek, emlékek, romok, népmondák, adatok gyanánt szolgálnak: azon szerint a földgömb külső kérgének időszakonkénti képződésére nézve a kövületek, a részint már kihalt és-, részint még élő állatok csontjai mindmennyi régi okleveleknek tekintendők, melyek a föld kérgének régebbi vagy újabb származására mutatnak.”⁵

Nagy Iván világgépének természettudományos elemeiről ma még csak vázlatos ismereteink vannak, de a könyvtárát mintaszerűen feldolgozó Kovács Anna tanulmányából tudjuk, hogy érdeklődése friss, eleven és korszerű.⁶ A tudományok egészét egységbe foglalni igyekvő szándékát többek között rövid életű folyóiratának szerkesztési elvei szépen kifejezik. 1861 végén írja Szabó Károlynak Kolozsvárra: „A megszünt Új Magyar Múzeum helyébe egészen vakmerőséggel egy hasonló irányú Magyar Tudományos Értekező című folyóirat kiadására vállalkozván csekély erőnk érzetében csak

úgy remélhetjük a vállalat megalapítása körül előforduló nehézségeket leküzdhetni, ha abban jelesebb tehetségeink közreműködése által is segítve leszünk.⁷ Afolyóirat szellemére többek között jellemző, hogy a korszak egyik legszínvonalasabb történet szemléleti értekezését közli. A szerző Kautz Gyula közgazdász, aki az elsők között tanítja és ismerteti az egyetemen Marx elméletét, Nagy Iván lapjában a világhírű heidelbergi történetírónak Schlossernak azért állít emléket, mert úttörője volt az új történetírói irányzatnak. Ez az irányzat pedig: „nemünk világtörténeti fejlődésmenetében a szellemi és anyagi, a politikai és műveltségi momentumokat egyaránt és egymással szakadatlan kölcsönhatásban tanítaná méltányolni.”⁸

Társadalomtörténeti szemlélet, a múlt szakadatlan fejlődésnek, állandó változónak, a feltartóztathatatlan haladás folyamatának tekintett felfogása. Meggyőződés, hogy törvényszerűségek szabják ki a történelem menetét és eltökélt hit, hogy e törvényszerűségek feltárhatóak, ha nem a mesék világában, hanem források alapján, reális valóságában ragadjuk meg a múltat. Íme a pozitivisták történet-szemlélet alapelemei. A polgári világ e nagyhatású szellemi áramlata a történettudományt a jövő megszerkesztéséhez elengedhetetlenül fontos, praktikus tudománynak tekintette. Úgy, ahogyan azt a fiatal Nagy Iván munkásságát nagyrabecsülő Szalay László is kifejezte: „Csak az alaposan ismert múltot építhető fel a jövőre számoltartható biztos jelen.”⁹

Ezek után talán nem lesz nehéz meghatározni Nagy Iván történet-szemléletének családfáját. „En nem hiú elogiumok, nem kétes mesék előadására, hanem hiteles történetírással vállalkoztam — olvashatjuk történetírói hitvallásának is beillő szavait. Nem a Góthai Almanach irányát követtem, hová minden beküldött közlemény változtatás, megrostálás nélkül utat találhat... Sok képtelen mesét el kellett hallgatnom... A hitelesség tekintélye előtt, melyet elvűl tűztem ki, háttérbe kell szorítani minden magánérdeknek.”¹⁰

Hitelesség a magánérdekkel szemben. Meggyőző kijelentés vajon a nemességről író nemes tollából? Próbáljuk ellenőrizni. Figyelemre méltó, ahogyan meghatározza önmagát: „Tökéletesen független proletariátus lévén, időmet legnagyobb részben a mindennapi szükségek megszerzésére igénylöm” — írta 1854. június 18-án még Balassagyarmatról Toldy Ferencnek.¹¹ Féreértés ne essék, ebben a korban proletárnak nevezte magát a szellemi foglalkozású is, aki ne mvagyonból, hanem esze-keze munkájából élt. Nagy Iván családja több generációra visszavezethetően a köznemesség sajátos rétegéhez tartozott. Újabban nemzetközi és magyar kutatások egybevégyően bizonyítják, hogy a feudalizmus utolsó századaiban a nemesség jól elkülönülő rétegekre bomlik. Legutóbb a múlt évi szécsényi konferencián hallhattunk róla, hogy a köznemesség Magyarországon is a XVII. század második felétől fogva anyagi helyzet, státus, foglalkozás, műveltség, társadalmi presztízs, mentalitás tekintetében nemegyszer egymással is szembekerülő csoportokra különül el.¹² A társadalmi átrétegződés e folyamatának végén a polgárosodó nemesség sajátos csoportját látjuk, történelmi jelentőségének teljes fegyverzetében a reformkor hajnalán. Nagy Iván családi hagyományként a hivatalnok nemesség szakértelmét, a vármegyei közigazgatásban kifinomult politikusi és valóságérzékét hozta magával és generációkon át őrzött könyvkultúrában kialakuló történelmi és egyetemes látóköri igényét örökölte. Ugyanakkor családja rokoni és baráti kapcsolatain át, mintegy belülről élte meg a nemesi osztály végletes felbomlását. A konzervativizmust, az elszegényedést, az életidegenséget, a meglévőhöz való ragaszkodást — és — ez nagyon lényeges, az értékmegőrző és átalakuló képességet. Neki is, miként például Mocsáry Lajosnak, aki erről a folyamatról mai szociológiai elemzésekkel vetekedő eleven képet rajzolt, megadatott a belülről és kívülről való kettős látás élménye.

Tárgyát, a nemesség nagyjából csaknem ezeréves történetét, tudatosan távol tartja önmagától, a történetstől. Ezt írja: „Részrehajlatlan és elfogulatlan igyekszem lenni mindenütt.”¹³ Jogos az ellenvetés: a historikus pártatlanság csak súlyos megszorításokkal létezik. A történetíró korának gyermeke, mozgásterén véges ismeretanyag, adott tudományos fejlettségi szint állít gátat és rejtett kelepccéket elé. Gondolatai irányát meghatározott világlátás, a kirepítő és befogadó társadalmi, politikai közeg milyensége szabja ki. Az úgynevezett elfogulatlanság történeti és szemléleti kategória.

A nemzetről szólva a reformkorra jellemző demokratikus felfogásból indul ki. „Hazánkban az 1848-i törvény hatályba léptéig a nemzetet csak a nemes rend képezte. És noha vannak e körön kívül is nem kevés családok, amelyeknek tagjai akár a harc, akár az irodalom, vagy ipar mezején nem csekély horderejű szolgálatot

tettek a közügynek, s kikre e hon büszkén tekinthet, — mégis a szereplő nagy tömeg a kiváltságosok sorából állott ki.”¹⁴ És eljut a volt nemesség polgári feloldódásának programjával a polgári nemzet megszületésének és kibontakozásának eszméjéig, amint szinte versenyfutásban kora politikai fejleményeivel sorra adja ki a Magyarország családjai kötetét. Legmegrendítőbb sorai magyar és más nemzetek együttélésének dokumentumai: fölöleli a múltat, amikor is sokan kerülnek a kiváltságos nemesi osztály tagjai közé. Közli a tegnap harcait, a kardrahányt fiak sorsában megélt erdélyi eseményeket. Vázolja végül a kívánatos jövőt: „a román lapokban publicisztikai dolgozatai... nemzetbeli tisztelgetést és ragaszkodást vívta ki... a román nemzetiség ügyében tanúsított buzgóságért az erdélyi román nőegylet által gyönyörű koszorúval tisztelgetett meg... általában a nemzetiségek testvéries egyesülésére irányított működése...”¹⁵

Különös eset, hogy egy történelmi kézikönyv, egy adattár ugyanazt fejezi ki, mint a korszak legjobb irodalmi alkotásai. Egyszerre nyitogatja a múltat és a jövőt. A „vert hadak vagy vakmerő remények” kettős élményben részesíti olvasóit. Miközben pedig a nemzeti fejlődés útelágzásainál reméli művét, mint valami irányjelző táblát, kiszegezni, nevezetes egyetemes érvényű felismerésekkel szolgál. A pozitívizmus fejlődésfelfogása ugyanis egy elég súlyos ellentmondást hordozott magában: ha a törvényszerűségek szabják ki a fejlődés menetét, vajon nyílnak-e tér az egyén, a közösség történelemalkotó tevékenysége előtt? Sokszor megkapta ezért e történelemszemlélet számos irányzata a história elembertelenítésének vádját, a nemzetek fejlődését uniformizáló sivar, a doktrínér elméletalkotásnak kijáró kritikát. Ezek a kritikák sok vonatkozásban nem voltak alaptalanok, de igen sokan keresték e történelemszemlélet jegyében is a reális választ. Közöttük látjuk — más magyar és európai történészekkel együtt Nagy Ivánt is. Sikerült felmutatnia, ami talán a legnehezebb: a fejlődés alternatíváit egy letűnt osztály és egy születőben levő nemzet tagjai előtt. A Magyar családok története gondosan közli a nemesi polgárosodás tényeit is. A múlt tényeiből rakta le a híd pilléreit, de mire átért a túlsó partra tudomásul kellett vennie, hogy a választás megtörtént. Az 1860-as években már fortisszimóban zeng az új, a nemesi historizmus hangja. Thaly Kálmán lelkesen hiszi, hogy a gyarak szirénáját elnyomhatja a régi rézkürtök harsonája és Toldy Ferenc egyetemi előadásában már hevesen bírálja a pozitivisták társadalomtörténeti szemlélet radikális képviselőjét, Henry Thomas Buckle-t.

Nagy Iván csendben, minden látványosságtól távol zajló történelmi munkájának sok fejezetéről itt még csak meg sem emlékezhetünk. Tanulások értékkategóriái: előítélet-mentesség, szorgalom, takarékoság, számolni tudás, a mindennemű szépítgetéstől irtózó magatartás, a minőség, az egyetemes látásmód tudományos hitelességigénye. Nagy Iván kérlelhetetlen kritikus volt. Korán felfigyelt a jobbágyok, napszamosok, kézművesek életkörülményeire, felismerte a falusi önkormányzat-történet kutatási módszerét. A történelmi nőalakok sorát vázoló írásait, vagy a Magyarország történetében a családok nőtagjait minősítő megjegyzéseit olvasva, nehéz szabadulni a gondolattól, John Stuart Mill titkos tanítványai között a helye. Olyan távoli területek között próbál húzni íveket, mint az ipar- és az erkölcstörténet. Számos kísérletét pedig csak ma értheti és értékelheti a társadalomtudományok egyik legfiatalabb ágazata, a mentalitástörténet.

Nem csak kiemelkedő teljesítmény, hanem nagyszabású tervek, kezdeményezések jellemezték, ezek valóra váltására azonban nem nyílt előtte tér. Fő művéről egyetlen elismerő bírálat jelent meg. Kritikát azonban annál többet kapott. Hol radikalizmusban marasztalták el miatta, hol pedig konzervatívoknak mondták. Neveztek vesztett demokratának és avítottan nemesi szemléletűnek. Megrótták, mint a nemzeti kegyelet sértőjét és mint a feudalizmus átröntőjét. Anyagi áldozatokkal indított tudományos folyóiratot, de vállalkozása megbukott. Ő kezdeményezte a Thököly- és Rákóczi-kor forrásaainak felkutatását és tervszerű közlését. Az Archivum Rákócziánus sorozatból mégis kirekesztették. Már 1861-ben ajánlotta kiadásra Eszterházy Antal kuruc tábornok „hadi irodájának leveleskönyvét”, azt a Rákóczi-kor egyik legjelentősebb társadalomtörténeti dokumentumát, amely a katonáskodó jobbágyok felszabadításáról hozott sárospataki törvényt is magában foglalja, de Nagy Iván nem érthette meg, hogy ez a forrás napvilágot lásson. S amikor Eszterházy leveleskönyve 1901-ben Thaly Kálmán neve alatt megjelent, a forrás felfedezőjéről a közli éppen úgy megfélemedezett, mint érdembeli tartalmáról, miközben büszkén fogadta az ősz tudósnak, Rákóczi írődeákjának ez újabb művéért kijáró ünnepléseket. Számta-

lanszor elmondta Nagy Iván, hogy mindaz, amit ír, első kapavágás, a történelemtudomány új disciplinájának alapvetése. Tanítványa azonban nem akadt. 1866-ban, amikor Horváth Árpád az egyetemi katedra betöltésére javaslatot tesz, őt Thaly és Kerékgyártó után csak harmadiknak javasolja.

Ott volt Nagy Iván Erdélyi János népdalgyűjtő vállalkozásában, a Történelmi Társulat megalapítását kezdeményező Dunántúli Történetkedvelők között, az 1850–1860–70-es években kora minden számottevő tudásával sűrűn levelezett. Mégis azokat az évtizedeket, amelyek a történetírói kiteljesedés évtizede lehetett volna, a tudomány központi fórumaitól elszigetelten élte le. Művei után ítélve a hazai társadalomtörténet, ipartörténet, művelődéstörténet egyik alapvetője volt, mégis a szellemtörténeti iskola az 1920-as években úgy hangsúlyozta a családtörténet, a geneológia jelentőségét, hogy Nagy Iván munkásságát nem méltatta figyelemre. Nem is olyan régen, 1969-ben pedig „A magyar történetírás története” összefoglaló mű Nagy Iván nevét meg sem említette. Tegyük fel a kérdést: Vajon Nagy Ivánról, a történészről csak a maga korában jelentős, de ma már elavult historikusnak kijáró kegyelettel érdemes megemlékezni? Vagy azért is, mert művei, eszméi, sőt egész történetírói életpályája eleven ma is? Sőt, korszakunkban eligazításul szolgálhat, ebben a korban, amikor a szinte életbevágóan fontos ismernünk a társa-

dalom és az egyetemes művelődés, a tudomány és a nemzet kapcsolatát, e bonyolult és rejtett összefüggések törvényszerűségeit.

Nagy Ivánt, a történészt mi sem jellemzi jobban, mint meggyőződése: „a nemzet jövője annak múltján alapszik”. A történetírói társadalmi elkötelezettségét különösen találóan fejezi ki: „Úgy vagyunk mi, mint a szegény, fáradó bányászok, kik az izzadsággal fejtett törmelékkel átszolgáltadjuk az olvasztókohóknak, ahonnan azok a finomító gyárak, és végre az alakítóműhelyekbe kerülnek, hol a társadalom érdekében a végcélnek megfelelő alakot nyerik el.”¹⁰ A ma emberének Nagy Ivánról, a történészről szólva egyaránt méltatva érdemeit és tevéseit, talán legméltóbb, ha Buckle szavait idézzük: „A nagy férfiak tudományos felfedezései nem hagynak el bennünket soha, ezek halhatatlanok, örök igazságokat tartalmaznak, melyek túléljük a birodalmak romlását, melyek tartósabbak, mint a küzdő vallásfelekezetek harcai... Csak a tudomány felfedezései maradandók, egyedül nekik köszönhetjük mindazt, amit bírunk; örök időkre élnek, soha nem fiatalok és nem vének, magokban hordják életök csíráját, tovább özönlenek egy halhatatlan folyamatban, önmaguk szülik folytatásukat, melyek később létrejönnek, és így a legtávolabbi utódokra is hatnak, sőt századok lezajlása után még tevékenyebbek, mint kinyilatkoztatásuk pillanatában.”

R. Várkonyi Ágnes

JEGYZET

1. Életrajzát áttekintette: Márki Sándor: Emlékbeszéd Nagy Iván felett. Budapest, 1900. Karácsonyi János: Felsőgyőri Nagy Iván emlékezete. Turul, 1902.
Levelezési anyagát és kéziratait is bevonva életrajzát áttekintettük és történetírását minősítettük: A pozitívista történetírást a magyar történetírásban című munkánkban, Budapest, 1974. I–II. kötet.
2. Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal (továbbiakban: MCS.) I–XII. kötet. Pest, 1857–1859. (Előszó) I. kötet: IV–V. I. és (Zárszó) XII. kötet: 508–509.
3. Ipolyi Arnold Nagy Ivánnak: Zohor 1857. január 14. és február 4. Mindkettő: Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattár. Levelestár.
4. Kazinczy Gábor — Nagy Ivánnak s. d. (Nagy Iván saját kezű rájegyzése: kaptam 1857. aug. 4.) és — Bánfalva 1857. május 11. OSZK Levelestár.
5. Kubinyi Ferenc: A Tisza medre, mint az ősemelősök sírkertje föld-, állat- és őslénytanilag tekintetben. Magyar Akadémiai Értesítők 1855. 3. sz. 161. 1. Idézi: A pozitívista történetírást a magyar történetírásban I. m. II. köt. 343. 1.
6. Kovács Anna: Nagy Iván könyvtára, mint egy nemzedék műveltségének tüköre. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1980. Szer. Domonkos Alajos.
7. Nagy Iván — Szabó Károlynak Kolozsvárra. Pest, 1861. december 1. Románia, Cluj-Napoca Erdélyi Múzeum levéltára. Fotómásolata az Országos Levéltár Filmtárában.
8. Kautz Gyula: Schlosser mint történetíró és az újabb történetirodalmi irány. Magyar Tudományos Ertekező I. köt., 1861.
9. R. Várkonyi Ágnes: A pozitívista történetírást a magyar történetírásban I. m. II. köt. 225. 1.
10. Nagy Iván: Zárszó MCS. XII. köt. 511. I. I. köt. III. 1.
11. Nagy Iván — Toldy Ferencnek, 1854. Balasgyarmat június 18. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár Magyar Irodalmi Levelezés. 4. r. 70.
12. Köznevelés a magyar történelemben címmel megrendezett konferencián Benczédi László, Pálmai Béla, Praznovszky Mihály, Wellmann Imre, Nagy József, Paládi Kovács Attila, Köpeczi Béla és mások előadásai és hozzászólásai. Megjelenés előtt.
13. Nagy Iván: Zárszó MCS XII. köt. 511. 1.
14. Nagy Iván: Előszó MCS. I. köt. V. 1.
15. MCS XII. köt. 248–249. 1.
16. Nagy Iván korelnök megnyitó beszéde. A Rozsnyón 1876. augusztus 28-án tartott záróülésen. A Magyar Történelmi Társulat 1876-ig évi aug. 21–28-i vidéki kirándulása Gömör megyében.
17. Buckle, H. Th. History of Civilisation in England. (1875) Anglia művelődésének története. Ford.: Erdődi S.—Fendler S.—György E. Budapest, 1873. II. köt. 47. 1.

Gondolatok a szocialista filmek fesztiválja után

Ebben az esztendőben második alkalommal rendezték meg hazánkban a szocialista filmek fesztiválját. A bemutatósorozat apropóján érdemes közelebbről megvizsgálnunk néhány kérdést — mindenekelőtt azt: mit ér a film, ha szocialista? Továbbá: milyen helyet foglalnak el a baráti országokban készített alkotások filmpolitikánkban? Mivel az idei programban jelentős művek szerepeltek, mérlegkészítésre is vállalkozhatunk (elsősorban a pozitív tendenciák számbavételének, az ígéretes kezdeményezések felsorolásának szándékával).

★

A szocialista országok filmjei sajátos színfoltot képviselnek a világ kulturális térképén. A mennyiségi arányokat tekintve nem számottevő ez a jelenlét (évente mintegy 4–5000 filmet forgatnak a különböző stúdiókban, s ebből mindössze néhány száz születik a „mi égboltunk” alatt), a minőség azonban tekintélyt parancsoló. Hosszú hasábkokat töltene meg a történeti értékű filmek felsorolása, amire ezúttal nem vállalkozhatunk, de azért szeretnénk felsorolni néhány mérföldkövet. A Szovjetunió filmművészete a húszas évektől kezdődően megadja a XX. század népszerű Múzsájának alaphangját. Az egyetemesebb kultúra elképzelhetetlen a *Patyomkin páncélos*, a *föld*, a *Csapajev*, a *Rettegett Iván*, a *Szállnak a darvak*, a *Ballada a katonáról*, az *Andrej Rubljov* nélkül. A lengyel új hullám számottevő darabjai, a *Hamu és gyémánt*, a *Máter Johanna*, a *Kés a vízben* stb., a ma és a tegnap legizgalmasabb konfliktusait állították az ábrázolás homlokterébe. A csehszlovák műtermekben is pezsgett az élet a film modern forradalma idején; elég, ha bizonyítékként megemlítjük a *Fekete Pétert*, a *Szigorúan ellenőrzött vonatok*at, az *Éljen a köztársaságot*, az *Úzlet a korszont*. A jugoszláv film felnőtté válását egyebek között a *Találkoztam boldog cigányokkal* is dokumentálja. Mi is sokszor tanújelét adtuk annak, hogy a világ filmművészetének élvonalába jutottunk (leginkább a *Szegénylegényekkel*, a *Húsz órával*, a *Hideg napokkal*, a *Szindbáddal*, a *Szerelemmel*, az *Angi Verával*). De még azok az országok sem szégyenkezhetnek, amelyekben jó előzmények és hagyományok nélkül teremtették meg a filmipart, netán még most sem nőttek ki

teljesen a gyerekcipőből. Újra csak egy-két adalékot iktatok ide. A vietnámi film egyre inkább elszakad a sokáig követett sablonoktól, Kubában pedig erőteljesen avantgarde-törekvések jelzik a lépéstartás igényét. Vagy egy másik — az egyenlőtlen fejlődés hullámszáiról tanúskodó — jelenség: a nyolcvanas évek elejének egyik meglepetése a sokáig csak a középmezőnybe (vagy még oda sem) tartozó bolgár film előretörése.

Mindezzel nem azt akartam bizonyítani, hogy a világ filmművészetében a szocialista országoké a vezető szerep, hiszen a fejlett tőkésországok és az úgynevezett „harmadik világ” államai ugyancsak előrukkoltak érdekes témákkal, vállalható eszmékkel, figyelemre méltó formanyelvi kísérletekkel. Tény, hogy manapság az új erőszonyok kialakulásáról beszélhetünk — s az is kétségbevonhatatlan: a képzeletbeli kórusban egyre erősebben hallatszik barátaink hangja (meg a miénk is).

Az igazi szocialista filmművészetnek az a legfőbb ismertetőjegye, hogy nem csak tényeket rögzít, hanem új összefüggéseket is teremt. Elandalítás helyett mozgósítani szeretne. Nem kikapcsol, hanem bekapcsol (micsoda óriási különbség van a két igeiközött!) Ezzel kapcsolatban szeretném aláhúzni — még ha evidenciának tetszik is — a „mit” és a „hogyan” szinkronjának fontosságát. Jó dolog amikor a rendező — konstruktív szándékoktól vezetve — a közérzetet feltérképezi és olyan jelenségekre irányítja a figyelmet, melyek mindenkit foglalkoztatnak.

Ez azonban nem elég. Megfelelő mesterségbeli tudásra, megbízható szakmai ismeretekre van szükség ahhoz, hogy a gondolatok a vásznon esztétikummal transzponálódjanak. A lassú ritmusú, unalmas, érdektelen film akkor sem kaphat semmiféle menlevelet, ha netán a szocializmus igazságait hirdeti.

Ezzel összefüggésben még két tézist terjesztenék elő.

Sajnos, el kell ismernünk, hogy a szocialista országokban forgatott filmek sokszor kívül rekednek az izgalmasság szféráin. Magyarán szólva: nincsenek elég hatásosan megcsinálva. Dadognak, ahelyett, hogy folyékonyan beszéljenek. Túleng bennük a verbalitás. A nézőt alig teszik érdekeltté az „üzenet” befogadásában. Téved, aki azt hiszi, hogy pénzkérdésről szólunk. Általában nem a szuperfilmek a jó filmek. A mi gyakorlatunkkal is igazolhatjuk: ahhoz, hogy a szemlélő oda-tapadjon a vászonhoz, nem annyira messé kiállításra, látványos trükkökre, rutinos hókuszpókuszokra, mint inkább épkezláb mesére, hús-vér jellemekre, igaz konfliktusra, nagy tétre, s ezzel együtt

filmművész-erényekre van szükség. (Zárójelben: mindazok a filmek, melyek híjával találatnak ezen sajátosságoknak, természetesen nem számíthatnak a szakértők és a laikusok jóindulatára. Sűrűn megcsik, hogy a szocialista védjegy ellenére eltűnnek a gyengébb filmek az érdektelenség sülyesztőjében. Ez ellen hiába berzenkedünk, az éremnek azonban érdemes szemügyre vennünk a másik oldalát is. Gyakran az előítéletek kezdik ki a szocialista országok filmjeit: a látogatottsági statisztikákban a kvalitásos — és okosan politikáló — művek eléggé hátul kullognak.)

A szocialista szemlélet egyébként — erről sem feledkezhetünk meg — nem köthető mereven az országhatárokhöz. Elképzelhető, hogy marxista elkötelezettséget tükröz egy — urambocsá! — kapitalista stúdióban készült film: szerintem ezek az alkotások is a szocialista művészet kategóriájába tartoznak. Mint *A háborúnak vége*, vagy a *Norma Ray* — annak ellenére, hogy szerzőik nem feltétlenül hozták hasonlóan érdekeltek a világ megforgatásának szándékában.

★

A film több évtizedes krónikája meggyőzően érvel amellett, hogy a rendezőt elsősorban a „kor érzeményének” kell hevítenie. Más szavakkal fogalmazva: a maiság és az időszerűség a kiemelkedő teljesítménynek az egyik „sine qua non”-ja. Persze, nem szabad abszolutizálni a követelményt. Elképzelhető, hogy a hősök elmúlt századok gyermekei, de gondjaikat, dilemmáikat mi is maradéktalanul át tudjuk élni, s megfordítva — lila köd borítja be az 1981-es szintereken tevékenykedőket, mert nincs hitele a megjelenítésnek.

Az idei szocialista filmek fesztiválja legörvendetesebb tanulsága, hogy a művek többsége — igényes híradás a márról, összetett analízis napjaink emberi próbatételeiről. Közös sajátosságuk, hogy kritikus szemlélet tükröződik bennük. Egyáltalán nem szépítik meg a gondokat. Lefegyverző hangulati gazdagság avatja élménnyé őket.

Mármint a program gerincét képező három filmet, melyre együttesen és külön-külön is jelest adhatunk.

Lana Gogoberidze rendezte a *Néhány interjú magánügyben* című kamarajátékot, Krzysztof Kieslowski nevéhez fűződő *Az amatőr*, Konrad Wolf irányította a *Solo Sunny* felvételeit.

Kezdjük az áttekintést a grúz Gogoberidze drámájával. A sztori egyszerű és banális (mint amilyen egyszerűek és banálisak az efféle históriák általában). A

roppant elfoglalt Szofiko, a feleség lát- szólag ügyesen kormányozza családját, ám egy napon rá kell döbennie arra, hogy hátszárnya egyensúlya megbomlott. Fér- je — megunva asszonya örökös távollé- teit — fiatal nővel vigasztalódik. Mikor elválnak a tragédia peremére jutott fő- szereplőktől, még sok minden elképzelhe- tő. A házasságban már nagyok a hajszál- repedések, de talán még lehetne tenni va- lamit a harmónia helyreállítása érdeké- ben. Valószínűbb azonban, hogy Szofiko és Arcsil útja kettévágzik. A befejezet- lenség ebben az esetben szomorú konklú- ziót sejtet. Realisnak és célszerűnek a válás látszik — s ebben az a lehangoló, hogy két tisztességes ember alól csúszott ki a talaj. Pedig korábban remekül meg- értették egymást, s szentül meg voltak győződve arról, hogy szövetségük az egész életre szól. . .

A *Néhány interjú magánügyben* felüle- tes megközelítésre melodráma (vagy há- romszög-mese), valójában azonban ennél sokkal több. Mint ahogy az egyik kriti- kus fogalmazott, a családi konfliktus mé- lyén az életcélok és igények változásának összeütközése áll — méghozzá sajátosan női aspektusból megörökítve.

Itt álljunk meg néhány pillanatra. Ér- demes felidézni Lana Gogoberidze val- lomását, mert mondatai az értelmezés kul- csát adják kezünkbe:

„— Azt hiszem, a filmrendezés az, ami- ről meg szokták állapítani: nem női mesterség. Talán van ebben némi igaz- ság. Bár nem vagyok benne egészen bi- zonyos. Magam úgy vélem, mégis van ér- telme ezzel a nem női „mesterséggel” fog- lalkoznom. Hogy miért vélem így? Azért, mert, mint nőnek, alkalmam és lehetősé- gem van a nők problémáit a férfiak számára egyszerűen megközelíthetetlen nézőpontból vizsgálni. Pontosabban: olyan pozícióból vizsgálhatom a lányok, asszo- nyok problémáit, melyet egy férfi nem mindig ért meg, és nem is mindig haj- landó elfogadni.”

Ha valaki az interjú alapján azt hinné, hogy a rendezőnő feminista húrokat pen- get, biztosíthatom: téved. A *Néhány in- terjú magánügyben* egyáltalán nem a női felsőbbrendűség apoteózis, s a férj sem a tisztességtelen (csapodár, alkoholista, karriervadász stb.) „teremtés koronájá- nak” karikatúrája. Gogoberidze szemléle- tének specifikuma abban rejlik hogy a mű- vész a kialakult szituáció romboló-emész- tő következményeire koncentrált — vagyis vesztesnek, áldozatnak tekinthető zsák- utcába jutott hőseit. Nem tör pálcat fe- lettük, a morális kioktatástól is tartózkod- dik, inkább sajnálkozással szemléli a há- zastársak között egyre növekvő távolsá- got. Ez lenne a nők problémáinak hami- sítatlanul asszonyi interpretációja? Rész- ben igen, de azért más is színezi a ren- dező felfogását. Az a didaktikus szavak- ban szerencsére nem megfogalmazott, de a film logikájából következő felismerés, hogy cselekvéseink (önmegvalósításunk) határait körültekintően szükséges kijelöl-

nünk. Szofiko él-hal a közösségért, a mun- káért — és közben megfelelkezik otthoni telepei feltöltéséről. A sok plusz így vá- lik — szükségszerűen — mínusszá, de ezért nem a társadalmat kell hibáztatni.

Krzysztof Kieslowski sűrűn csóválja a fejét *Az amatőrben* — hiszen bíráló szen- vedéllyel ostromozza a közéleti fonákságo- kat —, de az ironia fegyverét is ügyesen forgatja. Egészséges derű hatja át a jele- neteket, s mindvégig érezzük a rendező indulatainak forrását — tudniillik azt, hogy értünk haragszik, s nem ellenünk.

Az amatőrben a magatartásforma „kör- bejárása” éppolyan lenyűgöző, mint a társadalmi holdudvar alapos-aprólékos feltérképezése. Filipp Mos — a címbeli filmes — tulajdonképpen nem a kamerá- ba szerelmesedett bele, hanem abba a le- hetőségbe — nevezhetnénk misszióknak is —, melyet a masina berregtetése jelent. A körülmények alakításának felelősségébe. A környezet jobbításának szándékába. A cselekvés, a beavatkozás, a leleplezés má- morító részegségébe. Metamorfózis eleve- nedik meg a szemünk előtt. Igaza van Ki- eslowskinak. Sokfeleképpen lehetett vol- na kibontani a cselekményt. De adjuk át a szót az alkotónak: „Például egy ember kamerát kap a kezébe, és azután kiderül, a kamera a gyaré és nem csinálhatja vele azt, amit akar; vagy elmondhattam volna egy olyan ember históriáját, aki felfedezi magában a művészt. És úgy is értelmezhet- ném: valaki olyan képességet fedez fel magában, melynek létezéséről korábban nem is tudott.”

Filipp Most az a lehetőség keríti hatal- mába, melyet a celluloid szalag biztosít számára. Nyitott szemmel járni-keelni, meglesni az eseményeket, rögzíteni a vál- tozásokat — vagy ennek az ellenkező- jét, a mozdulatlanságot —: igen, ez is le- het szenvedély, ennek is van értelme, ezért is érdemes feláldozni sok mindent. Kieslowskinak nagy „találmánya”, hogy a perifériálisnak tetsző filmezés voltaképpen színe és fonákja annak a gyakorlatnak, melyet az elsővonalbeli nagyok folytat- nak. Szatirikus mozzanatok sora csipkedi meg a filmkészítési mechanizmust — az ötlet megszületésétől a helyszínek kivá- lasztásán át az eszme érlelődéséig, a kész produktum elfogadásáig. A „visszaesato- lás” folyamata ugyancsak hangsúlyos mo- tívum *Az amatőrben*. Emlékezzünk az amatőrfilm-szövetség találkozójára, vagy Krzysztof Zanussi látogatására; ezekben az epizódokban a megsemmisítő ironia szí- nei bújkálnak, s a könnyed játék halá- losan komoly bírálat felkiáltójeleit tartal- mazza.

Rendezői koncepció és színészi azono- sulás közös nevezőiről árulkodik Jerzy Stuhr, az amatőr megsemmisítő sze- repjátész vallomása. A rokonszenves mű- vész így ecsetelte az élményt, melynek részese lehetett: „Filipp Mos alakját tel- jesen a magaménak érzem. Annyira ma- gaménak, hogy amikor Kieslowski a film végleges összeállítása után azt velem együtt először megnézte és azt mondta: »Filipp- ben tulajdonképpen egy kicsit magamat

mintáztam meg« — kis híján komolyan megsértődtem. Úgy éreztem, el akarnak tőlem venni valamit, ami csak az enyém.”

Az NDK-beli filmesek a hatvanas évek második felének kis és nagy forradalmaiból csupán szerény mértékben vették ki a ré- szüket: olyan fajta iskola nem verbuváló- dott náluk, mint a lengyeleknél, a csehek- nél, vagy a jugoszlávoknál. Mostanában meghatványozódott a kísérletező kedv, és egyre ígéretesebbek az eredmények. A *Solo Sunny* — melyre a tavalyi nyugat- berlini fesztiválon felfigyelt a világ film- közvéleménye — klasszisteljességetnek tekinthető. Kemény realizmus, felfedező erő, vizuális ötletgazdagság jellemzi: olyan mű, mely — amennyiben lenne ilyen mi- nősítés — „dobogós helyezést” érdemelne.

Konrad Wolf a következő szavakkal tár- ta fel elképzelései kártyáit: „Egy slá- gerénekesnő regényét szerettem volna el- mondani. A történet a hivatás- és szere- lemkeresésről, a párválasztás nehézségei- ről, a csalódás és beteljesülés mélységei- ről és magasságairól, valamint az újra- kezdés képességének kialakulásáról szól. Szeretem Sunnyt, aki mivel nem hal meg, tovább fog élni — és csak remélhetjük, hogy sikeresebben, erősebben és boldo- gabban mint eddig...”

Az énekesnő eredeti foglalkozása — legalábbis így írnák a kérdőívekben — textilgyári munkás. Szeretne kiemelkedni (ez meg a szociológia szóhasználat). Sunny a saját bőrén kénytelen tapasztalni, hogy a karrierhez még a tehetség és a kapcsolat sem elegendő. Alkalmazkodási készség nélkül nem lehet boldogulni ebben a különös miliőben. S. hogy mit takar a fogalom? Olyan függőségi viszonyt, mely — fiatal nők esetében — a megaláztatás- sal egyenlő. Sajnos, az épülő szocializmus még nem számolta fel a kizsákmányolás e vérlázító formáját. Sunny vágyai és le- hetőségei dermesztő aszinkronba kerülnek egymással. De ő nem adja fel a küzdel- met. Kész arra, hogy pályakezdő fiata- lokkal szövetkezzen, mert bízik magában és képességeiben.

A *Solo Sunny* a hétköznapi gyönyör- ét tárja fel — meg bánatait is. Utóbbi- ból vastagabban jut a rokonszenves te- remtésnek, de ennek ellenére indokolat- lan az a simogatásnak szánt dehonesztá- ció, melyet Wolf fejéhez vágta egyes nyugati kritikusok a film bemutatását kö- vetően. Ekképpen érveltek: „Sötét pesszi- mizmus árad a műből, voltaképpen min- denki mindennel elégedetlen. Bátor tett a *Solo Sunny*; Wolf nem úszik együtt az árral.”

Itt szükséges egy kis kitérőt tennünk. Hozzászoktunk már ahhoz, hogy egyes szocialista filmek „olvasata” enyhén szól- va különös a kapitalista sajtóban. Még olyanok is akadtak, akik a *Vörös kánya- fa* című Suskin-drámában vallásos felhan- gokat fedeztek fel (azon az alapon — fur- csa asszociáció! —, hogy az egyik kép- sorban kolostor látszik a főhős mögött). Megszokott, hogy nagy előszeretettel ka- rolják fel és favorizálják azokat az alko- tásokat, melyek a szocialista rendszer hi-

báira és ellentmondásaira hívják fel a figyelmet. A mi filmkövetekkel is megesik az ilyesmi. Csak egyetlen példa. A *Családi tűzfészekért* „odaát” sokan azért lelkesedtek, mert — úgymond — egy familia sorsába sűrítetten jeleníti meg a társadalmi hangulat disszonanciáit. Holott: Tarr Béla nem is mond, igent is, s egyáltalán nem azzal a szándékkal állt a kamera mögé, hogy a szennyest kitergegyesse. Azt tűzte „kamerahegyre”, ami nem tetszett neki — s azzal a céllal, hogy az amorális magatartás elleni harc fontosságára figyelmeztessen. Ilyen átlátszó módon nem lenne szabad összetéveszteni a műkritika szempontjait a propaganda frázisaival...

Visszatérve a *Solo Sunnyra*: a filmet csak merő rosszindulattal lehet „negatív lenyomatnak” tekinteni. Tagadhatatlan, hogy több benne az árnyék, mint a fény, ám arról sem feledkezhetünk meg: Konrad Wolf a folytonos küzdelem, az örökös talpraállás értelméről és esélyeiről is beszél. Miért lenne hurrá-optimista? És egyáltalán: mivégre szelídítene meg művészi helyzetjelentését? Erről egyébként még csak annyit: a szocialista társadalomban senkinek sem lehet érdeke, hogy elkenje a problémákat és lakkozzon akkor, amikor SOS-jeleket szükséges kopogtatni.

Egy szolnoki évadról — évad kezdetén

Osztályzatok I. Ha az ember nem ér rá hosszú kritikusi fejtegetéseket böngészgetni, akkor legjobb, ha általában a „szócséplés”, akkor legjobb, ha általában a cikkek végén kezdi az olvasást. Többnyire itt derül ki ugyanis — ha kiderül, tetszett-e az illető ítéseknek a mű (a kép, a koncert, az előadás). Nos, hogy a rutintalan olvasót megkíméljük a felesleges fáradalmaktól és ne kelljen átnyalnia néhány oldalt, hogy megtudja a végeredményt, álljon itt az osztályzat: jó évad volt az 1980/81-es. Sőt, minden kártyámat felfedve folytatom az osztályozást, négy produkciót tartok kiemelkedően jónak (Az ember tragédiája, Születésnap, Pablito nővérei, Amerikai Elektra), kettőt illet jó osztályzat (Biborsziget, Troilus és Cressida), kettőt pedig a gyenge közepes (Szerelem, ó!, Három testőr). Volt még egy — vetélytársak nem lévén — monopol helyzetben levő sikeres gyermekelőadás (Hókirálynő).

Ilyen világos beszéd után megkockáztatok magamnak egy rövid kitérőt, mielőtt az osztályzatok részletezésébe fogok. Fel-tétlenül szükségesnek tartok egy tiszteletkört az ún. „szolnoki színház” körül.

A „szolnoki színház” A vidéki színházakra felesküdt lelkesült hívek között bizonyára szentségtörésnek hangzik: „szolnoki színház” nincsen. Természetesen pon-

A szocialista filmek fesztiválja idején természetesen nemcsak a *Néhány interjú magánügyben*, *Az amatőr és a Solo Sunny* szerepelt a fővárosi és vidéki mozik műsorán. A kínálatból említést érdemel még a bolgár *Csak a szerelem* (a szerelmi kapcsolat mai változásairól), az *Építész házat, ültess fát* (a csehszlovák mű az érvényesülés és a bizalom témakörében vizsgálódik), valamint a kubai *Ötvenöt testvér* (megrendítő dokumentum külföldre került fiatalok hazalátogatásáról). Több film-színházban felújították a korábbi sikereket: a rendezvényt ilyenformán felhasználták arra, hogy a hazai nézők a szocialista kultúra eredményeivel ismerkedhessenek.

Utópista célokat nem tűzhetünk a filmek elé. Hollywooddal nem versenyezhetünk, s bizonyosnak látszik, hogy a szocialista film még sokáig nem fogja kiszorítani a tőkés ipar számos sikeres produktumát. Van azonban valami, amiben mi vezetünk, s pozícióinkat még erősíthetjük is. Továbbra is „fel fedeznünk”, meg kell örökítenünk azt a világot és azt a valóságot, amelyben élünk. Hatásosan. Érdekesen. Felelősséggel állíthatjuk: a szocialista filmművészetnek kimeríthetetlen az arzenálja.

Veress József

tosítani kell ezt a kifejezést, hiszen az ártatlan olvasót, illetve színházlátogatót enyhe tudathasadásos állapotba taszítjuk, a „bennfentesekből” pedig felesleges felháborodást provokálunk ki. Az előbbieknél tehát megnyugtatóan annyit, hogy továbbra is működik a színház Szolnokon, az utóbbiaknak pedig nem szabad elfelejteni: egy szóval sem állítottam, hogy a szolnoki színház nem jó.

Mi nincsen tehát? Nincsen az az utóbbi idők vidék—Pest háborúskodásában és a magyar színházi világban kétségkívül meglévő forrongásban — kockázatlanság, szent záróközhely, ahol a csoda születik. Nincsen az egyetlen zászló mögött felsorakozó, hősies, áldozatokat vállaló nagy csapat. De nincsenek azok a mindenre elszánt színházi terroristák sem, akiket beérkezett nagyjaink közül néhányan — a messzi távolból! — látni vélnek.

Mi van tehát? Van egy idézőjelektől megfosztott jó szolnoki színház, melyben: 1. igényes és sokszínű a műsorterv; 2. dolgozik egy nagyhatású, meghatározó rendezőgyénység (Paál István); 3. egy-egy előadásra csapattá kovácsolódó, a kemény munkától nem ódzkodó társulat; 4. valamint (nem mellékes!) létezik egy ún. „problémás” színház válláló megyei vezetés.

Miért fontos mindezt tisztázni akkor, amikor egyetlen évad értékelése a tét? Mert a néhány évvel ezelőtti nagy érvágás után (azaz a Nemzeti Színház átszervezése szolnoki és kaposvári áldozatok

arán), még mindig nem sikerült e két vidéki színház szerepét, helyét bemérni. Az kiderült, hogy mindkét színházi közösség kiheverte a változást, frissen, megújulva került ki belőle. De a differenciálásra képtelen, elvakult elfogultság — itt minden jó, illetve minden rossz — összemoshatja egyetlen évad előadásait, és a „szolnoki színház” jelszava mögött összekeveredve felsorakozik értékes és értéktelen. Ezért az egy évadon belüli közös pontokon belül a különbségekre is figyelni kell. Hiszen itt egymás munkájára figyelő, de önálló, saját elképzelésekkel és módszerekkel dolgozó rendezők, színészek vannak. Ami mégis közös, az minden jó színház sajátja; szándékuk szerint közéleti, politikai, a befogadót aktivizáló és a minőségéből nem engedő előadásokat próbálnak létrehozni.

Osztályzatok II. Hangsúlyoztam már, hogy a műsorterv értéke az a toleráns sokszínűség, melyben a különböző közönségigények és alkotói módszerek békésen megférnek. Nem jelenti ez azt, hogy a szándékokban, a megvalósításban ne találunk lényegi azonosságokat. Így rimel, erősíti és kiegészíti egymást három produkció (Az ember tragédiája a nagyszínházban és a Születésnap, illetve a Pablito nővérei a szobaszínházban.) Más-más oldalról, de azonos kérdéseket járnak körül: az egyes emberek felelőssége, lehetőségei, kiszolgáltatottsága, az eszméket alkotó ember és az eszmékből kinövő intézményrendszer kapcsolata... ezekről gondolkodik a színház nyelvén három előadás.

Kétségtelen, hogy az évadban az Előadás Az ember tragédiája volt. (Hatvan bemutatott ért meg, ami vidéki színházról léven szó kivételesen nagy szám.) Ez a Paál István által rendezett „szentségtörés” felbolygatta a színházi világot. Hiszen szentségtörés történt: a nézői elvárások kielégítetlenek maradtak, sorra kicsorbultak és sebeket kaptak. Mert ki hallott olyat, hogy az előadás logikája alapján nekem, a nézőnek Lucifer mellé kell állnom az Úr elleni harcban? Emellett már csak halkan említendő az, hogy a látványos, számtalan kort, helyszínt, szereplőt felvonultató művet amatőrszegénységgel, egyetlen és állandó díszlettel mindössze tízen adják elő. A monumentális felvonulást, cirkuszi parádét, „szép embereket” remélő elvárások itt csődöt mondanak. Kétféle nézői magatartás lehetséges ilyenkor, a Tragédia körüli viták magja is e kétféle reakcióból állt össze. Az egyik nagyképű fölénytel és magabiztossággal utasítja el a „művészkedő, különcödő” kísérletet. A másik — a nyitott, befogadói magatartás ez — félreteszi előítéleteit és az egyszerű előadás érvényességét vizsgálja. Az utóbbi közelítésmód — melyet alkalmazni kötelességünk — igazolhatja, hogy az iménti kifogások nem szükségképpen cáfolják a szolnoki előadás érvényességét. Paál azzal teremt igazat, színpadra kívánczó konfliktushelyzetet, hogy az egymást erősítő, különálló történetek sorát folyamattá alakítja. Lucifer és az Úr

— Madáchnál eleve adott — szembenállásból itt megszülető és állandóan változó küzdelem lesz. Kettejük Ádámért folyó párharca közben lelepleződik az a hatalmi mechanizmus, mellyel szemben a kiszolgáltatottságban vergődő, küzdő ember egyetlen fegyvert tud szembeállítani; az erkölcsi tartást. Paál emberléptékű világot teremt, ahol emberi ravaszság, számítás és zseniális helyzetfelismerés tartja hatalmon az Urat. Csak így azonosulhatunk Lucifer és vele Ádám — reménytelen, de feladhatatlan küszködésével. És így a furcsa logikájú előadásban a keserű zárókép és az Úr hiányzó zárszava ellenére a küzdő ember magasztosul fel.

Bármilyen szembetűnő is első pillanatra a Tragédia és Paál István másik rendezése a Születésnap különbségei, a két előadás alapvető helyzetazonosságra épült. Egy emberek alkotta szervezet és az egyén, az egyedüli ember találkozásáról és összecsapásáról van szó. Ez a találkozás persze különböző szinteken zajlik. Míg Madách darabjában a külső, társadalmi mozgásmechanizmusok jelennek meg, addig a Pinter-bemutató a belső, lélektani mozgásokra figyel. Nem az alaposan megkésett magyarországi premier ténye emeli a Születésnap értékét, nem emiatt tartom az évad legjobb, szinte hibátlan előadásának. Nem részletezve itt az egyébként hihetetlenül gondos szakmai munkát, mindenképp előtérbe kell emelni a kegyetlen korrajz megteremtése teszi a Születésnapot sokáig emlékeztetővé. A rendező két apró csavarral számunkra keserűen aktuálisá teszi ezt az 1957-ben Angliában írt ún. abszurd drámát. Az egyikről Koltai Tamás ír — SZÍNHÁZ 1981. április —: „...amit a szolnoki előadásban láttunk, az a darab közép-kelet-európai olvasata. Mindenekelőtt Stanley figurája révén. Kovács Lajos Stanleyje jellegzetesen értelmiségi típus...” A másik az a pontos rendezői elképzelés, mely megszünteti a pinteri (vagy inkább az értelmezők által Pinternek tulajdonított?) titokzatosságot. A szolnoki Stanley nem egy ismeretlen, misztikus múlttal rendelkező művészlélek. Nem köldöknéző közöny, vagy érzelmes nosztalgia üzte őt ebbe az ócska panzióba. (Mert így akármilyen jó színészekkel is, de üres naturalizmusba fulladna az előadás, mint láttuk azt az idén egy televíziós filmváltozatban.) Stanley szökése politikai jellegű, Goldbergék politikai szervezet tagjai. (Mindegy melyiknek, gondoljunk napjaink terrorista csoportjaira. Van belőlük bőven.) Stanley nem „csak úgy” menekül, ő konkrét múlttól, konkrét személyektől fél. És velük találkozik. Ezért születik igazi dráma, valódi összeütközés.

Ami a sajátos rendezői értelmezések ellenére nem történik meg a Tragédia és a Születésnap esetében, az meglőrténik a Pablito nővérei bemutatóján: a rendező meghamisítja a művet. Szerencsére. Csak így születhetett egy alig közepes daraból remek előadás. Manzari írása szinte csak ürügy arra, hogy Árkosi Árpád, a rendező, a végtelenül kifinomult manipulációról — vagy ahogyan a zárda főnök-

asszonya fogalmazza: „az Úr kifürkészhetetlen útjairól” —, eszme és ember kapcsolatáról gondolkodjék. Azért tud újat mondani ezekről, mert nosztalgiával, emlékekkel bearanyozott időpontot, a hit születésének pillanatát vizsgálja. Hazugsággal, önkínzással, tébollyal, gyilkossággal mocskolt ez a pillanat. A főnök nővéreitől teretese becsapja a nővéreket, helyettese emberség és szolgálat közt vergődik, a nővérekben a természetes, őszinte emberi érzések és a magukra erőszakolt hit küzd egymással. Az erkölcsi egyértelműségek viszonylagosságát hangsúlyozza a Pablito nővérei azzal, hogy a tettet okával és következményeivel együtt jeleníti meg. A főnök egy ember halálát okozza, mivel betartja a zárda szabályait. Rendíthetetlenül őrzi és őriztetni az eszmét és közben örületbe hajszolja a nővéreket. Amikor a naiv hívőket maga mögött tudja, vállalja a rend feloszlását és feláldozza saját embereit. Neki az a fontos, hogy a hit megszületett. Csakhogy csalással és áldozatok vérével szennyezve. Árkosi rendezésének legfőbb érdeme a naturalis ritus megteremtése. Úgy mutat be egy szertartást, hogy közben elvárja és lehetővé teszi a nézői azonosulást. Értjük és átéljük a folyamatot.

Jól kiegészíti ezeket a bemutatókat a nagyszínház két illúzióromboló előadása (Biborsziget, Troilus és Cressida). Bulgakov is emberek alkotta intézményrendszerek torzulásáról beszél, de a színház szerepét eltúlzó vak önáltatást durván szétrombolja. Az „Úr” a színházba csöppen, és itt még ellenfélre sem talál. A Troilus a mindentudásban tetszelgő embert gúnyolja ki, az előadás az emberi butaságról szól. Számtalan változata megjelenik előttünk: a tohonya állatembertől (Ajax—Györgyfalvy Péter), a naivitása, vagy hiúsága miatt rászédhető áldozattól (Hektor—Katona János, Achilles—Fonyó István) a ravasz számítóig. Az utóbbiak csak ahhoz okosak, hogy a betegség — a háború — vámszedői legyenek, ahhoz nem, hogy magát a kórt megszüntessék. Az egyetlen bölcs (Thersites—Jeney István) pedig már az abszurd drámából került ide, és túl mindenben már csak arra képes, hogy kiröhögje a szögesdrótok között ugrabugráló társait és a kukák és létrák között (ld: A játszma vége) hempergő szerelmeseket.

Ez a bemutató is bizonyítja, hogy Shakespeare népszerűsége változatlan, legfeljebb az ügyeletes darabok változnak. Ilyen „ügyeletesnek” tűnik a Troilus és Cressida is. Kecskeméti, kaposvári, és budapesti bemutató után került Szolnokra. Ez az egyik legösszetettebb Shakespeare-dráma. Kockázatos vállalkozás, de Horváth Jenő rendezése csökkenti a kockázatot. Kevesebbet markol, mint amennyit a mű kínál. Ezt viszont, pontosan, tisztességgel teljesíti. Egyetlen — kétségkívül alapvető — nézőpontból értelmez mindent: az örökké ostoba, háborúba sodródó és onnan kikecmeregni nem tudó embert jeleníti meg. Ez az ember szálnalmas és mindenekelőtt nevetséges. A mindenre ráte-

lepődő háború árnyékában a szerelem, barátság, hősiesség csak apró kiütések a háború mocskában fetregő világ testén. A mocskos szájú Thersites lesz így a főszereplő és a bölcs, öreg Pandarus itt csak a csetlő-botló kerítő. Megváltoznak és többnyire egyszerűsödnek a szerepek. Felemás tehát az előadás. Horváth Jenő nagy szezletet kanyarított Shakespeare-ből. De meg sem próbálta az egészet.

Néhány évvel ezelőtt már sikerrel játszották Kaposvárott a Biborszigetet. Az akkori előadás rendezője Babarczy László állította színpadra a művet Szolnokon is. Ez a kockázatmentes vállalkozás garantálta a sikert. Bulgakov népszerűségének csúcán sem árt persze megjegyezni, hogy a Biborsziget nem tartozik legjobb írásai közé. Inkább zseniális vázlat ez. A cselekmény mozgatója a jól ismert, tipikus helyzetek és figurák találkozása: a darab nélkül bemutatásra készülő színház; a szerepekre vadászó, nagyképű, álszerény, féltékeny, túlbuzgó színészek; a színpad után kajtató Shakespeare-utód, az elsőműves Ifjú szerző; a mindig kétségbeesett, de mindenből élve kimászó direktor... Mindezek örölt kavalkádja megspékelve a bemutató engedélyezése körüli viharokkal, melyben művészet és politikum egyenlőtlen harcában végre megszületik a darab, Szavva Lukics tehát — a szükséges „ideológiai vita” után — rábólint, a mindenre hajlandó szerző felmagasztosul, az igazgató elégedetten omlik székébe. Lesz előadás. Nem nehéz észrevenni, hogy a darab erényei éppen a primitív és hihetetlen, meseszerű alapszituációkból fakadnak. A színészi játéknak, díszletnek, jelmeznek ezt kell — és többnyire sikerül is — a végletekig felerősíteni. Ami talán kevésbé sikerült: a féktelenül mulatságos játék mögött érzékeltetni a helyzet félelmetességét. A várva várt Szavva Lukics megjelenésén csak mulatunk, kinevetni merészeltük ezt a mozgalmi közhelyekből összegyűrt kispolgárt. Márpedig a zseniális vázlat állandó aktualitása nem engedi ezt meg nekünk.

Az eddig említett bemutatókhoz képest témáját és megoldásait illetően is alapvető különbségeket mutat az a lelki pokoljárás, melyre az Amerikai Elektrával vállalkozott a színház. A bemutató előtt érthetetlennek tűnt, miért bányászta elő Szurdi Miklós O'Neill egyre porosodó egykori sikerét. Bármilyen jól megírt is ez a mű, a cselekmény minden lényeges fordulata erőltetett. A szereplők lépéseit a napjainkra túlhaladott, csikorgó, pszichológizáló dramaturgia mozgatja. Mindezek ellenére letagadhatatlan, hogy az előadás katarzist hozó élmény volt.

Az ember egy idő után elfogadta és ezzel féltette az O'Neill-i játékszabályokat. Mert a Mannon-család pusztulását valójában mégsem a dilettáns módon alkalmazott freudi tételek, hanem a mögöttük húzódó emberi szenvedélyek okozzák. Jó volt színpadon látni ezeket az élő, érző, szenvedő embereket, jó volt megfű-

rödni a felcsapó indulatok, vágyak, ösztönök zúrzavarában, jó volt átélni valamit. Mert ez a kétségkívül hagyományos színház ezt adta a nézőnek: az átélés élményét. A lendületes, kitűnő ritmusú rendezés, az ötletes játéktér, a hatásos zene és mindenekelőtt az egymással versengő, nagyszerű színészi alakítások biztosítják a sikert. Szurdi nem „értelmezte” mindenáron O’Neillt. Elfogadta az író. Tudta, hogy a felszíni hibákat nem tüntetheti el. De elfeledeti, ha minél mélyebbre ás. És ezt maradéktalanul meg is valósította. Ezért olyan hatásos és felkavaró az előadás.

A sikerről szólva nem szabad elfeledkezünk a Hókirálynőről. Ebben az esetben azt kell hangsúlyoznunk, ami sajnos még nem mindenütt magától értetődő: a színház komolyan vette az előadást. Már a szereposztás is ezt jelzi. Nyoma sincs „a gyerekeknek tartalécsapat is megteszi”-szemléletnek. A közönséget nem nézik gügye felnőtteknek, akikkel csak rípacskodó gügyөгéssel lehet szót érteni. Vidám, felszabadult játékra hívnak bennünket. Az éppen most születő közös játék élménye a legfontosabb. Ennek az élménynek részesei a színészek is, akik látható örömmel, sőt apró rögtönzésekkel vesznek részt a játékban.

Feltétlenül szólni kell a balsikerekről is. (Szerelem, ó!, Három testőr). A két előadás külön kezelendő, hiszen sikertelenségük okai is különbözőek. Valószínűleg közös azonban a ki nem mondott cél: közönségszórakozást kell csinálni. Árkosi Árpádnak ez nem sikerült. Igaz, a három színész élvezte a játékot, az ötletek sorra bejönnek. Igazán jól megcsinált produkció. De ha a nagyképű kritikusi arisztokratizmus vádjára ér is, kitartok szigorú véleményem mellett: az egész vállalkozás méltatlan a szolnoki színházhoz. Schisgal darabja üres, igénytelen, értéktelen. A színpadon sem lehet más. Ennek fejében hajlandó vagyok elismerni, hogy az előadás hibátlan, komoly és igényes szakmai munka. De minek?

A Szerelem, ó! nem lehetett jó. A Három testőr lehetett volna. Elégedetlenségemet nem a szándékok, hanem a megvalósítás hiányosságai okozzák. Természetesen nem a Dumas által elképzelt testőröket látjuk. Három öregedő, életunt testőr robotolja végig a darabot. Unott közönnyel forgatják a kardot. Ha muszáj. Végzik a dolgukat. Közéjük cseppen D’Artagnan, ez a vézna, pápaszemes, mitugrász. Vívni nem tud, de tudja mit akar. Ő a jövő embere. Céljai vannak, és ezekhez meg is találja az eszközt. Lázás „árnyékbokszolással” pattog a háttérben, míg a többiek halomra ölik az ellenséget. Aztán a kézfogásnál, kitüntetésnél egyszer csak előterem ez a törtető pojáca és learatja a sikert. Kb. erről szól a Fábri Péter által átírt szolnoki Három testőr. A szándékok tehát világosak. Tudjuk, miről szól a produkció, de nem élvezzük. Pedig kitűnő a szereposztás — felvonul majd’ mindenki, aki „számít” —, jó a zene. És mégis: nézelődünk, unatkozunk. A túlkomplikált diszle-

tot, a lányokat, az előkandikáló mikrofonokat nézzük, és nem értjük, hogy ez a sok remek színész miért van erre a cél nélküli jövés-menésre, ácsorgásra kárhóztatva. Szurdi Miklós, a rendező talán attól tartott, hogy az ötletek, a poének gyengítik a „komoly mondanivaló” erejét. Ez a tévedése akadályozhatta abban, hogy bármit is kezdjen az elképzelt groteszk kiindulóponttal. Így ez a Három testőr csak egy jó szándékú, de ötletlen, tempótlan, sikertelen kísérlet maradt.

És a színészek? Produkciókról, illetve azok kapcsán rendezőkről esett eddig elsősorban szó. Színészekről szinte semmi. Azt a félreértést erősíthette ez, miszerint az ún. rendezői színházé a jövő, a színész csak eszköz. Ez persze nem igaz. Az viszont igen, hogy néhány színházban — ahol igazi közösségek létrejöttének lehetőségei mutatkoznak — eltűnőben vannak az önkielégítő jutalomjátékokra épülő rutinelőadások. A produkció a fontos, melyben emberek egy csoportja — köztük a színészek — közölni akar velünk valamit. Furcsa módon ezekben a színházakban születnek a legjobb színészi alakítások is. Könnyen feloldható paradoxon ez. Nyilvánvaló, hogy az egymást segítő, egymásra figyelő csapatmunka alapfeltétele és biztosítéka a jó egyéni alakításnak. Egymás kölcsönös kiszolgálása feltétlenül magasabb színvonalú színjátszást eredményez, mint amikor mindenki azt az egy-két sztárt szolgálja, akinek kedvéért a produkció megszületik. Elég itt utalni a négy legjobb előadáshoz megvalósuló színészi össz munkára. A Pablitó nővérei a csapatjáték remek példája, az Amerikai Elektra pedig annak fényes bizonyítéka, hogy így is születhetnek emlékezetesen nagy színészi alakítások (Christine — Margittai Ági, Lavinia — Udvaros Dorottya, Orin — Ivánka Csaba.)

Két alakításról feltétlenül külön kell szólni. Természetesen külön hangsúlyozandó a nyilvánvaló szubjektív és az esetleges elfogultság. Tehát: alulírott kritikusként ezek tetszettek legjobban.

Az egyik Jeney István Goldbergje a Születésnapban. Amint belép, ideges remegéssel töltődik fel minden. Félelmetes. Taszítja és megbabonázza partnerét. Még nem csinált semmit, csak magabiztosan sétál fel s alá az ismeretlen panzióban, de mi már kínosan feszengünk. Árad belőle az a tudat, hogy minden az övé, mindenhez joga van. Vele szemben elbizonytalanodunk abban is, amit tudunk, idegenként mozgunk saját otthonunkban. Mert ő viszont mindenütt otthon van. Bántóan éles hangja belehasít a csendbe, mintha kést állítana a levegőbe. Mindenki felett rendelkezik. Hatalmában tetszeleg a kisember. Ez Jeney alakításának kulcsa. Goldbergje valahol érzi kisszerűségét, jelentéktelenségét. Embertelen kegyetlenségével ezt takargatja mindenáron. Állandóan fél a lelepleződéstől, ezért keresi folyton hatalma bizonyítékait. Így kinez és aláz meg másokat a végtelenségig és így hal meg benne lassan az ember. Csak egy szörny marad.

A másik emlékezetes színészi munka

számomra Ivánka Csaba Orinja az Amerikai Elektrában. A bölcs rálátás és az érzékeny beleélés összetettsége jellemzi a játékát. Orin maga a megtestesült bizonytalanság. Azonosulni vagy kilépni, részt venni vagy megítélni, belülről maradva küszködni vagy kívülállóként mástelé indulni? Ezek a választások gyötrik, ezek hajtják meghasonlásba kortársunkat, ezt a megöregedett kamaszt. Orin megjárta a háborút, egy pillanatra kiszabadulhatt az önpusztító, haldokló Mannon-családból. Messziről érkezve jól látja a csődöt, de látja a rá kiosztott szerepet is a kiútatlanság haláltusájában. A kötődés és elszakadás egyidejű kettősségéből építi fel Ivánka eddigi legjobb alakítását.

★

Az osztályozást idő előtt elvégeztem. Mi állhat itt végső összegzésként? Néhány — a kibicnek úgysem drága — jó tanács illel, de erre a nagyképű gesztusra nincsen szüksége a színháznak. Egy bizonyos: a minőségből nem szabad engedni. Még az ún. „közönségszórakozónál” sem. Bizonyítják ezt az ideai balsikerek. Az igényes, színvonalas előadás is lehet vonzó. Bizonyítják ezt az ideai sikerek.

A minőség tartására megvan minden remény. Alapvető személyi változások nincsenek, a műsorterv is kialakulóban.

Jó évad elé nézünk.

Bérczes László

Ancsel Évo:

Írás az éthoszról

Rejtőzködő, vékonyka kötet a könyvheti kiadványok sorában *Ancsel Éva* legújabb munkája. Nagy formátumú viszont ezúttal is a gondolat, amely — *A szabadság dilemmái, A megrendült öntudat mítoszai, a Törédékek az emberi teljességről, a Történelem és alternatívák* társaként — e tanulmányméretű könyvet életre hívta. Hisz nem direkt reflexiói ezek — mint ahogyan felületes megközelítésben vélhetnénk — a politikai, ideológiai szükségleteknek, nem a szellemi élet konjunktúrális igényeit hivatottak kielégíteni, hanem fordítva: mintegy előlegzett válaszoknak tekinthetők a társadalmi praxisban még csak formálódó, sokszor még ki sem mondott kérdésekre, s így legfeljebb igazolják — de nem kiszolgálják — az erkölcsi, etikai kérdések iránti növekvő érdeklődést.

Így értelmezhető Ancsel abbéli törekvése is, hogy az „itt és most” paraméterei által mindig viszonylagossá redukált erkölcsköz képest keres mércéként tételezett abszolút értéket akkor, amikor sürgetőbbnek látszik a morál általános természetének szocialista viszonyok közötti módosulásait leírni és elemezni. De miután teoretikus szándéka végül is az erkölcs és történelem, az erkölcs és politika összefüggéseinek viszonylatában teljesül, egyáltalán nem lehet időszertelennek minősíteni gondolatait.

Ancsel az éthosz fogalmát használja megkülönböztető értelemben, „az uralkodó normák által szabályozott és a szokások által garantált, történelmileg változó erkölcsökkel szemben” és — lévén szokatlan, kevésbé ismert kifejezés — sokoldalú bemutatására törekszik. Mindenekelőtt azt hangsúlyozza, hogy ha a viszonylagos állandót jelenti is a morál folyamatos változásai közepette

nem tekinthető a történelemtől független, örök emberi kategóriának, sőt, „az éthosz talaja — ha ugyan ez talaj! — a munka és tulajdon elkülönülésével létrejött szakadék”, amely antagonizmus a modern polgári társadalomban az „anonim bűnösség” világában a legerőteljesebb. „Mert vajon van-e és lehet-e bűn ott, ahol a politikai gazdaságtan megbírálta is tovább uralkodik az élet fölött, ahol a pusztá kőszpénzfizetés minden erkölcsi sallangot leszárgat az emberi viszonylatokról —, s ahol minden embernek megvan az ára.” „Visszaadni a bűn nevét” morális és nemcsak jogi értelemben — sugallja, tehát az éthosz parancsa, a történelem viszont épenséggel a negatívítás szerepét „törekszik elhallgatni”, s ezáltal igazolni. „A kanti, hegeli, marx tudás a rossz szerepéről a történelemben minden bizonnyal a legnehezebben elviselhető igazság” — írja Ancsel Éva. „De nem is arról van szó elsősorban, hogy hogyan viseli ezt a tudást a szubjektum maga, hanem arról, hogy hogyan lehet és kell ismerni a rossz szerepét mindenfajta rossznak a fatalizálása és a mindenkor fennálló viszonyok apológiája nélkül. Nyilvánvaló, hogy ez a tudás nem »bontható le« oly módon, hogy ennek alapján az ember rezignáltan rábólintson mindenre, ami rossz, eleve föltételezve, hogy az hajtóereje a haladásnak.”

De ha egyáltalán elismerjük a negativitást „történelmi küldetését”, „ha megértjük, hogy lennie kell kufárságnak, akkor hogyan ítéltük a kufárok felett?” — fogalmazza konkrét kérdéssé Ancsel az ember dilemmáját és így válaszol: „Azt hiszem, semmi sem lehetetlenebb, mint azt képzelnünk, hogy lehet létezni az emberélet közegében és nem hátrahőkölni az emberi álláságtól, belátván, hogy a világtörténelmi fejlődés szempontjából »végső soron« semmi jelentősége nincsen — ha ugyan nem tölt be éppen előrehajtó szerepet. Legalább annyira lehetetlen ez, mint a fordítottja: az emberélet mércéit alkalmazni arra, amit történelemnek szoktunk nevezni. Mert — ahogy Marx írja — az elidegenülés lényegében van megalapozva, hogy a nemzetgazdaságtan és a morál ellentétes mércét alkalmaz az emberre. De mit tehet és mit tegyen maga az ember? Nem alkalmazhatja emberéletének mércéit a történelemre, de azért le sem mondhat róluk. Alkalmazni lehet és kell tehát az éthoszt az élet dimenzióiban.”

A történelmi progresszió és az éthosz elmentmondásos viszonya ugyanakkor megengedi — sőt feltételezi — az értelmes cselekvés lehetőségét akkor is, „ha nincs, mert adott esetben nem lehet összhangban az éthosz principiumával. Így válhat elkerülhetlenné adott helyzetben az erőszak választása, vagy olyan érdekeltségek mozgásba hozatala, amelyek közvetlenül nem segítik elő az emberek összetartozásának erősödését. Csakhogy mindezt valóban tudva kell tenni, mert ez a tudás, az ilyenkor elkerülhetetlenül vallalt elmentmondásnak a tudása lehet csak biztosíték arra, hogy ne váljék megszokottá az, ami pusztá kényszerűség. Még fontosabb, hogy ne stilizálódjék heurikus tette, a forradalmi magatartás kritériumává. Az ideiglenesen fölfüggesztett, de érvényében meg nem tagadott éthosznak nem szabad a feleltés sorsára jutnia. A történelmi progresszió és az emberi éthosz követelményeinek keresztetűződését éppen azért szükséges újrafogalmazni, mert a lehetséges összhang illúziója a tévutak egyik gyakori forrása. Ami progresszív, az még nem involválja az éthoszt — és megfordítva sem. Az éthosz egyeduralmának, egyedüli vezérelvként való működésének hiedelme ilyen vagy amolyan formában tolsztojanizmushoz vezet, ennek ellenpólusa pedig vak behódolást jelenthet annak a kényszerűségnek, hogy osztálytársadalmi viszonyok ellen csak osztálytársadalmi eszközökkel lehet föllépni.”

A történelem és az éthosz „keresztetűződésének” leírását szolgálja Ancsel gondolásmenetében az egyértelműség kategóriája is.

„Az egyértelműséget olyan principiumként működő bizonyosságnak tekintem, mely megítélési bázist, cselekvést meghatározó elvet jelent, de nem kötelező — másokra, avagy mindenkire kötelező — célt. Olyan bizonyosság ez, amely nem zárja ki a szkepszist. Úgy gondolom — írja —, lehetséges metrioszt (közéérték) keresni és találni az egyértelműség, avagy a bizonyosság és a szkepszis között. Sőt, ez szükséges is, hogy a bizonyosság ne merevedjék rögeszmévé és ne változzék hitté. Mert a bizonyosság nem tudás és nem hit. Eredhet tudásból, akkor sem azonos vele. A bizonyosság lényegében az, aminek alapján igent mondunk, vagy nemet, magunkévá fogadunk vagy eltaszítunk.” Ancsel — lényegében egész könyvével — arra keresi a választ, hogy „nyújt-e a marxizmus egyértelműséget az éthosz számára — s vajon ez kimerül-e a kommunizmus ígretében?” Arra a következtetésre jut, hogy a marxizmusban van ilyen bizonyosság, „mely nem tagadás, nem posztulálás, hanem fölismerés, amely gyakorlati követelést implikál és szemléletet, életvitelt is meghatározó principiummal lehet. Ez az egyszerű fölismerés úgy fogalmazható meg, hogy a tárgyi-anyagi gazdaság létrehozóinak kisémmizettsége, alárendeltsége nem lehet a világ rendje, hanem megszüntetendő és megszüntethető történelmi állapot, mely ellentmondások és szenvedések egész sorának alapját jelenti. Ez az egyértelműség meghatározhatja az emberi életvitelt és magatartást, s mivel az anonim bűnösség alapját föltárja, az éthosz helyét is kijelöli: szemben minden osztálytársadalmisággal. Kijelöli, de nem biztosítja ezt a helyet, s itt mégiscsak egy paradoxonnal van dolgunk: mert nem lehet teljes következetességgel tagadni az osztálytársadalmiságot a benne élőknek, mégha föllépnek is ellene — ez a történelmi helyzet pedig valóban nem mentes a tragikumtól.”

Ez magyarázza az emberi kapcsolatok konfliktusait is, mert ahogyan „nem lehet fölszólító módban beszélni arról, hogy az embernek mi iránt legyen szüksége... nem lehet kötelességként, normaként szólni a szeretetről” sem. „Kontaktusok az emberek közt természetesen minden társadalomban létrejönnek, de sem az összetartozás fölismerését nem hozzák össze, sőt mégis meg, sem pedig az éthoszt. Nélkülük viszont éthosz nem születhet... A polgári világ lakhatatlanságát az allegorikus érintkezés, a talányok formáját öltő beszéd korzító és kizáró hatásai nélkül nem lehet teljesen megérteni. Akik ilyenre teszik ezt a világot, azok is feszengenek benne, mint ahogy vergődnek mások gyanakvásának, vagy totális érdektelenségének hálójában; megfosztva a kölcsönös egymástismerés nélkülözhetetlen örömetől... Az összetartozás... sem éthosz még, miként a kontaktusteremtés képessége sem. De nélküle éthosz sem születhet, mert az a legmagányosabb emberi lény tetteiben is a mások idegenségének tagadása, a határok lebontása. Annak kinyilvánítása, hogy az osztálytársadalmiság nem mindenható, még kevésbé természetes. Így őrzi az éthosz az emberi lényeket, így mutat túl a jelen korlátain a jelenben, kioldozva az élet — ne kérdezzük, hogy mennyi időre —, a morális szűkösség béklyóiból.”

Ancsel Éva tanulmánya nem könnyű olvasmány, de gondolatmenetét követni kamatározó vállalkozás, hisz — mint ahogyan a citátumok is jelezhetik — nem csak az etikai kérdésekben leszünk tájékozottabbak általa, hanem lehetőségeinkről, feladatainkról — s a mi megvalósításuk feltétele — önmagunkról tudunk meg sok újat, emberi természetünk eddig nem — vagy nem így — ismert vonását. Írásában, tiszteletet parancsoló szellemi elődök (egyebek közt Kant és Hegel, Marx és Engels, Heidegger és Nietzsche, Iszaak Eabel, Dosztojevszkij, Franz Kafka, Thomas Mann, Ady, József Attila, Lukács György) igazolják — szavaikkal, vagy sorsukkal — az éthosz tényét és értelmét.

(Magvető, 1981.)

Csongrády Béla

Énekfogytiglan

LADÁNYI MIHÁLY:
TORKOMBAN SÓHAJOKKAL
UTASSY JÓZSEF:
POKOLBÓL JÖVET

A két könyv rokonságot mutat egymással, tartalmi, hangulati, nyelvi megformálási szempontból egyaránt. Jól megfigyelhető bennük például a haza—költészet—szerelem hármas egysége. A visszafogottság, befelfordulás, torokhangra emlékeztető megszólalások — amelyeket kimutathatunk a szerzők korábbi kötetéhez képest — ugyancsak testi-véri kapcsolatot mutatnak.

„Kifulladva, amikor már zihál a tudó, mikor már pislálól csak az élet, az embert elhagyják ellenségei” — Ladányi: Kifulladva; „Utolsó tantuszommal, a teleholddal hívom föl a figyelmed: úgy dől be-tőlem a dögszag, mint egy fölalkasztott kutyából.” — Utassy cím nélküli keresztverséből. Ezek az idézetek — és a két könyv hasonló költeményei — azt igazolják, hogy a létérzékelés dimenziói a személynézés irányába mozdultak el; vesztett erejéből a Petőfire emlékeztető lobogás; az indulatok helyét elfoglalja az emberi értékekért való pereskedés. Amikor ezeket a tényeket megállapítjuk, eszünkbe jut az a Ladányi, aki a mindennapok ellen nyílt lázadásokat vezetett; kiskocsmákban, vidéki állomásokon írta verseit; a be nem illeszkedések villoni értelmében élt. Ugyanakkor megjelenik előttünk a Tüzem, lobogóm Utassyja is: szociális-erotikus lendülettel, nyers szókimondással, ítélkező gesztusokkal, páratlan hetykeséggel. Még a második kötetében (Csillagok árvája) is találunk bőven olyan költeményeket, amelyekben váteszi kinyilatkoztatással szólal meg. Mi az oka, hogy a fiatalság mindent elsöprő, mámoros dala visszafogott torokhanggá változott? Elsősorban elhatalmasodó betegsége. Mindezt tetézte a körforgás reménytelenségének felismerése, ami egyre hatalmasodó hiányt vált ki belőle. Különösen, amióta Nagy László, Kormos István meghalt. Tőlük versben is búcsúzik: „Lát megnyílt a föld alattad, Pistám! Már méteres lehet szakállad./ Érted én, árván maradt tanítvány, üvölthetnék, mint a vadállat.”; „kikeleti zöldözönben vigyáztak világba öltözött/ orcámra permeteg bánat nem kell/ fájdalom vizének ott a tenger/ZENG HANT ALÓL IS ZENG/ A SZAVAD ZENG”. Az Ezüst rablanc ciklusban olvashatjuk az Eset, Aki maga ele mered, Félek már, Halálra váltan, Daltalanul, Holtpont, Szárnyasoltár, A mélységekről című verseket is, amelyekből szintén a megrendültség, a pokol, a megfeszítettség megéltése tör fel. Külön ki kell emelni Utassy József címadó versét — Pokolból jövet. Nem csak a ciklusnak, hanem a kötetnek is egyik legmegrázóbb darabja: „Jövök a pokolból, kór tüze ragyogtat,/ megettem egy mázsa gyógyszer, mégsem enyhül kinom. Jövök a pokolból, immáron öt méve/ úgy járok én oda, mintha otthonomba mennék./ Otthonomba, végleg/ tébolydába zárva/ ments meg engem ifjúságom, te egyetlen árva.”

Ladányi Mihály sóhajainak okát nem könnyű kitapintani. Abban biztosak lehetünk, hogy a csalódásai közrejátszanak. Bertha Bulcsunak így vall az Írók műhelyében című interjúkötetben: „Sajnos, az úgynevezett munkásosztály sok esetben követője a kispolgárságnak. Rossz véleményem van a kispolgári virsafafról, ami berághatja magát a mozgalomba... Azzal le kellett számolnom, hogy én érvényes recepteket tudok adni a jövő csinálásához... Az emberekben van egy bizonyos közöny és gyávaság... A legnagyobb hazai gond szerintem az érdektelenség, az, hogy az emberek cinikusak a társadalom menetével szemben... Nem ér-

zik az emberek, hogy közösségekben élnek, s az utca és a gyár az övéké..." Az évek múlása, a család kijózanító ereje meghatározó lett: "...a fiatalkori forradalmiságban sok a szerepjátszás, a romantika, a hősi póz. Ami aztán a versekben fényt is kap. A költészet rendkívüli szuggesztivitása révén ez a hősi póz szépen fest. Aztán, ha az ember kicsit vénül, észreveszi, hogy nem minden úgy van, ahogy az az ifjúkori romantikus pőzből látszott..." Nosztalgikus hang is keveredik a Torkomban sóhajokkal című kötet verseibe. A szülőföldjét elhagyó vándor nosztalgiája ez, ami a nagyvárosi élet elutasításában, a „mindenütt otthon” költői alupillástartól való távolodásban fejeződik ki. Ladányi Mihály ismert beszélő figurái is bátorlalanabbak lettek. A vers hőse lehajtott fejjel jár. Csavargó gesztusait fájdalmas rezignáltsággal vallja be. Ha visszalapozunk Ladányi költészetében, már az 1974-ben megjelent *Kitépett tollú szél* (kilencedik kötet) is hordoz hasonló motívumokat. Az azóta megjelent könyvek pedig egyre jobban fölerősítették mindezt.

Amikor a két költő legújabb könyvét olvassuk, emlékek ébrednek bennünk: Váci Mihály fájdalmas paradoxona; József Attila meditációs érzékenysége; Tersánszky Józsi Jenő szabadságvágya; Petőfi lobogása, Villon legendás poéziszerepe; Berda József polgárpukkasztó egyszerűsége; Kormos István legényes kiállása; Arany János derűsen-szomorú epigrammái; Nagy László tisztasága; Illyés Gyula felelősségadata; Juhász Ferenc mindenszélirája; Babits Mihály népköltészet-főnixmadara; Bartók tiszta forrása; Radnóti Miklós elysiumi mezeje. Mindezt az is elárulja, hogy a *Torkomban sóhajokkal* és a *Pokolból jövet* asszociációs köre igen tág. Egyben arról is árulkodik, kikhez kötődnek szorosabban. A látélethétkészítés — persze — mozaikszzerű, mivel Ladányi Mihály és Utassy József költészete sok ellentmondást hordoznak magukban. A közéleti-közéleti indulat, a politikusság, a Julien Sorel-i vágy, a kibeszélés megejtő közvetlensége, az önéletrajzszzerű vallomások, magyarságmélny, felfokozott érzékenység kibékíthetetlen harcot eredményez mindkettőjükkel. „Születtem sónak, jókedvet izesíteni, / születtem színnek, hangnak, / tapintás gyönyörűre, / itt jártam simogatásra kész tenyérrrel, / az örömet akarom fölmutatni vele. / De mindig szél fúj és eső esett, / bírák, gyámok és örök ültek mellém. / Hát csak a tévelygés örömei maradtak, / kocsmák, szerelmek, és persze álmok, / hogy eljön az a kor, azért is eljön.” — olvashatjuk Ladányi *Égő liftben* című költeményét. Utassy József könyvéből pedig az *Eset, Sötétedem, A kör átváltozásai, Holtpont, Szárnyasoltár, Paradicsomi tűzmadár mutat rokonságot*.

Az ellentmondás feszültsége ilyen képekben realizálódik: „a félelem megunta meleg fészket”, „bemondjuk magányunk hívószámát”, „elmehek emlékeim krematóriumába”, „milyen bőbeszédű benne a semmi”, „gyűjtogatsz bennem szerteszt”, „lázadás dala rossz fogként hull ki számból”, „magamra csukom szempillámat”, „a szerelem üres papírlapokkal van teli”, „megbűvök szemed balsarkában”, „ágyékok gyantaillatát szívtam magamba”, „szájamba epigrammát tömtek”, „gyönyörködtem sebemben” — Ladányi; „esteledik a Zéró kilométerköve”, „a Mester most önti fölém az egek nagyharangját”, „szembebe csöppent a tenger”, „gyöngybaglyasodva lesem a hulla Holdat”, „zendítsd rám a csontok csöndjét”, „tovatündököl asszonyom”, „kék tavon szürkehályog a pára”, „éhes vagyok a Tilalomfára”, „szerelem gyűrűsférge vagy”, „szekerek hordják haza a homályt” — Utassy.

A nosztalgia és az ironia egyszerre jelenik meg ezekben a képekben. Azonosulás és eltávolodás, hűség és hűtlenség, történelmi elmerengés és jelen — mind-mind olyan mozzanat, amely része a megjelenítésnek. Idealiz-

mus és józan realizmus alakítja-formálja egyszerre. Janus-arcúnak tűnik ez a szerep. A valóságban azonban szerves egységet alkot Ladányi Mihálnál és Utassy Józsefnél is. Természetes és intim légkört teremtő szavakat használnak mindketten. Olykor-olykor társalgó stílusban. A régi nyelvi formákat csak ritkán használják, fontosabb számukra, amit mondanak. Utassy-nál megfigyelhető az is, hogy a katartikus feloldást a mágikus siratokban keresi.

A szerelem külön fejezet Ladányi Mihály és Utassy József költészetében. Gyönyörű versekben vallottak már korábban is róla: Szép-séges asszony, Nyár, Mint a gyökér, Imaszőnyeg, Tüzet hoztam, Menedék — Ladányi; Pohárköszöntő, Hőfehérke, Zöld lán, Egy pillanat rögzítése, Egészségedre!, Derengők. — Utassy. A torkomban sóhajokkal és a *Pokolból jövet* egész ciklust szentel a szerelmes verseknek, Ladányinál *Éden-konzerv*, Utassy-nál pedig *Áve, Éva!* címmel. Ezekben a versekben — csakúgy, mint a *Levélen*, *Tavaszi naplóban*, *Mint a kenyérben* — Ladányi Mihály szerelem utáni sóvárgása, a „valami elveszett” fájdalom fogalmazódik meg. Utassy Józsefnél viszont a szerelmes versek nem csak nosztalgikus perelések, hanem kapaszkodók is egyben. Az is bizonyítja mindezt, hogy több vers esetében él a kötetbeli újra-közlés lehetőségével — *Tél, Ének virág helyett*, *A szerelem szélén*. Ezek a páratlanul szép költemények a szerelem megtartó erejéről tudósítanak. Oldják az egész kötetben végighúzódó rettenetet, elterelik az olvasó figyelmét a költő esendő voltáról, olykor-olykor erőt adnak a programversek kimonodására, földig aláza is másokért éneklésre.

Összességében elmondhatjuk Ladányi Mihály és Utassy József verseskötetéről, hogy az „élet sűrűjéből” merítenek. Elkötelezettségüket morális elszántság hatja át. Nyelverterő képességüket most is jól kamatoztatták: újszerű képekkel, feszültségeket magukba záró tömörítésekkel, döbentik meg az olvasót. Utassy József — amit korábbi kötetében is tett — saját magát vertezi föl látomásaiban. Ettől sokszor mitologikus hangvétel keveredik költeményeibe, ami csak

fokozza a hatást. Ezzel függ össze befeledő-dulása, Istennel való perelése. Különös hangsúlyt kap a megfeszítettetés, a kereszt, amit betegségéhez vezethetünk vissza. Jelen van az énkettőzés, ami ugyancsak itt gyökerezik.

Mindkét költő magyarságmélnye sokkal visszafogottabb lett. A tőlük megszokott programversek most elmaradoznak. Inkább csak a sorok közt vannak jelen olyan motívumok, amelyek forradalmiságukra vallanak. Továbbra is jellemző maradt mindkettőjükre a mesterkéletlenség, a rendkívüli közvetlenség, magával ragadó természetesség. Mindezek nagy szerepet játszanak abban, hogy olvasótáboruk nagy. Verseik igazi hatása elsősorban mégis a kép- és reflexteremtő képességükben gyökerezik. Ehhez hozzáadódik a jellegzetesen rokon önirónia. Ladányi Mihály magánélmény-tartalomként jelenít meg mindent. Önarcépfelmúlásban van módszerének lényege. Mindezt megfigyelhető Utassy-nál is, de nem általános. Jellemző műfajuk az elégia. Társadalmi aggodalmuk nem lebecsülendő a „konsolidált körülmények között”. Tiszteletet parancsoló versbeli kiáltásuk. Ladányi Mihály sokszor rajzol mostani kötetében is megrendítően pontos képet a „csorda-emberekről”. A drámai feszültség, gondolati-képi sűrítés mesterének bizonyulnak. A Tengerlátó motívum Utassy *Pokolból jövet* című könyvében ugyanúgy végighúzódik, mint a Csillagok árvájában. A természet szépségéről, a gyermekkorról is szívet melegítve vallanak. Mindkét könyv erkölcsi parancsa: küzdjünk egy emberségebb életért; harcoljunk a közöny, a konformizmus, a nyárspolgáriság ellen. Mindkét költő sokkal személyesebb lett; kitárják önmagukat. Nyelvi invenciójukat megőrizve — megváltozott hangszerelesben szólalnak meg. Cinizmusuk éléből is sokat veszítettek. A maguk kis különbékéjüket megkötötték, de az ügy szempontjából semmiféle kompromisszumról nem beszélhetünk. Ugyanazzal az elkötelezettséggel énekelnek, de a régi „kétségbeesett kiáltozások” sóhajokká válnak. (*Szépirodalmi*).

Madár János

Fekete korall

A borítón a cím fölött glóriás gyermekarc. A belső címlap csak annyit mond: antológia. Szerényen rejti azt, amit csak *Kerekes György* előszava árul el: a születőben levő magyar cigánylira antológiáját tartjuk a kezünkben. (Megjelentetéséért a *Táncsics Könyvkiadó*, a fotóanyagért *Gránitz Miklós* és *Soós Györgyöt* illeti dicséret.) A hét költő verseiből „küldetéses” kötet állt össze. Igaz, hogy e szerzőket a közös léthelyzet utalta egy táborba, költői elképzeléseik azonban — már ez pozitívum — külön utakat járó egyéniségekre vallanak. Az antológia egységét csak erősíti, hogy az egyes verscsokrok mögött szinte tapinthatóan érződik a magyarországi cigányság heterogenitása, azaz az eltérő talaj, amely a versek egyes szerzőit útjára bocsátotta.

A kötet bevezetője a versanyag társadalmi politikai küldetését emeli ki: az antológia üzenetét a magyar—cigány viszonyban,

másrészt a cigány értelmiséget sajátos kulturális szituációjában helyezi el. A művek esélyt jelentenek, lehetőséget a megismerésre, a szegénységtől reflexszerűen elforduló tekintet visszavezetésére, az előítéletek elvetésére ebben a — *Balogh Attila* kifejezésével élve — „cigányviccekkel teleröhögött országban”. Már itt jelezniük kell, hogy az antológiában nyoma sincs a türelmetlenségnek, a költők nem öltik magukra az ostorozó próféta szőresuháját. Versben beszélnek, nem „tudományos igényű, félhivatalos és magantermészetű ítéletek és vélemények” nyelvén: szeliden szólunk sérelmekről, kirekesztettségéről, nyomorról, kiszolgáltatottságról. Szeliden szólunk szerelemről, munkáról, családról, örömről is. Az előszónak csak egyetlen bevezető félmondata utal a versek adta „esztétikai élményekre”. Bár elismerjük annak a jogosságát, hogy épp e költemények esetében többszörösen lényegesebb a mit jelent? kérdése, figyelniük kell — a versekről lévén szó — a hogyan jelent? kérdésre is.

A kötetben két teljes fegyverzetben előlépő, érett költőt találunk. Egyikük *Balogh Attila*. Valamennyi itt szereplő versét olvashattuk már tavaly megjelent kötetében (Lenditem lábamat), ám az antológiában szereplő szövegek — gyengédebben, vagy erőteljesebben — a kötetbeliek változatai. A csiszolás használt a költeményeknek, lágyabbá, érettebbé váltak általa. Csupa magánbeszéd, soliloquia minden verse: Balogh önmagának énekel. Helyét keresve egyre pontosabban fogalmazza meg léthelyzetét. Rendkívüli szenvedéseiben a szegénység előhalottjai, az állami gondozott gyerekek, a kitaszítottak sorsközössége ad neki erőt. Felfokozott személyessége — választott költőelőljének, József Attilának verseihez hasonlóan — az egyediben, a partikulárisban mutatja föl a társadalmilag érvényes ítéleteket. Saját helyzetének felmérésétől jut el az „itt vagyunk hát” látéletéig: „*Itt vagyunk hát! sovány krajcárokkal megvesztegetni az életet, nemzetet hurcoló szekér nélkül. Tüdőhajos, epét köpdősítő asszonyokkal, segédmunkás dinasztiát csiszolni magunkból, az ország terhére megsejonkított kultúrával, ez hát a hazánk!*” (Numeró XIX.)

Ha Balogh Attilát a magán mítosz juttatja el a közösségig, *Osztojkán Béla* fordított utat jár be. Rég tudott, hogy mítikus gondolkodású szerző. Márquez-i módon mítikus képzetek, látomásos egész szövevényét teremtetta meg, látszólag öntudatosan elegyítve történetit az ahisztorikussal. Ez az elegyítés azonban csak látszólagos. *Osztojkán* a mítoszoknak két alaptípusával dolgozik. Az egyik pozitív előjelű: népe eredet-mítosza, tulajdonképpen egy pogány Éden, a nemzés, szülés, születés, halál megbont-hatatlan egységében élő természeti népek természetes, a kozmogóniai mozgásokhoz igazodó ritusaival. Ez az ősparadicsom az óhaza, a „más haza” az Ady-bejárta Gangesz partján, a Földanya megtestesülése — *Osztojkán* leggyakoribb motívumaival, a pálmafakkal és a tengerrel. A „jámbor” nép ahisztorikus időszeit azonban a szét-szórás korszakai váltják fel. A Nilus partján a pusztítás és az erőszak jelképeként a Fáraó megépítteti a piramist, és felépül a Birodalom stadionokkal és Via Appiával. A kegyetlen Úr, a mindent igazgató sors elbuktatja és felépítteti a Várost, kiszolgáltatottságba sodorva a természeti népeket a város hatalmának — ami a civilizációs romoltság gyűjtőhelye („gögös Ninive”). Egymásnak feszül tehát a természeti és a civilizatorikus, a tenger és a város. E motívumsorok bekapcsolásával mitizálódik a jelen, a mesékkel teli gyermekkor és a másik meghatározó élmény, a felnőtt gyűlölt és szeretett városa, Debrecen, kórházi ágyaival, kocsmáival, pincérnőivel. A „kismadámokkal”, sérelmekkel és szerelmekkel együtt. *Osztojkán* persze tudja, hogy kiküzdött mítikus versnyelve „*eladhatatlan kincsek vasnehéz tömege*”, s hogy „*Csak itt nem kérlek: csak itt nem értik: akad még küllonc, ki mérhetetlen, mint Dareiosz.*” (Csak itt nem) Könnyen továbbírható versnyelve birtokában *Osztojkán* két veszély fenyegeti: az éneklő, mesélő költői magatartás olykor fellazítja a kompozíciót, túllírtá teszi a verset. De említett Édenmítosza is elcsábíthatja: érzésem szerint *A városban* című versében is a túlszínezett idill festi hamissá az óhaza tájait. Ám az antológia után megjelent önálló verseskötete (Halak a fekete citerában) tanúsítja, hogy kérlek és értik verseit.

A kötet többi szerzőjére még a költői útkeresés jellemző. *Burai Katalin* versnyelve tétovázó, verseszményének még nincs határozott iránya. Rövid verseinek és szonettvariációinak erénye a szerénység: bár „*elentmondásos léte szegyetelen fájdalom*”, a fájdalom kimondásában jó érzékkel kerül a szólamszerűt, a hangzatosat. *Anyai nagynéném* című prózaverse nagy találat: hiteles, dokumentarista felütéssel kezdődik

a vers, és e kezdetet *Burai Katalin* képes egyenletesen elvezetni a zárás személyesebb hangjái: a személytelenné stilizált nyelv és a nagynéni végigküzdött-végigkínlódott életének szenvedésekkel teli mozaikképe to-rokszorító ellentétbe kerül. Katartikus hatású vers. *Choli Daróczi Józsefet* elsőként a versenyag válogatásáért (szerkesztéséért) illeti elismerés. Jó, hogy az antológia szerkezete nem ragsorol, a költők az abc meghatározta demokratikus rend szerint szerepelnek verseikkel benne. *Choli Daróczi József* gazdag életanyaggal rendelkezik. Szimpatikus verseinek megszerzett nyeresége, a vállalt indulatosság, a keménység, a provokatív *Kérdés*, a dac, *A megbélyegzett*, öntudata. *Daróczi Józsefet* a tapasztalatai tanították meg a szegénység gögjére. Versei néhol sajnós kissé didaktikusak, olykor erőtetet szójátékokba is belemelegy (Sóhaj).

A korábbról kevésbé ismert szerzők között *Kovács József* versei jelentik a kötet egyik meglepetését. Hangütése a Nagy László-i vershagyományhoz közelíti, költeményeiben alig van közhelyszerű kép. Mítosztalan költő, mert érzi, érzékeli a hamis mítoszok súlyát. Hazáját és ősei nyomát egyszerre akarja ő is fellelni, ám ismerve az őskeresés veszélyeit, tudatosan vallja: „*A hamis legendát, a káprázatot, előzőm szívemtől!*” (Arcomra hó hullhat). Jó útja van *Kovács József*nek egy teljesebb költészethez. Akár *Csak Balogh Attila, Lojka Lakatos József* is *József Attilát* érzi leginkább magáénak a versíró elődök közül. Költőegyenlisége még kialakulatlanok tűnik, ám erénye az a szigorúság, amellyel önmagát, eredetét, örökségét próbálja visszakeresni — „*Jaj sose lelek otthonra!*” — az anya és az apa sorsában: a személyes múlt e kútjába mélyebbre szállni még az elkövetkezendők keserves munkája lesz. *Szepesi József* önmaga megváltását írja; a költészet, a versírás neme-sebb létforma felé nyit ajtót számára. A tartalmas, őszinte szövegekkel teli, teljesebb életmód nevében küzd, „*az értelem igényjegyét!*” használva fegyverül. Versei dalszerűek, ő maga — látható módon — kedveli a tisztán csengő keresztrímeket és a pontos ütemeket, vonzódik a helyzetdálhoz (Egy kutyához), a zsánerejelnehez (Ajtómon kopogtat) és a leíráshoz (Tél van), előszeretettel zárja verseit poénnal. Ősztönös versíró, ennek minden veszélyével: szándékai, céljai tiszták, élményanyaga láthatóan rendkívül gazdag, ám költői kifejezőeszközei szűkösek. Inkább a kifejezőeszközökhöz igazítja élményeit, és nem fordítva. Jól tudja, hogy a hegytetőn szárnyalni veszélyes, mert Ikaroszként összetörhet. Petrarcát kell követnie, aki ugyanitt Szent Ágoston gondolataival foglalkozott. *Szepesi József*nek mélyebbre kell hatolnia az énelemzésben és elengedni a rímek, szótagszámok és egyéb kelékek mentőkötelét.

Ani az antológia hét költőjét a leginkább összeköti egymással, az a felelősség. A helyzetfelmutatás és a cselekednivágyás mindegyiküknél egymásra rímelt a kötetben. S közös a szép, okos szó igényelte költői magatartás is: ezért nem jellemző e versekre sem a vádló hang, a dac, a gúny, a kihívás, sem a panasz, a fásult belefőrdés. „*Nincs nekünk a külvilággal nyíltan vitánk, perünk!*” — írja *Osztojkán*. „*Itt vagyok felperes/ és alperes/ enyém a kérdés/ és az ítélet!*” — mondja *Burai Katalin*. A „*csalás nélkül szétnézni könnyedén!*” parancsa ez. Valamennyiünkre érvényes parancs. (Táncsics, 1981.)

Szigeti Csaba

Mátyus Aliz:

Holnapon innen, tegnapon túl

MAGYARORSZÁG FELFEDEZÉSE

Jó oka lehet annak, hogy a szociográfusok figyelme a textilipar felé fordult. Még szinte le se tettük a kezünkől Moldova György könyvét (*A szent tehén*), s máris itt van *Mátyus Aliz* gondolatébresztő kötete. (Ez talán magyarázat is lehet arra, hogy Moldova könyvét miért nem vették be a *Magyarország felfedezése* sorozatba?) A bőség azonban ezúttal egyáltalán nem zavaró, sőt. Nemcsak azért, mert Moldova és *Mátyus Aliz* módszere, szemlélete más, a következtetései is, hanem mert erről a témakörrel valóban soha ne lehet „eleget” tudni. Ha alaposan meg akarjuk ismerni a magyar ipar és a munkásság történetét, fejlődését, szerkezetét, törvényszerűségét — márpedig elemi létérdeklünk, hogy jól megismerjük! —, akkor mindent tudnunk kell a „könnyűnek” nevezett textiliparról és a munkásságulás fázisairól és nehézségeiről.

Ez az az iparág, amely a klasszikus kapitalizmus korában a világ első gazdasági hatalmává tette Angliát, mert itt kamatozik a leggyorsabban a tőke, itt a legolcsóbb viszonylag a munkaerő, mert itt alkalmaznak a legnagyobb tömegben nőket. Ez az iparág rendelkezik a legnagyobb hagyományokkal, hiszen a szövés-fonás az egyik legősibb mesterség, ugyanakkor ennek az iparágak a léte, fejlettségi szintje nagyon is meghatározó lehet egy-egy ország gazdasági életében, jelzője lehet a fejlődésnek, s talán nem túlzás: az adott ország gazdasági erejének, mobilitásának is. S most itt nem csupán arra gondolunk, hogy a beruházás ebben térül meg a leggyorsabban, hanem arra is, hogy az ebben előállított áruk (textiliák) ára, minősége, mennyisége erősen meghatározhatja a lakosság életszínvonalát is (közvetlenül az élelemárak után). Egyáltalán nem közömbös tehát, hogy a textilipar, hogyan részesedik a beruházási javakból, milyen presztízst tud kivívni más iparágak mellett. Angliában, ahol időközben döntő szerephez jutott a nehézipar is, a textilipar sem veszített a súlyából, nem került perifériális helyzetbe.

Nos, Moldovát a magyar textilipar egésze érdekelte, maga az iparág, míg *Mátyus Aliz*nál nagyobb hangsúly helyeződik az emberi oldalra. Ez azonban legalább olyan fontos, ha nem fontosabb, mint Moldova vizsgálódási szempontjai. Félreértés ne essék! a viláért sem szeretnők a két szerzőt és módszert szembeállítani egymással! Sőt!, ha javasolhatnánk valamit az olvasóknak, akkor azt, hogy a két könyvet egymás után olvassa el. Csupán a tájékozódás megkönnyítése miatt idézünk itt még két szerzőt (ezúttal már a *Magyarország felfedezése* sorozatból): *László-Bencsik Sándor* *Történelem*

alulnézetben-jét és Halmos Ferenc *Illő alázattal-ját*, mert Mátyus Aliz, az ő törekvéseit is folytatja, mintegy kiegészíti, új ismeretekkel, motívumokkal gazdagítja. László-Bencsik a Szegvári brigád történetével a munkássá válás első fázisát: a betanított munkás sorsát írta le, Halmos Ferenc ezt a folyamatot egy üzemben követte (tovább) nyomon. Mátyus Aliz mindkettőjük módszeréből átvett valamit. Ő is a munkások között élt (a Goldbergergyárban, a munkásszálláson), ő is nyomon követ egy-egy munkássorsót, elutazva azok szülőhelyére, megismerkedve a családjukkal is. A kép így lesz alapos, sokrétű és tárgyilagos, ugyanakkor ez ad a leírásnak epikai hitelt, egyszersmint lírai töltést is.

Mi az, ami különleges, eredendően új Mátyus Aliz könyvében? Az, hogy ő a másik nemről, a munkásnőkről ír. Azokról a lányokról, asszonyokról, akik látszólag különböző okok miatt még kora kamasz korukban elhagyják a szülői házat, kislelkes, kislelkes, hogy a textilszakmában, a legendás hírű Budapesten szerencsét próbáljanak. Néhány évig „hajtják” a fonó- vagy szövőgépet, laknak a leányszálláson vagy albérletben, de jelentős hányaduk otthagyja a gyárat. Ennek különböző okai lehetnek: férjhezmenés, honvágy, a munka (három műszak, rendszeres túlórázás) összegezte az, hogy nem találják meg itt önmagukat, a boldogulás módját. Mátyus Aliz induktív módszerrel dolgozik. Sok-sok esetet figyel meg, alaposan megvizsgálja a gyár, a leányszállás, a szülői ház körülményeit, s ezek ismeretében fogalmazza meg a következtetéseit. Talán nem meglepő, hogy ezek a következtetések azonosak Berkovits Györgyével, aki (a *Világváros határában* című szociográfiájában) minden gondot abból eredeztet, hogy nálunk olcsó a munkaerő. Ezek a szövőfonó lányok abban hasonlítanak Berkovits építőmunkásaihoz, hogy az ő munkájuk nélkül sem létezhetnének a budapesti (és a vidéki) textilgyárak, ám a (budapesti) letelepedésüket, családalapításukat már nem tudja biztosítani a munkáltató üzem. Azaz nem tud lakást adni (a leányszállás nem tekinthető annak), ugyanakkor a jövedelmek, amelyek látszólag magasnak tűnnek, nem elegendőek ahhoz, hogy ezek a lányok lakásra is félre tudjanak tenni belőle. Mátyus Aliz finom és pontos megfigyelései, következtetései azonban nem érik be ennek a ténynek a pusztá megállapításaival. A legmegdöbbentőbb, legszomorúbb megfigyelése az, hogy ezeknek a lányoknak nincs jövőjük, azaz olyan cél- és normarendszerük, amely átsegíthetné őket a kátyúkon. A legtöbbjük menekülésszerűen hagyja oda a tanyát (például Tollár Ica), kislelkes (a komlóskai lányok), kislelkest Szijsz Mari (Kazincbarcikáról), vagy mert nem érzik jól otthon magukat, vagy mert nem találnak megfelelő munkalehetőséget. Az esetek döntő többségében nem választják a textilipart, csupán elfogadják azt, mint egyetlen látványos lehetőséget. A legcsábítóbbnak éppen az tűnik, ami később gúzsba köti őket,

majd taszítja: a leányszálló. Ez kelt bizalmat a kislányaikat féltő szülőkben is: a biztonság és az otthon illúzióját kelti. Mátyus Aliz éppen ezt az illúziót elemzi a biztonság és az otthon illúzióját kel- az, hogy ezekben a 4-8-14 ágyas szobákban csak a legritkább esetben, s akkor is csak átmenetileg alakulnak ki igazi közösségek, a házirend merevségei, pedagógiai meg gondolatlanságai, a nevelők felkészületlensége és tehetetlensége, s nem utolsósorban a gyár elemi érdekei és a lányok valós érdekei közötti áthidalhatatlan ellentét miatt, a személyiségek sem fejlődhetnek, alakulhatnak igazán ki. A gyár érdeke ugyanis az (s ezért áldoz a leányszállásokra), hogy a lányok közel lakjanak, és állandóan rendelkezésre álljanak (ha például túlórázni kell). A lányok kezdetben örülnek a viszonylagos „szabadságnak”, annak, hogy szülői felügyelet nélkül kószálhatnak a városban, ismerkedhetnek fiúkkal. Igen tanulságos azonban, hogy mire használják ezt a szabadságot. Budapest az ország legnagyobb városa, de csak annak lehetőség, aki ismeri, akinek igénye is van rá. Ezek a lányok azonban nem jutnak messzebb a Vidám Parknál, Ifjúsági Parknál, moziknál, presszóknál — kulturális igényük, világképük tehát alig, vagy semmit sem gazdagodik a Pesten eltöltött évek alatt. A leányszállóból ki vannak tiltva a fiúk, a teherbe esett lányokat kilakoltatják. Így a másik nemmel való találkozás, érintkezés a szó szoros értel-

mében kizorul az utcára, esetlegessé és rendszertelenné válik. Az amúgy is nehéz helyzetben levő fiatal lányok (három műszak, szűkös szobák) teljesen magukra maradnak érzelmi életük válságaival, hiszen — minthogy igazi közösségek nem alakulhatnak ki — még egymást sem nevelhetik, egymás tapasztalataiból sem okulhatnak. Így alakul ki a *carpe diem*, a csupán a mána élés, idővel egyre sivárabbá, üresebbé váló szemlélete és gyakorlata. Ebből a kelepcéből csak a házasság segítheti ki őket, ám a párválasztáshoz nincs hol és hogyan megszerezni az ön- és az emberismeretet, hiszen a felületes pár- (és szex) kapcsolatok csak a kudarc, a bizalmatlanság és az elbizonytalanodás érzését erősítik fel. Ilyenkor — amikor a csőd már elviselhetetlenné válik — csomagolnak és a szülőkhöz, akiktől éppen a megoldatlan helyzetek miatt menekültek el.

A kör — látszólag — ördögi. A gyár, mint egy Moloch, állandóan újabb és újabb (vidéki) kislányrajokat vonz magához, akik a szabadság és a jövő ígéreteré, vagy éppen jobb megoldás hiányában választják a textilszakmát. Azt a textilszakmát, amelynek — hiszen Mátyus Aliz sokat beszélgetett az idősebbekkel is — hajdan rangja volt, presztízse, mint ahogyan a Goldberger-márkának is. Ezek a lányok, asszonyok, azonban ma már mítsem tudnak, érzékelnek ebből. Csak néhányuk válik a szó klasszikus értelmében munkássá, öntudatosná, azaz nem csupán pénzkereseti lehetőségnek látva a textilszakmát, de egzisztenciának, hivatásnak is. A gyár azonban őket sem tudja megtartani, már elemzett okok miatt, hiszen lakás nélkül a családalapítás megoldhatatlan. Az emberek — miért ne mondhatnánk ki? — egyszerűen boldogok akarnak lenni. A lányok férjet szeretnének, otthont és gyerekeket, s miután ehhez a gyár, a leányszállás nem tud segítséget adni, hát elmennek. Ezért ekkora a fluktuáció a textiliparban — tudatosítja Mátyus Aliz.

Nagyon leegyszerűsítünk azonban a kérdést, ha csupán a textiliparra vonatkoztatnánk az elmondottakat. Mátyus Aliz a leányok sorsát követve nemcsak az országot járta be, de feltérképezte a munkássá válás lehetőségeit, fázisait is. Választ keresett arra a hallatlanul izgalmas kérdésre, hogy kikből lesz ma munkásnő Magyarországon, milyen családi, társadalmi háttérből jönnek ezek a lányok? Milyen kulturális, szociális, nevelési hagyományokat hoznak és örökítenek át? Mit tesz (tehet) ma a társadalom, hogy ennek a rétegnek a tudata és öntudata erősödjön? Felismerve a mai és a jövőbeli érdekeit is. A szociográfus csak ritkán kommentál. Csupán felvázolja a tényeket, rájuk kérdez, de nem jósol. Mégis, és éppen ezért nagyon fontos könyv ez, mert igen sok tényanyaggal, tanulással szolgál annak, akit érdekel még az ifjúság sorsa, a munkásság helyzete, egyszóval a jövő. (*Szépirodalmi*, 1931.)

